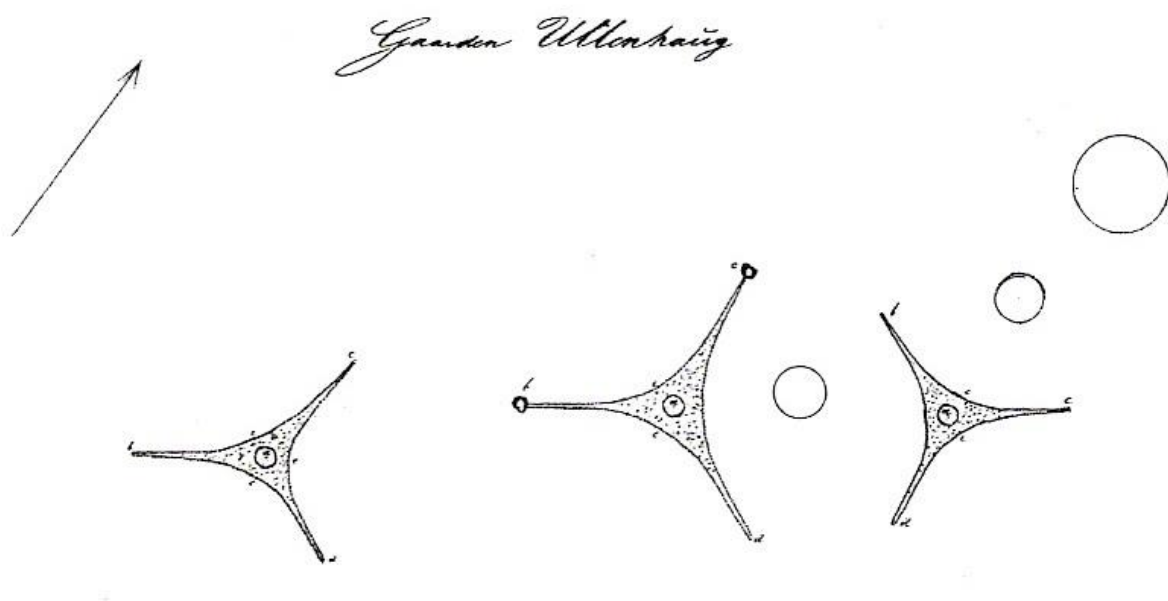

**Trekantede og stjerneformede anlegg i Rogaland og
Hordaland.**

En komparativ analyse av funksjon.

Ina Kuhnle

Masteroppgave i Arkeologi

Institutt for arkeologi, historie, kultur – og religionsvitenskap

Mai 2013

Universitetet i Bergen

Summary

For my master thesis I chose to write about triangular shaped constructions in the municipalities of Rogaland and Hordaland, which can be dated throughout the entire Iron Age from 500 BC to the end of the Viking age at ca. 1050 AD.

The function of these structures has never been obvious, and several theories have emerged, mostly based on the context around the structures. They are usually found on burial grounds, although few contain burials themselves. In my master thesis I have therefore concentrated on discussing the function and meaning of these structures. Few studies have been done on these constructions in Norway. Only one lengthy study has focused wholeheartedly on the triangles. This was Johanne Grav Ellingsen's master thesis concerning the triangles in Trøndelag. There has never been a full study of these constructions in Rogaland and Hordaland. Considering Rogaland and Trøndelag are the two places in Norway with the most triangulars, it would be interesting to compare and contrast these two places. Methodologically I have focused on the outer aspects of the triangles, as shape, form and geographic placement. Theoretically I have focused on the symbolic meaning of triangles including religious aspects within archaeology as rituals and burials. Combining the methods and theories I have tried to see if the triangles' exterior and placement can foretell something about their function, as well as considering theories presented by others.

The real function of the triangular constructions are still unclear, but it seems to me, as others have said before, that the triangles' function as a grave is not the primary function. The triangles seems to be related to a religious aspect where the use of fire seems to have been important. The long period of which the triangles have been in use means that the meaning and function can have changed over time.

My studies have shown that the triangles seem to belong to the upper part of society. This coincides with the studies conducted in Trøndelag. The most notable result from my studies is that there seems to be a divide in number of triangular structures along the Hardangerfjord. North of the fjord and along the coast up to Trøndelag there are few triangular structures. Most of the structures can be found south of the fjord. The likeness between the triangular structures of Rogaland/Hordaland and Trøndelag can be the result of communication, trade

and political alliances. The lack of triangles north of the fjord can be the result of rivaling territories, boundaries and politics.

Forord

Jeg har alltid visst at jeg ville studere arkeologi og få en master i faget, men jeg satte meg aldri ned og tenkte over hvor mye tid og arbeid som ville gå med, og hvilken til tider hard prosess det ville være. Drømmen var likevel verdt arbeidet og tiden. Det har vært en givende og lærerik prosess. Jeg vil derfor benytte anledningen til å takke alle dem som har støttet og hjulpet meg.

Først vil jeg gjerne takke veilederen min Knut Andreas Bergsvik for god konstruktiv kritikk og for å ha hjulpet meg med arbeidet med masteroppgaven.

En stor takk til Håkon Reiersen som gav meg ideen og inspirasjonen til å skrive om trekantede anlegg, et nytt og spennende tema som jeg ikke før hadde hørt om eller vært borti.

Tusen takk for all hjelp med å finne bilder så vel som kilder til masteren.

Jeg vil i denne forbindelse også takke Arkeologisk Museum i Stavanger som lot meg tilbringe to uker hos dem i deres topografiske arkiv på jakt etter opplysninger som trekantanleggene.

Tusen takk til ansatte i Hordaland Fylkeskommune for deres hjelp i jakten på trekantede anlegg i Hordaland.

Til min kjære søster som tok seg tid til å lese korrektur på oppgaven min midt i den hektiske hverdag med master, jobb og barn, tusen takk.

Til sist vil jeg også takke min fantastiske kjæreste som har støttet meg og hjulpet meg gjennom dager fylt med panikk, og som har sittet og diskutert oppgaven med meg og kommet med tanker, ideer og løsninger. Uten deg ville dette siste året vært vanskeligere enn ellers.

Innholdsfortegnelse

Summary	i
Forord.....	iii
Oversikt over tabeller og figurer i oppgaven.....	vii
Tabelliste:	vii
Figurliste:	vii
1 Introduksjon.....	1
1.1 Problemstillinger	1
1.2 Begrepsforklaring.....	2
1.3 Oppgavens struktur.....	3
2 Forskningshistorie.....	4
2.1 Trekantanleggenes forskningshistorie i Norge	4
2.2 Trekantanlegg utenfor undersøkelsesområdet	7
2.2.1 Sverige og Danmark	7
2.2.2 England.....	8
2.3 Oppsummering	8
3 Teori.....	10
3.1 Religion i jernalder	10
3.1.1 Grav, ritual og makt.....	11
3.1.2 Hellige steder, rituelt landskap og graven	13
3.2 Symbolikk	13
3.2.1 Symboler knyttet til trekantanleggene.....	13
3.2.2 Tallsymbolikk.....	14
3.2.3 Materielle symboler av trekantsymbolikken	15
3.2.4 Valknuten eller «det nordiske trekantsymbolet»	15
3.3 Oppsummering	17
4 Metode.....	18
4.1 Komparativ metode	18
4.1.1 Fasong, størrelse og himmelretning.....	19
4.1.2 Geografisk plassering	22
4.1.3 Trekantene som graver	24
4.1.4 Metode for datering	24
4.2 Romlig distribusjon	24

4.3	Datainnsamling.....	26
5	Presentasjon og analyse av materialet	27
5.1	Presentasjon av materialet	27
5.2	Analyse av materialet	30
5.2.1	Datering.....	30
5.2.1.1	Datering av anleggene i Rogaland/Hordaland.....	30
5.2.1.2	Datering ut i fra kontekst.....	30
5.2.1.3	Kort om form og datering.....	33
5.2.1.4	Datering og kronologi. Et bredere perspektiv	33
5.2.1.5	Kort konklusjon om datering.....	36
5.2.2	Ytre aspekter.....	36
5.2.2.1	Størrelse og form.....	36
5.2.2.2	Himmelretning og størrelse	37
5.2.2.3	Form	39
5.2.2.4	Ytre utforming	41
5.2.2.5	Anlegg med flere bautaer	42
5.2.3	Beliggenhet.....	42
5.2.3.1	Geografisk distribusjon og relasjon til ferdseslårer.....	43
5.2.3.2	Beliggenhet i forhold til andre kulturminner og maktsentre	46
5.2.3.2.1.1	Gravfelt.....	46
5.2.3.2.1.2	Bygdeborger	46
5.2.3.2.1.3	Kretstun	48
5.2.3.2.1.4	Naust.....	49
5.2.3.2.1.5	Gårder/boplasser.....	50
5.2.3.2.1.6	Middelalderkirker	50
5.2.3.2.2	Sentralsteder	51
5.3	Oppsummering	56
6	Diskusjon.....	57
6.1	Trekantene som graver	57
6.1.1	Hvem ble gravlagt i gravene?.....	59
6.2	Trekantanleggenes symbolikk som gjenstand for anleggets funksjon	61
6.3	Trekantanleggene som materiell representasjon.....	64
6.4	Tro og kult før norrøn mytologi	65
6.5	Trekantanleggenes betydning i samfunnet	66
6.5.1	Trekantene i en sosial og politisk symbolsk funksjon.....	68

6.5.2	Trekanter og religiøs virksomhet.....	70
6.6	Oppsummering.....	72
7	Konklusjon.....	74
	Appendiks.....	91
	Vedlegg A: Skjema for trekantanlegg.....	91
	Vedlegg B: Tabeller.....	156

Oversikt over tabeller og figurer i oppgaven

Tabelliste:

Tabell 1. Oversiktstabell over trekantanleggslokalitetene og deres ulike aspekter.

Tabell 2. Viser dateringen av trekantanlegg i Norge.

Tabell 3. Tabell over rike eller betydelige gårder, deres datering og nærvær av trekantanlegg i Rogaland/Hordaland.

Tabell 4. Viser middelalderkirker og deres avstand til trekantlokalitene i Hordaland.

Tabell 5. Viser middelalderkirker og deres avstand til trekantlokalitene i Rogaland.

Tabell 6. Tabell over sentrale områder i Hordaland og Rogaland, med og uten trekantanlegg.

Figurliste:

Forsidebilde: "*Krossane*" på Ullandhaug. Hentet fra Myhre 2005a:1. Tegnet av E. Lund 1859.

Figur 1. Hellers 2012:195

Figur 2. Ellingsen 2003:6

Figur 3. Ellingsen 2003:7

Figur 4. Ellingsen 2003:8

Figur 5. Kart over trekantanleggslokalitetene. Laget av Ina Kuhnle.

Figur 6. Dateringen av de daterbare anleggene i Rogaland/Hordaland.

Figur 7. Datering ut i fra form på anleggene.

Figur 8. Forholdet mellom størrelse og form blant trekantanlegg i Rogaland og Hordaland.

Figur 9. Himmelretningene som er mest brukt i forhold til de ulike formene.

Figur 10. Figur over kombinasjonene av himmelretninger for trekantanlegg i Rogaland og Hordaland uavhengig av størrelse.

Figur 11. Oversikt over trekantanleggenes form i Rogaland/Hordaland.

Figur 12. "*Korset i Aardal*", tegnet av kaptein Barth ca. 1820, Top-Ark Kulturhistorisk Museum Oslo

Figur 13. Antall anlegg som ligger i relasjon til ulike ferdselsveier som kyst, fjord, elv/vann og land, eller som ikke ligger ved noen ferdselsveier.

Figur 14. "*Dysjane*" ved gården Hauge. Tegnet av Anda, I. 1866, Top-Ark Kulturhistorisk Museum Oslo

Figur 15. Tegning opprinnelig av Per Hærnes (1999:126), men er modifisert av Bjørn Myhre (2005b:2) og Ina Kuhnle.

Figur 16. Oversikt over antall menn, kvinner og barn funnet gravlagt i trekantene.

Figur 17. Gravfeltet på Flatabø, funnkart nr 1 hentet fra Top-Ark 1950- Arkeologisk museum Stavanger.

Figur 18. Christie, W.F.K (1824) *Notioner paa en reise til Fjeldberg i august 1824*, Top-Ark Bergen

Figur 19. Shetelig, H. 1912:30

Figur 20. Stavangeren 1938 "*Stjernen på Selerinnen er en kultplass mener Professor Lindquist*" Top-Ark, Arkeologisk museum Stavanger

Figur 21. "*Krossane*" på Ullandhaug. Hentet fra Myhre 2005a:1. Tegnet av E. Lund 1859.

Figur 22. Lund, H.E. 1935 *Innberetning fra Foldøy, Jelsa s. og p. 9-12 desember 1935*. Top-ark, Arkeologisk museum Stavanger.

Figur 23. Lund, H.E. 1935 *Innberetning fra Foldøy, Jelsa s. og p. 9-12 desember 1935*. Top-ark, Arkeologisk museum Stavanger.

Figur 24. Neumann, J. 1847:51

1 Introduksjon

Trekantede og stjerneformede anlegg kan dateres til alle perioder i jernalderen, et spenn på flere hundre år, fra førromersk jernalder (500 f.Kr.-år 0) til vikingtiden (800-1030 e.Kr.) (Ellingsen 2003:103, Solberg 2000:33, 212). Trekantede og stjerneformede anlegg er, som betegnelsen antyder, konstruksjoner av ulikt materiale med en trekantet eller stjernelignende form. Anleggene er lite studert i forhold til andre kulturminner som gravhauger, og man mangler fullstendige oversikter over anleggene i de forskjellige fylkene i landet. På tross av at denne typen fornminner har blitt fremhevet og vært gjenstand for tolkninger og analyser i Norge de siste tiårene har man ikke kunnet komme med sikre forklaringer, og de fremstår fortsatt som et mysterium. For å komme videre i tolkningene mener jeg det er viktig å samle mest mulig informasjon om disse anleggene. Rogaland, sammen med Trøndelag, er de to fylkene med flest trekantede og stjerneformede anlegg i Norge. Jeg har valgt å se nærmere på materialet som befinner seg i Rogaland og Hordaland, og da dekker jeg området på Vestlandet hvor det er kjent flest trekantanlegg.

1.1 Problemstillinger

Min hovedproblemstilling i denne oppgaven er: Hvilken funksjon kan trekantanleggene ha hatt i jernaldersamfunnet? For å belyse hovedproblemstillingen har jeg tatt for meg fem delspørsmål med tilleggsspørsmål. De fem delspørsmålene er:

- Hvilken periode dateres de enkelte trekantanleggene i Rogaland/Hordaland seg til?
- Kan man lese anleggenes funksjon ut i fra deres størrelse, orientering i landskapet eller utforming?
- Er det mulig å se en sammenheng mellom trekantanleggenes plassering i landskapet og andre kulturminner som:
  - Gravplasser
  - Middelalderkirker
  - Maktsentre
- Er trekantanleggene primært bygget som graver eller kan de ha hatt en annen symbolsk betydning utover dette?
  - Kan eventuelt gravgods si noe om personenes identitet og funksjonen til anlegget?

- Kan kjønn ha noe å si for hvem som blir gravlagt i anleggene og funksjonen/trosforestillingene rundt denne? Er det kvinner eller menn som er gravlagt i trekantene?
- Hvilke symbolske betydninger kan anleggene ha hatt: Religiøse eller sosial-politiske?

1.2 Begrepsforklaring

Det viktigste begrepet å forklare i denne oppgaven er "trekantanlegg", hva som menes med dette og hva det innebærer. Det har vært stor variasjon for hva man har kalt trekantanleggene. Nicolay Nicolaysen (1866:IV) brukte bare begrepet trekant, men det kan påstås at det finnes tre ulike varianter av trekantanleggene: triangler, treodder og stjerner. Tidligere er det operert med de to begrepene triangler og stjerner, men det er så pass variasjon mellom stjernenes utforming at man har kunnet dele dem inn i to grupper; treodder og stjerner. Det er Johanne Grav Ellingsen som har stått for denne inndelingen (Ellingsen 2003:5). Andre uttrykk for trekantanleggene har vært "krosser" og "hatter" (Ellingsen 2003:5, Skjelsvik 1953:3). Neumann bruker blant annet ordet "fodangelfigur" i sin omtalelse av trekantanleggene (Neumann 1842:195, Skjelsvik 1953:5).

Jeg har i denne oppgaven bestemt meg for å følge Ellingsen og bruke samlebetegnelsen trekantanlegg om alle tre formene. Dette begrepet er veldig treffende da det som hun påpeker, kan bli brukt for alle de ulike formene ettersom alle er en form for trekant, i tillegg til at "anlegg" *"er ... en åpen betegnelse som ikke sier noe om funksjon, da denne ikke er avklart"* (Ellingsen 2003:5). Grunnet den tidligere inndelingen i triangler og stjerner, har det til tider vært vanskelig å skulle fastslå om anleggene jeg har sett på har vært treodder eller stjerner. Dette er en mulig feilkilde. Jeg har likevel forsøkt gjennom beskrivelser (for nærmere beskrivelser av de ulike formene se metodekapittelet) og tegninger å fastslå deres form så nøyaktig som mulig.

I Sverige skiller man mellom trianglene og treudder (altså stjerneformede/treoddede anlegg), og behandler disse som to typer anlegg. Dette er fordi det er mulig disse to typene ble bygget med forskjellige formål og er to typer anlegg (Andrén 2004:411, Bennett 1987:71-72). Det ser likevel ut som at trianglene er forløperen for treoddene og stjernene, og alle tre formene ses derfor under ett begrep i denne oppgaven.

1.3 Oppgavens struktur

Kapittel 2 vil ta for seg forskningshistorie og de viktigste personene innen denne. Her vil jeg gi en kort gjennomgang av analysene og deres resultater og konklusjoner. Senere i kapitlet vil jeg kort ta for meg trekantanlegg utenfor Norge. For å få en teoretisk forståelse for diskusjonen har jeg valgt å presentere teoriene brukt i oppgaven i kapittel 3 før jeg i kapittel 4 vil ta for meg metoden brukt i gjennomgangen av materialet og arbeidet med dette.

Teorikapitlet vil først og fremst omhandle religion i jernalderen og teorier tilknyttet graver og den rituelle delen i samfunnet. Kapitlet vil også spesielt ta for seg symbolikk tilknyttet trekantene. Dette vil gi et grunnlag for videre diskusjon av trekantenes funksjon.

I metodekapitlet, kapittel 4, vil viktige begreper bli nærmere forklart, samt metode for datainnsamling bli presentert, hvilket vil være essensielt for forståelsen av presentasjon og analyse av materialet og tabeller i kapittel 5.

Presentasjonen av materialet og analysen av dette er samlet i kapittel 5. Materialet vil stort sett bli presentert i form av en krysstabell og grafer. Alle opplysninger om datamaterialet er å finne i appendiks vedlegg A. Analysens tilknytning til denne tabellen medfører at det er hensiktsmessig å ha dette samlet i ett kapittel. Analysen vil ta for seg trekantanleggenes datering, så vel som deres ytre aspekter som form og størrelse, men også anleggenes beliggenhet regionalt og i forhold til andre kulturminner og maktsentre.

Kapittel 6 vil ta for seg diskusjonen av materialet og analysene fra kapittel 5. Her vil ulike tolkninger bli fremstilt og diskutert. Til slutt vil kapittel 7 være et konkluderende kapittel hvor jeg vil ta for meg hver enkelt problemstilling og besvare disse for deretter å gi en konklusjon på oppgavens hovedspørsmål.

2 Forskningshistorie

I dette kapittelet vil jeg ta for meg forskningshistorien knyttet til trekantanleggene i Norge. Først vil jeg ta for meg noen av de viktigste personene i forskningshistorien for mitt senere arbeid. Senere vil jeg gi en kort gjennomgang av trekantanlegg i Sverige, Danmark og England.

2.1 Trekantanleggenes forskningshistorie i Norge

Størstedelen av funn og undersøkelser av trekantanlegg ble gjort i andre halvdel av 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet (Ellingsen 2003:16). På 1800-tallet var det fokus på de rike gravene og gravinnholdet. Det var først og fremst gjennom gjenstandsmaterialet at de fikk informasjon om samfunnet, kulturkontakt og dateringer (Ellingsen 2003:16, Solberg 2000:30). Dette kan som Johanne Grav Ellingsen (2003:16) hevder, være en grunn for at trekantanleggene ble viet lite oppmerksomhet og var lite interessant for arkeologene da de ikke kunne tilføre mer informasjon om samfunnet. En relativt ny trend innenfor forskningen av trekantede og stjerneformede anlegg er å fokusere på selve anlegget og dens form, bygningsmateriale og beliggenhet i stedet for selve innholdet i anlegget.

Nicolay Nicolaysen har vært en av de viktigste kildene for trekantanlegg. Spesielt gir boken "*Norske fornlevninger*" (Nicolaysen 1866) en god oversikt over hvor trekantanlegg har befunnet seg, både eksisterende og fjernede trekanter. Nicolaysen var den første til å sette i gang systematiske undersøkelser av fortidsminner, og i sin levetid sto han for undersøkelsen av 29 trekantede anlegg i ulike deler av Norge, men hvorav 24 av disse (inkludert to trekanter fra Øster Eide i tidligere Fjelberg kommune i Hordaland, nå del av Vindafjord og Rogaland) befant seg i Rogaland (Ellingsen 2003:17, Skjelsvik 1951:4). Funn og utgravninger av trekantene finnes for hvert trekantanlegg i appendiks vedlegg A. Utgravningene Nicolaysen selv foretok ble beskrevet og utgitt i diverse årbøker fra "*Fortidsminneforeningen*" eller i "*Norske fornlevninger*" (Nicolaysen 1866). Den eldste utgravningen av trekantede anlegg skjedde i 1865 på gården Valheim i Rogaland, beskrevet i "*Norske fornlevninger*" (1866:801-802), og ble utført av Nicolaysen (Ellingsen 2003:20). Menn som J. Neumann og Peter Stuwitz hadde tidligere registrert flere anlegg, blant annet på Stava på Karmøy eller Sjo på Halsnøy, men de ble ikke utgravd (Neuman 1842:213-218, Stuwitz 1838). I anleggene fant Nicolaysen som oftest bare kull og aske. Han så på anleggene som noen merkelige

fortidsminner, men kom aldri med en forklaring eller hypotese om deres bruk og funksjon (Ellingsen 2003:19). Om steinsetninger generelt var hans oppfatning at disse representerte gravminner (Skjelsvik 1953:208). B.E. Bendixen, som blant annet gravde ut en trekant på Seim i Røldal, mente derimot at trekantene grunnet deres funntomhet hadde vært brennplasser for de døde (Bendixen 1894:23-24). Nicolaysens og hans samtidsarkeologers gravemetoder kan kritiseres for at viktig informasjon ble utelatt. Ellingsen kommenterer blant annet at siden selve fremgangsmåten ikke er beskrevet vet man ikke hvilken del eller hvor stor del av trekanten som ble utgravd (Ellingsen 2003:16). Dette har vært et problem for senere forskning på dette materialet.

Mellom 1900-tallet og fram til slutten av andre verdenskrig ble det ikke gjort mye i forhold til tolkninger og studie av trekantanlegg selv om de ble utgravd. Siden 1945 er henholdsvis 11 trekantede anlegg utgravd (Ellingsen 2003:23). Dette er lite i forhold til hvor mange Nicolaysen selv gravde ut, men samtidig har dokumentasjon og beskrivelse blitt mer nøyaktig. I 1950-1951 gravde Elizabeth Skjelsvik ut en trekant på gravfeltet på Dømmesmoen (Skjelsvik 1954:11-17). Senere i 1953 sto hun blant annet for den første store studien av trekantede anlegg i hennes magistergrad om "*Steinsetninger og steinlegninger i Norge. Et bidrag til deres datering og forståelse*", og har skrevet flere artikler om dette fenomenet (Skjelsvik 1953, 1954, 1955). Skjelsviks magistergrad var et svært omfattende verk hvor hun tok for seg de ulike typer steinsetningene i Norge; trekantede, runde, skipsformede og firkantede. Hun så blant annet på deres beliggenhet i forhold til andre kulturminner, deres datering og teorier knyttet til dem. Skjelsvik viste etter gjennomgått materiale antall trekantede steinsetninger/legninger for hvert fylke. Hun nevner i avhandlingen sin at det skal finnes ca 7 stykker i Østfold, 1 i Hedmark, 2 i aust Agder, Buskerud 1, Vestfold 4, Vest-Agder 2, Møre og Romsdal 5, Sogn og Fjordane 1 (1953:16,57). I tillegg til dette har Ellingsen (2003:12) tall på at det skal finnes to anlegg i Oppland, 1 i Hedmark og tre i Buskerud. Forskjellen i tallene kan skyldes at enkelte er blitt fjernet i løpet av de 50 årene mellom Skjelsvik og Ellingsens oppgaver, mens andre er blitt oppdaget. I Norland er det kjent ett anlegg på Tilrem (Binns 2000:6-7).

I tolkningsarbeidet la Skjelsvik vekt på symbolbruk, tallsymbolikk og etnografi, og sammenlignet blant annet med Sverige og Danmark. Hun konkluderte med at trekantene formodentlig ble bygget som graver, men ser ikke vekk i fra at de kan ha hatt en sekundær

funksjon innenfor kultutøvelse (Skjelsvik 1953:227). Hun nevner blant annet at trekanten som et kvinnelig kjønnsymbol kan ha magisk kraft i likhet med mannlige kjønnsymbol som fallosen eller bautasteiner. Slik sett kan det tenkes at anleggene skulle beskytte de døde mot alt ondt, eller de levende ble beskyttet mot de døde (ibid:220). Til tross for funntomheten har beliggenheten ved gravplasser gjort at anleggene som oftest ble ansett som graver, men de er også sterkt knyttet opp mot fruktbarhets- og offerplassteorier (Ellingsen 2003:1, 37-39, 100, Skjelsvik 1953:208).

Fra Skjelsvik og opp mot 2000-tallet har lite vært gjort i forhold til trekantanlegg og studie av disse. Enkelte har i forbindelse med utgravninger av trekantene også kommet med tolkninger av disse, men har ikke studert dem nærmere eller tatt for seg trekantanleggene i et større geografisk område. Utgravningene på Tilrem i Nordland er blant de nyeste hvor Kari Støren Binns tolket trekantanlegget som åsted for en fruktbarhetskult, hvor steinblokkene i midten av anlegget kan ha fungert som et mulig alter (Binns 2000:6-9). Det er først i 2003 -50 år etter Skjelsvik- at trekantanleggene igjen blir fremhevet som et tema i en større avhandling.

Johanne Grav Ellingsen er den første i Norge, etter Skjelsvik, som i en større avhandling har tatt for seg, studert og tolket trekantanleggene. Ellingsen fokuserer på anleggene i Trøndelag, som er den eneste andre regionen i Norge, i tillegg til Rogaland, som har et større antall anlegg. Skjelsvik (1953:16) antok i sin avhandling fra 1953, at det i Trøndelag fantes ca. 34 anlegg. Dette er senere blitt revidert av Ellingsens hovedfagsoppgave (2003), hvor hun kom frem til at det i alt er 84 anlegg i denne regionen (ibid:9). Anleggene i Sør-Trøndelag forholder seg i følge Ellingsen til kysten, mens de i Nord-Trøndelag forholder seg til fjorden, spesielt de indre delene av Trondheimsfjorden. I Nord-Trøndelag er den dominante formen på anleggene stjerneformen. Dette skiller seg distinkt ut fra den dominante formen i Sør-Trøndelag, hvor triangelen er den mest hyppige formen (ibid:9-10). Anleggenes plassering i Trøndelag forholder seg til gårder i Inntrøndelag som har vært rike i jernalderen og som har ligget ved viktige ferdselsveier og dalfører. Bare ett anlegg er kjent fra gamle Utrøndelag (ibid:97).

Hennes teoretiske grunnlag bygget på et religionsarkeologisk perspektiv, med spesiell vekt på graver, riter tilknyttet graver, overgangsriter og kultus. Hovedfokuset for oppgaven var å kunne si noe om anleggenes funksjon og symbolikk i samfunnet, deres ideologiske bakgrunn

og posisjon. Ellingsen prøvde å se anleggene i lys av symbolspråk for å komme nærmere fortidens forståelse av trekantene som symbol og bruken av disse. Skjelsvik konkluderte med at trekantene først og fremst er bygget som graver, men kan ha hatt sekundære funksjoner (Skjelsvik 1953:214). Ellingsen derimot konkluderte med at gravleggelsen i trekantanleggene først og fremst har vært av sekundær betydning. Dette begrunnes med at gravleggelser er uvanlig (Ellingsen 2003:56). I stedet mente hun det var mer sannsynlig at deres primærfunksjon var tilknyttet kulthandlinger og ritual kommunikasjon.

I Rogaland er det i de siste ti årene Bjørn Myhre som har stått for studier av trekantanlegg. Dette er presentert i to artikler i populærtidsskriftet "*Fra haug ok heidni*" i 2005. I sin første artikkel ser han på lokaliseringen av trekantanleggene i landskapet. Myhres konklusjoner var at anleggene har ligget ved stormannsgårder ved viktige ferdselsårer. Myhre tar opp Anders Andréns teori om anleggenes tilknytning til Yggdrasil, og deres materielle representasjon som han mener er sannsynlig. Anleggene kan slik ha vært knyttet til kulthandlinger om liv og død. Anleggenes nære beliggenhet til middelalderkirker tyder i følge Myhre på kultkontinuitet (Myhre 2005a:3-10). Slik har Myhre lagt et grunnlag for mine studier av anleggene i Rogaland, spesielt i forhold til beliggenhet i forhold til maktsentre. Jeg vil videreføre Myhres konklusjoner i analysen ved å ta for meg alle kjente anlegg.

2.2 Trekantanlegg utenfor undersøkelsesområdet

2.2.1 Sverige og Danmark

Sverige er det landet i Norden hvor det finnes flest trekantanlegg, og det er foreløpig gjort langt mer forskning på disse her enn i Norge. Anleggene finnes over hele landet, men hovedsakelig i sør- og mellom-Sverige og er mindre vanlig i de norrländska kystområdet enn ellers (Carlsson 1990:4). Michél Carlsson har foretatt en omfattende undersøkelse av anleggene i Mälardalen (Carlsson 1990), mens Ylva Slöjdare har sett på de sydsvenske trekantene med unntak av dem i Mälardalen og Bohuslän. Det er for mange arkeologer som har tatt for seg dette fenomenet til å nevne alle, men den som var tidligst ute med å diskutere deres morfologi og symbolikk var Nils Henrik Sjöborg, mens Oscar Almgren sto for dateringen av anleggene (ibid:3-4). Sjöborg mente trekantene kunne være symboler for gudene Odin, Tor og Frøy eller Frøya, eller mulige gravplasser for offerprester (ibid:3, 34). Det er vanskelig å vite det eksakte tallet på trekantanlegg i Sverige, ettersom det ikke finnes en fullstendig oversikt over alle anleggene, men i følge Åke Hyenstrand har 1/3 av alle

gravfelt med mer enn 100 registrerte gravminner trekantanlegg (Hyenstrand 1974:19-22). Datering av trekantanleggene både for Sverige og Norge vil jeg ta for meg i kapittel 5 om presentasjon og analyse av materialet.

Trekantanlegg i Danmark er lokalisert på langt færre lokaliteter enn i både Norge og Sverige. Disse befinner seg i Nord-Jylland, på gravfeltene ved Ris Fattiggård, Kirkelund og Lindholm Høje, alle i Vendsyssel (Carlsson 1990:5, Ramskou 1950:139,144,159). På hvert av disse gravfeltene lå det opptil 12 anlegg. Dette er mer enn normen i Norge, selv om Hovtun i Rogaland ikke er langt i fra med sine 10. På øyen Amrum vest for Jylland ved Slesvig, hvilket tidligere var en del av Danmark, er det også registrert trekantanlegg (Carlsson 1990:5, Ramskou 1950:172). I Danmark er det antatt at anleggene stammer fra merovingertid og vikingtiden (Glob 1948:97-117, Nielsen 1995:31, Ramskou 1950:144, 157, 159, 172). Thorkild Ramskou behandler trekantanleggene som kremasjonsgraver og det ser ikke ut til at anleggene er tolket som noe mer enn dette i Danmark (Glob 1948:106-107, Ramskou 1950:179). Det er heller ikke kjent anlegg med formen triangel i Danmark. Alle ser ut til å være treodder eller stjerner (Skjelsvik 1953:203,204).

2.2.2 England

Trekantanlegg er stort sett å finne i Norden, men i løpet av de to siste tiårene er de funnet også i England, riktignok bare i Northumberland. Her er det funnet over 20 anlegg (Ford et. al 2002:82-85), hvorav åtte er i Lordenshaws (Ruggles 2005:429). Disse har formen tilnærmet lik stjerneanleggene. C14-dateringer fra et anlegg som ble utgravd daterte det til 2648-2636 f.Kr., men det var ingen tegn etter gravlegging. Anleggene ble først tolket som en form struktur som skulle sørge for ly for sauer (Ford et. al 2002:82-85). Slike strukturer eller lignende er blant annet vanlig fra nyere tid i Wales (Lynch 2002:138). Strukturene ble verken sett på som gravlegginger, eller ly for sauer, men muligens som astronomisk orienterte monumenter assosiert med gravfelt og religiøse ritualer (Ford et. al 2002:85).

2.3 Oppsummering

Nicolay Nicolaysen sto for de fleste utgravningene av trekantede anlegg i Norge, og er en av hovedkildene til å lokalisere trekantede anlegg gjennom "*Norske fornlevninger*" (1866). Nicolaysen kom aldri selv med en tolkning om deres bruk. Elizabeth Skjelsvik tok i 1953 for seg steinsetninger og steinlegninger i Norge, blant annet trekantede. Skjelsvik så til dels på

anleggenes beliggenhet i forhold til andre kulturminner, hvilket vil si graver og gravfelt, og deres plassering i terrenget. Senere forskere har lagt mer vekt på å se på anleggene i forhold til kulturminner som bygdeborger og kretstun, men ikke minst har man begynt å legge vekt på deres relasjon til sentralgårder så vel som ferdselsårer. Etter Skjelsvik er det derfor satt mer fokus på trekantenes betydning utover å være gravanlegg. De er blitt satt inn i en symbolkontekst, så vel som at man har tydd til myter og religion for å finne en forklaring på fenomenet. Johanne Grav Ellingsen mente at anleggene primært var brukt som del av rituelle handlinger, og sekundært som graver. Bjørn Myhre er den første som har drøftet trekantanleggene i Rogaland.

Myhre og Skjelsviks analyser er gode og fungerer bra å basere seg på, men det er ikke gjort nok, og det er behov for en komparativ analyse av materialet fra Rogaland/Hordaland med materiale ellers i Norge for å bidra til forståelsen av trekantanleggene.

3 Teori

I dette kapittelet vil jeg ta for meg teoriene som er relevant for analysen og diskusjonen av materialet mitt. Først vil jeg ta for meg religion i jernalderen og se på graver og hvordan disse har vært viktige i forhold til makt og rituelle handlinger. Senere vil jeg ta for meg symbolikk i forhold til trekantene, da deres symbolske betydning kan bidra til en bredere forståelse av deres funksjon i samfunnet.

3.1 Religion i jernalder

Religionen eller trosforestillingene i jernalderen har vært skiftende. Det er antatt at før den norrøne religionen kom inn for alvor var folket en del av en fruktbarhetskult. Spesielt offerfunn, fra førromersk og romersk jernalder, blir regnet for å være uttrykk for en fruktbarhetskult (Näsmann 1994:78, Solberg 2000:63). Fruktbarhetskulten har vært en del av trossamfunnet helt siden neolitikum. Fra bronsealder har man figurer av solguder og fruktbarhetsguder (Brøndsted 1977:302-305), mens Tacitus forteller fra Sydskandinavia om gudinnen Nerthus, en moder-jord skikkelse eller fruktbarhetsgudinne (Steinsland 2005:147-148). Njord og Ull er fruktbarhetsguder i den eldre jernalderen (Näsmann 1994:78). Vanene, som Njord, Frøya og Frøy er en del av, blir sett på som nordiske guder fra en urgammel nordisk jordbruksbefolkning, og blir regnet som typiske fruktbarhetsmakter (Steinsland 2005:137, 144). I både folkevandringstid og merovingertid kan det ha hersket en Njord-kult. Fallossteiner blir gjerne forbundet med Njord (ibid:149), og det er ofte en sammenheng mellom fallossteiner og graver (ibid:150). Bautasteiner blir også gjerne forstått som å skulle symbolisere falloser, til tross for at de mangler den karakteristiske formen (Stålesen 2012:25-26). Noen av disse gudene forekommer også senere som en del av den norrøne mytologien, men i langt mindre grad enn før, slik Frøy har overtatt Njords plass i vikingtiden (Steinsland 2005:144). Våpenoffer blir gjerne regnet for å være vitne om et krigersamfunn som forholder seg til krigerske guddommer (Näsmann 1994:78) hvor den tapende sidens våpen ble ofret. Våpendepoter kan også være rituelle nedleggelse som ikke er forbundet med krig og uro, som demonstrasjon av status (Lund 2009:32-33, 37). Våpengraver fra eldre jernalder kan i likhet med våpenoffer vitne om et krigersk samfunn. Våpengravene blir satt i sammenheng med økt sosial stratifisering av samfunnet og oppkomsten av en militær organisasjon (Carlie 2000:140-141).

Med overgangen til norrøn religion kan samfunnet, ideologier riter og kult graver forandret seg. Det kan se ut til at endringer i samfunnsorganisasjon kan ha ført til disse endringene i religion, riter og trosoppfattelse omkring 500 e.Kr. En ny samfunnsorganisasjon med en maktelite etablerte seg i Sør-Skandinavia på denne tiden. Med seg kan de ha brakt en ny kult sentrert rundt herskereliten. Den nye religionen er knyttet nærmere en krigerideologi enn tidligere, hvor den mektigste guden er Odin (Hedeager 2011:7-17, Solberg 2000:173-175, Steinsland 2005:165,173,398-399). Mye er kjent om den norrøne religionen og dens myter gjennom skriftlige kilder fra middelalderen (Steinsland 2005:43-64).

3.1.1 Grav, ritual og makt

Under jernalderen var ikke makt, politikk og religion adskilt. Religion var en del av hverdagen og sammenvevd med politikk (Bergstøl 2005:150-151, Gjerpe 2001:11). Lederen i samfunnet hadde ofte ansvar for rituelle handlinger og seremonier (Carlie 2000:126-137). Graven er en av de viktigste kildene for forståelse av samfunnets ideologi og trosforestillinger. Gjennom å studere graven, den gravlagte og dens gravgoods kan vi få en forståelse for de religiøse aspektene ved samfunnet så vel som samfunnsorganiseringen. Graven vitner om kulturkontakt og handel gjennom gravmaterialet, men også makt og eierskap. Både gravgodset og selve graven ble brukt som et symbol på makt og sosial posisjon, og brukes fortsatt som en kilde for å kunne si noe om samfunnsorganiseringen så vel som å lete etter sentrale steder (Bukkemoen 2007:147, Carlie 2000:129, Sørheim 2011:37-39).

Størrelse og plassering av gravene var også av betydning og var et symbol for makt og posisjon. En stor grav viser at familien har råd og innflytelse til å få folk til å arbeide for seg, men også at familien har hatt behov for å markere dette (Kristoffersen 2000:18). Gravenes plassering var viktig for å markere grenser eller som legitimering av en slekts rett og krav på en eiendom (Ødegaard 2007:15), men viste også til maktrelasjoner og strategiske vurderinger (Rødstrud 2004:282). Gravhaugen fungerte også som åsted for endring i sosiale posisjoner, men sørget også for å knytte samtid og fortid sammen (Gansum 2004:165, 304).

Likhet eller kompleksitet i og av gravkomplekset viser til faste mønstre, eller en felles tanke for hvordan den døde skal behandles og overgangen etter døden. Tidligere antok man at

gravskikken reflekterte samfunnet. En kompleks gravskikk viste til et komplekst sosialt samfunn. Omvendt antok man at mangel på kompleksitet, slik som med flatmarksgravene og lite gravgods tydet på et egalitært samfunn, eller en ideologi om et egalitært samfunn, hvor alle var like. Endring i gravskikk kan tolkes som endring i ideologi og tro (Kristoffersen 2000:20, Rødsrud 2004:276-277, Solberg 2000:61). Ulikheter i gravskikk trenger imidlertid ikke peke på ulike ideologier eller religioner, men kan vise til at det har hersket flere ideer rundt døden i det samme samfunnet med lik ideologi og religion. Et eksempel på dette er Terje Østigård og Siv Kristoffersens teori referert til som "dødsmyter". De mener at det finnes fastsatte religiøst definerte koder i samfunnet som bestemmer hvilke ritualer som skal bli utført og hvordan personen skal gravlegges. Dette baseres ut i fra deres rolle, sosiale posisjon i samfunnet eller dødsårsak. Kodene definerer hvilke symboler som kan eller skal brukes under ritualen men også hva slags gravgods den døde skal få med seg (Kristoffersen & Østigård 2006:113-130, Sørheim 2010:38).

Graven har slik mange ulike funksjoner. Det er ikke alltid først og fremst den som er begravd som er viktigst, men hva dette representerer utad og ritualene forbundet med gravleggingen. Ofte er det gjerne ritualene, og ikke graven som er det viktigste (Solberg 2000:63). Ritualen integrerer handling og tro (Gansum 2004:226). Graven er gjerne bare en del av ritualen. Graven og gravskikken er symboler som skal formidle noe til de gjenlevende. Gravritualet fungerer som en overgang mellom liv og død (Solberg 2000:63). Arnold Van Genneps teori om "rites de passage", overgangsritualer, har vært viktig for forståelsen omkring gravleggelsen og prosessen rundt denne. Overgangsritualene består av tre faser, adskillelsen, terskel- og integrasjonsfasen, og viser til hvordan en avdød person kan bli transformert gjennom ritualer (van Gennep 1999:9,11-13, 103-114). Ritualer kan oppfattes på flere måter; 1. Som handling. Ritual som handling "*uttrykker verdier inspirert av tro, symboler og myter*" (Rødsrud 2004:283). 2. Som mekanisme. Ritualen forsøker å binde handling og tro sammen. 3. Ritualen brukes for å bekrefte eller legitimere en offentlig enhet. Ritual kan etablere og legitimere en ny samfunnsorden eller bekrefte et allerede eksisterende system (Bell 1992:19-21, Rødsrud 2004:283).

3.1.2 Hellige steder, rituelt landskap og graven

Valg av plassering for graven, gravfeltet eller offerhandlinger er ikke tilfeldig. Deres plassering i landskapet formidler et budskap innad og utad. Plasseringen viser til monumentet/gjenstandens funksjon og forestillingene rundt dette (Rødsrud 2004:277, 282). Typisk for bronsealderens gravhauger er at de har en tendens til å være plassert på toppen av bakketoppen med god utsikt i alle retninger (Hærnes 1999:29). Bronsehaugene er strategisk plassert og kan vise til maktrelasjoner. Rituelle handlinger kan foregå på steder som blir sett på som å inneha spesielle evner som å muliggjøre en overgang fra en verden til en annen (Rødsrud 2004:283). Tanken om hva som representerer sentrum i kosmos ser ut til å endre seg i tiden mellom bronsealderen og jernalderen, hvor kosmos kommer nærmere gården. Det fører til en annen lokalisering av gravhaugene og endring i hva som blir oppfattet som et hellig sted (Hærnes 1999:130). Enkelte, som Jes Wienberg (2004) og Hemning Skre (1935) viser til landskapsgeometri hvor gravminner er organisert etter geometriske mønstre som blir tillagt en sakral betydning (Wienberg 2004:24-25). Gravminner som er plassert i geometriske mønstre eller spesifikke linjer er ment å være orientert etter astronomien og spesifikke himmelretninger. Gravminner trenger ikke nødvendigvis være en del av et geometrisk mønster, men kan i seg selv være orientert etter spesifikke himmelretninger ut i fra deres funksjon og betydning eller forhold til solsnudager og slik en del av et rituelt landskap.

3.2 Symbolikk

Trekantanleggenes unike form gjør det interessant å se etter forklaringer eller tolkninger av deres funksjon gjennom å studere trekantsymbolikken og annen symbolikk tilknyttet trekanter, så vel som å se etter andre gjenstander med lignende trekantsymbolikk og slik komme med tolkninger omkring deres funksjon.

3.2.1 Symboler knyttet til trekantanleggene

Trekanter har mange ulike betydninger avhengig av religion og kultur, men enkelte av disse betydningene går igjen i flere kulturer. Trekanter blir gjerne assosiert med kjønnene. En trekant hvor spissen peker nedover symboliserer gjerne kvinnen, ut i fra kvinnens kjønnsorgan (Fontana 1994:52). Motparten til denne trekanten representerer dermed det mannlige. Elementmessig symboliserer en nedoverpekende trekant vann, mens den oppoverpekende symboliserer ilden (Biedermann 1994:353).

Trekantanleggenes form kan være viktig for forståelsen for deres funksjon. Trekantanleggene, spesielt treoddene og stjernerne, er blitt tolket som å symbolisere trær. Dette begrunnes blant annet i at trekantanleggenes tre armer symboliserer røtter mens eventuelle bautasteiner eller tresøyler i midtpartiet symboliserer stammen (Andrén 2004:406-408, Myhre 2005a:6). Treet i seg selv er et symbol med stor betydning i flere religioner, hvor det har fått betydninger som et livstre, verdenstre eller et tre tilknyttet skjebnen. Treet Yggdrasil i norrøn mytologi representerer verdens midtpunkt, stedet som for jernalderens mennesker forbandt himmel, jord og underverden (Fontana 1994:100, Steinsland 2005:100-101).

Flere gravminner er steinsettinger. Flere trekantanlegg er også en del av denne gruppen. Steinen er stabil og blir ofte forbundet med noe som vil vare evig. Steinen har også blitt sett på som en grensemarkør. Bruk av steinsymbolikk i gravlegginger kan dermed symbolisere grenser for anlegget eller for de døde (Biedermann 1994:286, Gansum 1999:465-466). Elven er et annet symbol for grenser, både territorielle og mellom liv og død (Biedermann 1994:285, Gansum 1999:463). Elven som symbol kan være viktig i forbindelse med trekantanleggene med tanke på teoriene omkring anleggene som graver, men også ut i fra, som jeg kommer tilbake til i diskusjonskapittelet, anleggenes plassering i forhold til elver og fjorder. Den symbolikken elvene har representert i jernalderen kan her bli viktig for en forståelse av anleggenes plassering eller bruk.

3.2.2 Tallsymbolikk

I mange samfunn har tall en stor rolle i kosmologien og dens orden (Biedermann 1994:240). Visse tall, som 3, 7 og 9, blir sett på som spesielle og betydningsfulle. Disse tallene er godt kjent fra kristendommen med den hellige treenighet, men også fra gamle folkeeventyr. Tallet 3 er å finne i trekantanleggenes tre armer eller bautasteinsmarkeringer. Dette tallet er guddommelighetens tall (Fontana 1994:54). For Norrøn mytologi mener Gansum (1999:460-461), ut i fra egne studier av tall og deres kontekster i Edda-diktene, at tallet tre står for noe som skal starte eller noe som endrer seg. Ordene han binder sammen til tretallet er skjebne, venting, svangerskap og opphav. Nitallet forbinder han derimot med erotikk, magi, fødsel og død. Gansum påpeker at tallene 3 og 9;

synes å være tett forbundet og tallene er symbolistisk forbundet gjennom det matematiske faktum at 3×3 er 9. Tallsymbolikken synes å være et tema også for

symbolspråkets bilder. Symboler som forener tre- og ni-tallsymbolikken vil og kunne forene motsetningen mellom liv og død som opphav. Begge deler innebærer sosiale endringer i forhold til ontologiske posisjoner og epistemologiske dimensjoner. Bildet, og den materielle kultur, kan overbygge de indre motsetninger i ett og samme uttrykk (Gansum 1999:461).

Det faktum at trekantanleggene har tre ender/armar forbinder denne typen anlegg med tretallet. Gansum sier at de "*materialiserer tretallet*" det vil si at de er en fysisk representasjon av tallet tre. Han tillegger trekantanleggene teoriene om tretallet; trekantene kan dermed representere det norrøne mytologiske opphavet (Gansum 1999:467).

3.2.3 Materielle symboler av trekantsymbolikken

I et forsøk på å tolke anleggene ser man gjerne etter andre gjenstander hvor trekanten er brukt, og som kan sammenlignes med anleggene, og i hvilke kontekster disse befinner seg i eller hva deres betydning er. Fra flere steder i Skandinavia er det funnet en spenne fra vikingtiden, med en trekantlignende form, kalt en treflikspenne (Andrén 2004:419, Rygh 1885:34-35). Et av anleggene på Hovtun, hadde i følge Nicolaysen (1870:150) avrundede hjørner, lik treflikspennene til Rygh (1885, nr 671-674). Trekantmotivet, med form som en treodd, er også å finne i skjoldbuler og beslag på praktskjold, blant annet fra en båtgrav i Öland i Sverige datert til folkevandringstiden (Andrén 2004:419-420). Trikvetra-motivet har fått mange forskjellige tolkninger, blant annet som en løsknyttet valknute eller treenighetssymbol (Skaare 1995:47-48). Det kan også være hensiktsmessig å nevne tripletter, som betyr "*grupper på tre*". Dette er mønstre eller motiver som spiller på tallet tre, og er mest vanlig i bruk for avbildning av guder, hvor tre guder blir avbildet sammen eller guden har tre hoder. Denne symbolikken stammer fra kelterne. Men tripletter er også å finne som symbol på gjenstander (Wood 2002:60-63).

3.2.4 Valknuten eller «det nordiske trekantsymbolet»

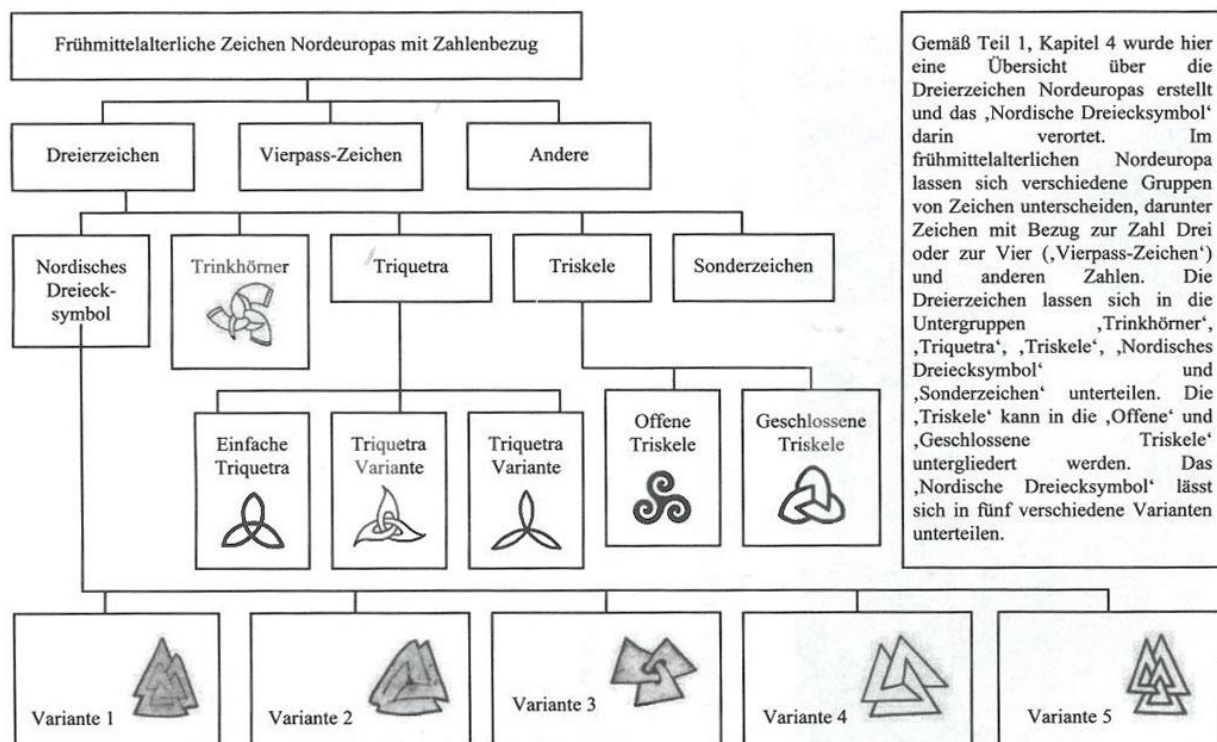
Valknuten er et trekantsymbol fra vikingtiden. Denne symbolikken er funnet i Øst-England og Skandinavia. Dette symbolet består av tre sammenflettede trekanter (Hellers 2012:27-29, 46-47, 96). Symbolet er å finne på ulike objekter og av ulikt material. De opptrer spesielt på billedsteiner fra Gotland, men også på gjenstander som gullbrakteater, fibulaer og mynter (ibid:51, 80-81). Symbolet er også funnet på treverk fra Osebergfunnet, på en sengestolpe og en teltstang (ibid: 76-79). Sannsynligvis har symbolet vært mer utbredt enn det materialet som

finnes igjen i dag. Har det vært på treobjekter er dette nesten alltid forsvunnet. Det er ingen sikker forklaring på symbolets betydning, men Tom Hellers (2012) har nylig studert og kommet frem med teorier om deres betydning.

Valknuten forener de magiske og viktige tallene tre og ni, slik som nevnt ovenfor hos Gansum (1999:461). På mynter er dette motivet kjent fra merovingertiden, men i Norge var det først under Harald Hardråde, ca. 1047, at den ble en del av motivet på myntene, da den ble valgt som hovedtype for myntene (Skaare 1995:47-48). Symbolet blir ofte fremstilt, både på billedsteiner og mynter, i forbindelse med en hest og gjerne en ridende kriger (Hellers 2012: 90-98). Symbolet går her ofte igjen under hestens bein. Kriegeren blir gjerne tilbudt drikke av en person som står foran den. Enkelte billedsteiner har også blitt plassert i en trekantet form på et gravfelt (Buisson 1976:24-25, 110-111). Utgravninger ved billedsteinene har i noen tilfeller gitt funn av aske og dyrebein (Hellers 2012:59-62). Det kan slik tolkes som at deres betydning er knyttet til død og sakrale hendelser. Odins tegn går også igjen i noen av fremstillingene på billedsteinene, et eksempel er dette bildet hvor en person blir drept ved spyd, en person er hengt i et tre og et siste offer er en fugl (ibid:61-62, 112-120). Spydet, offeret i treet og fuglen henspiller på Odin. Over disse ofrene er det en større svevende fugl, muligens Odin selv. Hellers lister opp seks mulige tolkninger av symbolet:

1. Sakral/religiøst symbol
2. Knyttet til Odin.
3. Knyttet til det hinsidige.
4. Knyttet til hestekult.
5. Forbundet med en sosial elite.
6. Er apotropeiske symboler som skal beskytte mot onde krefter (Hellers 2012:177-179). Mulig kan disse tolkningene brukes ved tolkning av trekantanleggene.

Figur 1: Oversikt laget av Tom Hellers over ulike typer trekantede symboler med deres ulike varianter.

3.3 Oppsummering

Dette kapittelet ble delt i to; religion i jernalderen og symbolikk. I løpet av jernalderen endret det religiøse uttrykket seg i takt med samfunnet fra å ha fokus på fruktbarhet til en krigerideologi. Makt og religion var under hele perioden sterkt knyttet sammen. Makt ble fremvist i form av gravhauger, deres form og størrelse og plassering kunne vitne om rettigheter, rikdom og status. Graven har en rekke ulike funksjoner og skal formidle et budskap. Rike og store gravhauger blir gjerne brukt for å lokalisere maktsentre. Gravenes orientering etter himmelretninger kan også være et bevisst valg og vitne om ulike funksjoner som å være del av et ritual på en spesiell dag, som solsnudager. Teoriene ovenfor vil derfor bli brukt for å tolke makt og kosmologi i jernalderen i forhold til trekantanleggene.

Trekantanleggenes spesielle form gjør det interessant å se på symbolikken knyttet til trekanten. Trekanten blir spesielt knyttet til det kvinnelige og fruktbarhet, men den kan også symbolisere trær. Det er mulig å finne likheter til trekantanleggenes form på andre gjenstander. Spesielt har valknuten formmessige likheter med trekantene. Om tolkninger knyttet til valknuten kan overføres til trekantanleggene vil bli diskutert senere.

4 Metode

I dette kapittelet vil jeg gå igjennom hvilke metoder jeg har brukt i oppgaven. Den symbolske betydningen av trekantanleggene blir behandlet ut i fra det teoretiske grunnlaget.

I hovedsak har det blitt brukt en komparativ metode, ettersom anleggene i området Rogaland/Hordaland vil bli sammenlignet med resultater fra resten av Norge og Sverige så langt det lar seg gjøre. Her vil anleggene fra Trøndelag stå i en særstilling ettersom disse er blitt grundig undersøkt av Johanne Ellingsen i forbindelse med hennes hovedoppgave fra 2003.

4.1 Komparativ metode

Det er to metoder som blir brukt i komparative studier; forskjellsmetoden og samsvarsmetoden (Kjeldstadli 1999:266, 267). For denne oppgaven vil det lønne seg å benytte begge metodene for å kunne se på både likheter og ulikheter. Forskjellsmetoden tar i hovedsak for seg to like objekter, for så å se etter en eller flere avgjørende forskjeller dem i mellom. Samsvarsmetoden derimot tar for seg ulike objekter for så å lete etter likhetstrekk (ibid:266, 267).

Trekantanleggene er stort sett like, samtidig som de er ulike. Det kan da være nyttig å se på nøyaktig hva som er likt og hva som er ulikt dem i mellom. Anleggene er fastsatt å ha tre fasonger som går igjen; triangler, treodder og stjerner. I Sverige er disse formene antatt å representere ulike tidsperioder for når de ble konstruert (Ellingsen 2003:104). Det kan være forskjeller og likheter mellom svenske og norske anlegg på bakgrunn av størrelse, fasong, anleggenes plassering i landskapet og himmelretning. Til sammenligningen brukes bare de anleggene som har den nødvendige informasjonen om mål, størrelse osv. Antallet trekantanlegg som har denne informasjonen blir avgjørende for hvor sammenlignbart materialet blir.

Kriteriene som jeg har satt frem som jeg vil se nærmere på og sammenligne med andre anlegg er:

- Fasong
- Anleggets størrelse

- Relasjon til himmelretning

Jeg vil også se på andre kriterier som:

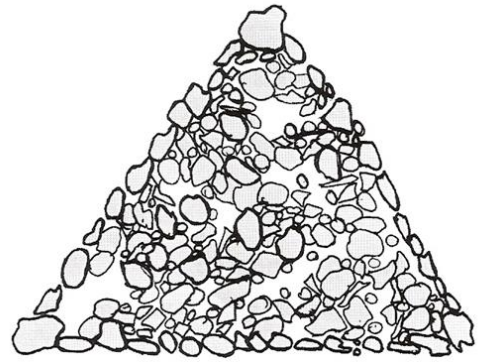
- Anleggets geografiske plassering
  - Beliggenhet i forhold til ferdselsveier:
    - Elv/vann
    - Kyst
    - Fjord
    - Land
  - Beliggenhet til andre kulturminner fra jernalderen
    - Kretstun
    - Bygdeborger
    - Nausttufter
    - Gårder
    - Middelalderkirker
    - Gravfelt
  - Beliggenhet i forhold til sentrale gårder/maktsentre
- Trekantanleggene som graver
  - Den gravlagtes kjønn
  - Identitet gjennom gravgoods
- Datering

4.1.1 Fasong, størrelse og himmelretning

Anleggenes fasong vil basere seg på beskrivelser av anleggene så vel som tegninger gjort av disse. Beskrivelsene og tegningene sammenlignes så med beskrivelsene for definisjonen for hver formtype slik som fremkommer i Ellingsens studie. Anleggenes form har blitt sett på for å kunne sammenligne den med andre trekantede gjenstander så vel som symbolinnholdet. Jeg fokuserer også på formen i forhold til datering for å se om det er mulig å se en kronologi for trekantanleggene i Rogaland/Hordaland.

Triangler

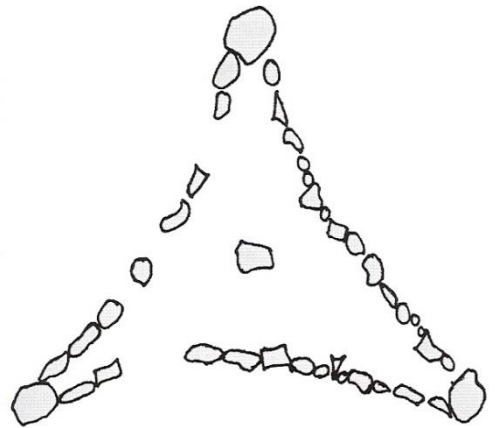
Den første varianten av trekantanleggene og er antageligvis den eldste formen. Disse har rette sider og er enten formet som en likesidet eller likebeint trekant. Trianglenes ytre utforming kan være veldig enkel med kun en kantkjede av stein, mens andre er dekket med stein innenfor ytterkantene. De fleste trianglene er steinsetninger (Ellingsen 2003:5-6).

Figur 2: Eksempel på en triangel.
Hentet fra Ellingsen 2003:6.

Treodder

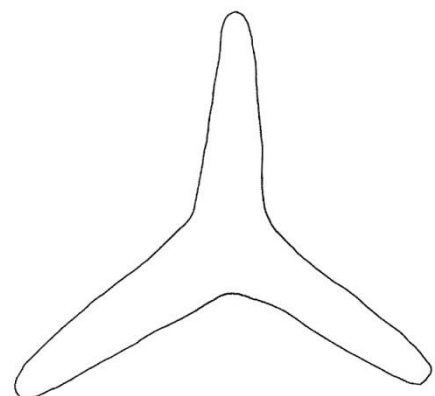
Treoddene regnes for å være en blanding av triangler og stjerner. Disse har lett innsvingede sider og er ofte litt større enn trianglene. Deres ytre markering består gjerne av en kantkjede eller en fotgrøft. Enkelte er dekket med stein innenfor yttermarkeringen. Både armene og/eller midten av treoddene kan være markert med en større stein eller en bautastein (Ellingsen 2003: 6-7).

Figur 3: Eksempel på en treodd.
Hentet fra Ellingsen 2003:7.

Stjerner

Stjernene skilles fra treoddene ved at de har så kraftige innsvingede sider at de bare henger sammen i midten, og gir slik et inntrykk av en stjerne. Det kan til tider være vanskelig å skille mellom treodder og stjerner. Stjernenes ytre markering er lik treoddene, som består av kantkjede, fotgrøft, med eller uten steinpakning og bautasteiner (Ellingsen 2003:7-8).

Figur 4: Eksempel på en stjerne.
Hentet fra Ellingsen 2003:8.

I likhet med Carlsson (1990) og Ellingsen (2003) valgte jeg å ta for meg anleggenes himmelretninger og størrelse. Dette ble gjort fordi det kunne være interessant å se om det var et mønster som gikk igjen i størrelse og himmelretning og om disse to hadde en forbindelse, eks. en viss størrelse er plassert etter faste himmelretninger. Størrelse og himmelretning ble satt opp mot hverandre for å kunne avsløre mulige mønstre, slike som kan sies å ha blitt oppdaget i Sverige (Carlsson 1990), og se om de samsvarte med resultatene fra Trøndelag. Formålet med dette går ut på at anleggenes størrelse kan ha sammenheng med hvilken funksjon anlegget skulle ha, og kan ha vært avgjørende for hvilke himmelretninger de ble orientert mot. Altså ulik størrelse og orientering til himmelretning kan kanskje ha noe å si for anleggets funksjon i forhold til gravleggelser, kultutøvelse og religion. I appendiks vedlegg A som omfatter datamaterialet har jeg oppgitt størrelse for hvert anlegg hvor dette finnes. Med størrelse blir det tatt utgangspunkt i kordelengden, hvis ikke annet er oppgitt. Kordelengden er sidelengden eller avstanden mellom spissene. Enkelte anlegg er målt ut i fra deres armlengde som vil si lengden fra midten av trekantanlegget til spissen på armen. Dette gjelder stort sett for stjerner, men også for enkelte treodder. I analysen har jeg valgt å bruke kordelengde for alle anleggene som måleenhet slik at det er mulig å sammenligne dem. Anleggene er delt inn i bolker med størrelse på 1-5m, 6-10m, 11-20m, 21-30 og 31m og over, basert på kordelengde. Kordelengden er som regel lengre enn armlengden. Omgjør man armlengden til kordelengde vil kordelengden være lenger. Det vil si at anlegg med en armlengde fra 6m kommer under bolken 11-20m, mens en armlengde fra 4-5m kommer under bolken 6-10m.

For analysen av materiale har jeg valgt å ta med himmelretningene N, NØ, NV, Ø, SØ, S, SV, og V, uten å findele disse da det kan bli for lite hensiktsmessig. Himmelretningene SSV og SSØ vil komme under S, ØSØ og ØNØ, under Ø, VSV og VNV under V, og NNV og NNØ under N. I appendiks vedlegg A vil himmelretningen opptre nøyaktig som de er oppgitt i kildene uten omgjøring av NNØ osv. Trekantanleggenes tre armer eller hjørner er orientert etter tre himmelretninger som utgjør en kombinasjon, eks. kombinasjonen N, SV, SØ. I analysen er det satt fokus på å finne disse kombinasjonene for så å se om det er en eller flere kombinasjoner som går igjen.

4.1.2 Geografisk plassering

Innenfor komparativ metodikk finnes det to ulike perspektiver; tidsperspektivet og romperspektivet (Grønmo 2007:384, Kjeldstadli 1999:266, 267). Jeg har tatt i bruk romperspektivet for å kunne sammenligne anleggenes geografiske plassering i forhold til ferdselsveier, andre kulturminner og kjente maktsentre. Samtidig har det blitt sett på om mine resultater samsvarer med andre resultater fra Norge. For å kunne gjøre dette er det viktig å kjenne til andre kulturminner fra samme tidsperiode. Til dette er fornminnedatabasen Askeladden, andre oversiktsverker, som "*Norske Fornlevninger*" av N. Nicolaysen (1866), og Topografisk arkiv ved universitetesmuseene (Top-ark) gode kilder for å få en oversikt over hva som finnes i området rundt anlegget, samtidig som Askeladden gjør det mulig å få oversikt over dagens ferdselsnett og gårder.

Med ferdselsårer er det tatt utgangspunkt i *kysten*, der det er sannsynlig at folk har seilt langs landet, *fjorden*, fjordårer som er blitt brukt som ferdselsåre og *elven*, elver store nok til å ha blitt brukt som en kommunikasjonsåre. Med *vann* menes innsjøer hvor det er sannsynlig at folk har kommunisert over og brukt som ferdsel til den andre siden av vannet.

Også beliggenhet ved *landeveier* er tatt med der hvor man har opplysninger om kjente veier over land eller landeruter til ulike deler av landet.

Informasjon om andre kulturminner og funn kan samtidig gi en pekepinn på om stedet har vært et sentralt sted for området. Jeg har derfor valgt å se nærmere på trekantanleggenes plassering i forhold til kretstun, bygdeborger, nausttuffer og gårder datert til jernalderen som er funnet i nærområdet til trekantanleggene. Nausttuffer som har fått den generelle dateringen "førreformatorisk tid" på Askeladden regnes med ettersom det finnes en mulighet for at disse stammer fra jernalder. Ved spor etter bosetning har jeg gått ut i fra hustuffer, stolpehull, gardfar så vel som andre indikasjoner på bosetning som åkerrein og dyrkingsspor. Selv om åkerreiner og dyrkingsspor er sikre tegn på gårdsbruk er det ikke sikkert at disse har vært like tett opp mot bosetningen som i historisk tid (Pilø 2005:5). Jeg har likevel valgt å se på disse momentene som indikasjon på bosetning ettersom det indikerer at stedet har vært aktivt brukt og at det har vært bosetning i nærområdet.

Jeg har også sett nærmere på om anleggene ligger på eller ved gravfelt og hva slags betydning dette kan ha for deres funksjon, og hvor jeg deler gravfeltene opp i lite, middels og stort. Et

lite gravfelt er 3-5 gravhauger, mens et middels gravfelt er mellom 5-14 graver, og et stort gravfelt er over 15 graver. Begrensingen av et lite gravfelt kommer fra definisjonen av at et gravfelt må bestå av minst tre gravhauger (Regionalt miljøprogram Rogaland 2009:2).

Ved påvisning om stedet kan ha vært et sentralsted er det først og fremst tatt utgangspunkt i andres studier av maktsentre i Rogaland og Hordaland, spesielt Helge Sørheims doktorgradsavhandling fra 2010 "*Sentralsted, tettsted, knutepunkt, by: bosetningshierarchy og sentraldannelse på Vestlandet fra jernalder til middelalder*", men også verk av Bjørn Myhre (1987, 1991, 2007), Siv Kristoffersen (2000) og Bjørn Ringstad (1986). Myhres (2005a:9) forslag om å sammenligne middelalderkirker og deres plassering i forhold til anleggene har også blitt brukt i oppgaven. For å finne om et sted har hatt eller har en middelalderkirke har jeg gått ut i fra "*Våre kirker. Norsk kirkeleksikon*" (Rasmussen 1993) og dateringer og opplysninger fra databasen Askeladden. Kirken vil kunne gi en pekepinn på om stedet ligger ved sakrale steder.

For avstand har jeg valgt å se på trekantanleggene og andre kulturminner i form av et kulturlandskap, og ser ikke på det som nødvendigvis har vært tett knyttet opp mot trekantene. Der hvor det ikke er mulig å vite anleggets eksakte beliggenhet har jeg tatt utgangspunkt i dagens gårdstun slik det fremstår på kart. Dette er gjort i mangel på bedre utgangspunkt for avstandsmåling for trekantanleggene selv om dette kan gi en feilkilde, da dagens gårdstun ikke nødvendigvis ligger på samme sted som gårdstunet fra forhistorisk tid. Dette vil da, om ikke gi en eksakt distanse, i alle fall gi en pekepinn på avstanden. Ettersom ikke alle kildene oppgir eksakte plasseringer i landskapet har jeg derfor måttet basere mitt valg av avstand ut i fra dette som bakgrunn. Jeg har valgt å plassere de overnevnte fornminnene og ferdselsveiene som strukturer i et kulturmiljø. Gravfeltene vil også være en del av dette kulturlandskapet. Det er derfor jeg ønsker å ha en avgrensning på en 2 km radius. De 2 km blir brukt som en buffersone for å få alle de relevante kulturminnene og ferdselsveiene med for å kunne relatere dem til trekantanleggene. Innenfor de 2 km har det kun blitt sett på samtidige kulturminner. Ferdselsårene blir også tatt med innenfor de 2 km siden de kan ha vært viktige for plasseringen av gravfeltene, gravanleggene og andre kulturminner. Avstanden er stor med vilje. Selv om det er snakk om 2 km har jeg vært kritisk i forhold til hvilke kulturminner og ferdselsveier som er tatt med i oppgaven.

4.1.3 Trekantene som graver

Trekantanlegg kan ha vært brukt som graver. Derfor vil dette bli sett på senere i oppgaven.

For å gjøre dette har jeg basert meg på teoriene fremstilt i kapittel 3, og fokusert på gravgodset og den gravlagtes kjønn. Den dødes kjønn ble i noen grad bestemt ut i fra humanosteologiske analyser, men i hovedsak ut i fra gjenstandsmaterialet i graven.

Gravgodset kan gi indikasjoner på de gravlagtes identitet eller hvilket sjikt de har tilhørt. For å bruke gravgoods har jeg valgt å dele gjenstandene inn i to kategorier: 1. gjenstander som kan indikere rikdom, som sverd og importgjenstander, 2. gjenstander som kan indikere kjønn, som perlehalsbånd, vevsverd, sverd og spyd (Ellingsen 2003:87, Solberg 2000:77-87). Informasjon om gjenstandsmateriale er hentet fra ulike rapporter fra utgravningene av trekantanleggene. Gjenstandene funnet i trekantanleggene er gjengitt i appendiks vedlegg A.

4.1.4 Metode for datering

Det er relativt lite informasjon om dateringen av anleggene. Jeg har derfor valgt å se nærmere på dette. Ettersom det er få anlegg som er blitt gravd ut i nyere tid, er det gjort lite i forhold til C14-datering. Mangelen av funn i trekantene har også gjort det vanskelig å få disse datert. De fleste dateringene baserer seg derfor på typologisk datering av funn fra trekantanleggene eller datering av gravfeltet. For datering av trekantanleggene i Rogaland/Hordaland har jeg gått ut i fra dateringer foretatt under eller etter utgravninger, i tillegg til datering ut i fra kontekst for å se om det er mulig å datere anleggene ut i fra deres beliggenhet til andre daterbare kulturminner og gravfelt. I kapittel 5 vil jeg komme nærmere inn på datering for anleggene i Rogaland/Hordaland så vel som Norge, og antagelser om trekantanleggenes datering fra Sverige. I appendiks vedlegg A oppgis datering for de anleggene som kan dateres. På flere av dem oppgis det "relativ datering, jernalder". Med dette menes det at gravfeltet for trekantanlegget eller trekantanlegget i seg selv ikke er nærmere datert enn til jernalder. Relativ datering blir også brukt for de trekantanleggene som er datert ut i fra kontekst.

4.2 Romlig distribusjon

Det finnes to skalaer for å utføre romlig distribusjon: Regional, hvor man studerer lokaliteter eller artefaktyper over et større område, og lokal, hvor man studerer artefakter innenfor en lokalitet (Orton 2000:584). I denne oppgaven har jeg benyttet meg av regional distribusjon. Som nevnt ovenfor blir det sett på den geografiske plasseringen av anleggene, ettersom dette

kan være nyttig for å vise forholdet mellom anleggenes geografiske beliggenhet i forhold til kyst og innland.

Landskapet i Rogaland er delt inn i flere landskapsregioner. Landskapet er delt inn i ytterkyst, midtre fjordstrøk, ytre fjordstrøk, lavland og indre bygder. Denne inndelingen baserer seg på Puschmann (2004) sin inndeling av norske landskapsregioner. Det er selvsagt variasjoner innenfor hver landskapsregion, eksempelvis består landskapsregionen Jæren av både kyst, lavland og høyland (Puschmann 2004:83). Det er derfor vanskelig å skulle dele kommunene inn i en enkelt topografisk sone. Jeg har likevel valgt å forenkle dette ved å dele dem inn i en enkel sone.

Ytterkyst (landskapsregion 19 og 20, Puschmann 2004:82-86, Østebø 2008:29): Den ytterste delen av ytterkysten består hovedsakelig av skjær, holmer og øyer. Ytterkysten kjennetegnes også av dens sund. Ut mot kysten er ligger landskapet svært eksponert for vær og vind. Lenger inne er landskapet bedre beskyttet mot hardt vær.

Ytre fjordstrøk (landskapsregion 21, Puschmann 2004:90-94, Østebø 2008:29): De ytre fjordstrøkene fungerer som en grense mellom ytterkysten og innlandet. Landskapet og regionen er preget av fjorder, og deres fjordbasseng og fjordarmer. Regionen preges av våger, sund og vikar, men består stort sett av fastland og store øyer omgitt av åser og lave fjell.

Midtre fjordstrøk (landskapsregion 22, Puschmann 2004:94-98, Østebø 2008:30): Området i regionen preges av at det er omkranset av høye fjell. Regionen starter hvor fjordene i det ytre fjordsystem samles til enkeltstående løp.

Lavland (landskapsregion 18, Puschmann 2004:78-82): Det som kjennetegner lavlandet er det kuperte landskapet som består av ås-terreng og daler. Jorden er lite egnet for jordbruk og består av næringsfattig grunn.

Indre bygder (landskapsregion 23, Puschmann 2004:98-102, Østebø 2008:30): De indre bygdene består av dalfører med trange fjordløp omgitt av fjell.

For å studere geografisk plassering benyttes det kart over fylkene og et distribusjonskart med oversikt over hvilke kommuner anleggene befinner seg i, samtidig som det viser i hvilke kommuner det er overvekt av trekantanlegg. Romlig distribusjon ble også brukt for å se etter mønstre i forbindelse med nærhet til maktsentre og andre kulturminner av betydning, som bygdeborger, kirkesteder. Denne metoden ble valgt fordi den kunne bidra til å etablere en hypotese om deres bruk. For å få informasjon om anleggenes og andre fornminners plassering har jeg brukt Askeladden, så langt det har latt seg gjøre, i tillegg til kilder fra Top-ark Bergen og Stavanger. Romlig distribusjon er blitt kritisert (Orton 2000:584) for at den gjør det mulig for oss mennesker å se mønstre som ikke eksisterer. Man må derfor være påpasselig med å ikke tolke for mye inn i kartene.

4.3 Datainnsamling

Målsetningen for datamaterialet har vært å få samlet inn eller få fatt i mest mulig informasjon slik at det skulle være mulig å sammenligne et materiale som det ikke er gjort mye studier av fra før. For å kunne sammenligne resultatene har jeg i hovedsak gått ut i fra de aspektene Ellingsen konsentrerte seg om i sin oppgave. Dette er fordi hennes arbeid er den første og mest systematiske gjennomgående oppgaven som bare omhandler trekantanlegg. Ettersom det ikke har vært mulig å utføre egne observasjoner i felt vil denne oppgaven basere seg på arkivmateriale, rapporter, kart/tegninger, men også analyser og studier tidligere utført av andre. Jeg har derfor vært avhengig av andres opplysninger fra tidligere registreringer. Oppgaven vil først og fremst baseres på materialet fra Topografisk arkiv i Stavanger og Bergen, hvor jeg har gått igjennom gårdsmappene hvor det er kjent trekantanlegg. Som tidligere nevnt vil oppgaven også baseres på opplysninger fra Nicolaysens "*Norske Fornlevninger*" samt Tor Helliesens registreringer i verkene "*Oldtidslevninger i Stavanger amt*" (1901, 1902, 1904, 1906, 1907, 1909) og Per Fett sine registreringer i ulike deler av Hordaland i sin "*Førhistoriske minne*" fra Hardanger, Sunnhordaland, Nordhordaland og Midthordaland (1954, 1955, 1963, 1965a, 1965b, 1971a, 1971b). Mange av fornminnene er i dag fjernet. Helliesen og Per Fett sine kart over fornminner i henholdsvis Rogaland og Hordaland er også blitt hyppig brukt i for å kartlegge de forsvunne anleggene.

5 Presentasjon og analyse av materialet

I dette kapittelet vil jeg gå kort igjennom og presentere materialet jeg har jobbet med. Dette innebærer registrerte anlegg fra Rogaland og Hordaland i tillegg til tre anlegg som muligens kan ha vært trekantede. Jeg vil senere komme nærmere inn på og analysere ulike aspekter ved anleggene, som form, himmelretning og beliggenhet.

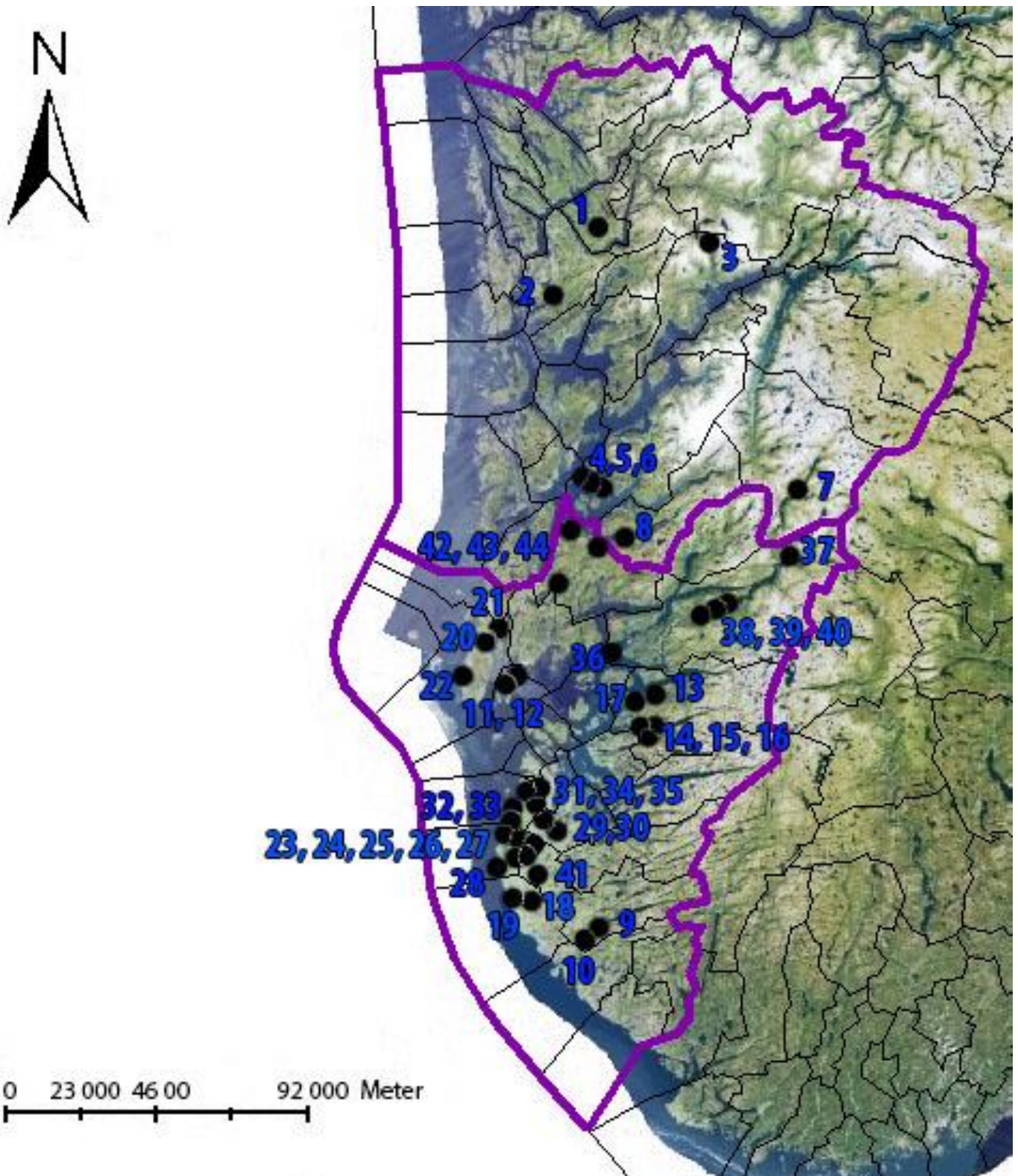
5.1 Presentasjon av materialet

Utfordringen med å skulle ta for seg trekantanlegg og prøve å studere disse nærmere er at det er veldig få av dem som er blitt utgravd og undersøkt i nyere tid. De tidligste utgravningene på 1800-tallet har hatt dårligere dokumentasjon enn det som er standarden i dag (Ellingsen 2003:54). Det er derfor stor variasjon i den tilgjengelige informasjonen om hvert enkelt anlegg. Ettersom mange er blitt ødelagt vet man gjerne ikke mer om anlegget enn at det har vært der. Jeg har valgt å inkludere alle anlegg som i nyere tid er blitt fjernet, men som det finnes sikker informasjon om har eksistert, selv om det ikke finnes mer informasjon om deres utforming eller mål. Dette er for å få en total oversikt over anleggene som finnes/har fantes i området. Selv uten videre informasjon om utforming og mål kan de brukes i romlig metode for å se på den geografiske plasseringen av anleggene. For å presentere materialet og få en oversikt benyttes det en krysstabell for å vise de ulike aspekter ved anleggene i Rogaland/Hordaland.

Ut i fra mine undersøkelser har jeg kommet frem til at det er minst 95 trekantede anlegg i området Rogaland/Hordaland, hvorav ca. 17 befinner seg i Hordaland og 78 i Rogaland. Den vanligste størrelsen for trekantanleggene ligger mellom 11-20m i kordelengde, altså lengden fra en armspiss til en annen.

Tabell 1 viser ulike aspekter ved anleggene ved de ulike lokalitetene, som vil bli sett nærmere på i analysen. Her er bare det som befinner seg innenfor en radius på opptil 2 km tatt med (se 4.1.2). Tabellen viser bare trekantlokalitetene, i alt 44 lokaliteter. Innenfor hver lokalitet kan det befinne seg flere trekantanlegg. Slik er det til sammen 95 trekantanlegg på 44 lokaliteter. Hvert enkelt anlegg er beskrevet i appendiks vedlegg A.

Figur 5: Geografisk fordeling av trekantlokalitetene. Nummeret på kartet tilsvarer lokalitetsnummerene på tabell 1 s. 28.

5.2 Analyse av materialet

Jeg vil her ta for meg enkelte aspekter av materialet og analysere dette. Det blir satt fokus på tre hovedtemaer. Disse er datering, anleggenes ytre egenskaper og beliggenhet. Resultatene vil bli satt opp mot resultater fra andre studier og diskutert.

5.2.1 Datering

5.2.1.1 Datering av anleggene i Rogaland/Hordaland

Til tross for at det er funnet mye kull i de utgravde anleggene er det få anlegg som er daterte, da de ble utgravd i tiden før C14-metoden var oppfunnet. Av anleggene i Rogaland/Hordaland er bare syv av dem datert til en spesifikk tidsperiode (se tabell 1 på s.28), hvorav bare ett anlegg, Sørheim i Etne, er C14-datert (Bergen museum, universitetet i Bergen, Dokumentasjonsprosjektet 08.09.2006). Dateringen av anleggene i Rogaland/Hordaland baserer seg først og fremst på typologisk datering av funn fra anleggene, som ved Foldøy og Norheim (Lund 1935, Shetelig 1912:29-30). Skjelsvik (1953:151, 181) har datert anlegget på Tangesdal til sen vikingtid ut i fra en øks som ble funnet i anlegget, mens bronsekjelen fra Norheim daterer denne trekanten til romertid. Funn av en fibula, spinnehjul og perlehalsbånd gir stjernene fra Hå prestegård en datering fra folkevandringstid og merovingertid (Myhre 2005a:5), mens graven i anlegget på Foldøy er datert ut i fra dets gjenstander, blant annet en armring av bronse, en del av et spyd, en ravperle, bronsenål, oval spenne og et spinnehjul av kleberstein, til vikingtid (Lund 1935). Graven fra trekanten på Hovtun blir av Nicolaysen datert til yngre jernalder uten videre spesifisering av tidsperiode, mens den av Skjelsvik blir regnet for å være fra første halvdel av 900-tallet grunnet typologisk datering av et spyd funnet i anlegget (Ellingsen 2003:33, Skjelsvik 1953:181). Anlegget er derfor sannsynligvis fra vikingtid. Med fem anlegg forholder dateringene seg først og fremst til yngre jernalder. I tillegg er to anlegg til, et på Seim og et på Grude, datert til perioden eldre jernalder. Anlegget på Grude ble datert ut i fra spillebrikker funnet i anlegget, mens for Seim er det hele gravfeltet som er datert til eldre jernalder ut i fra diverse gjenstandsfunn i gravene (Bendixen 1894:23-27, Skjelsvik 1953:152).

5.2.1.2 Datering ut i fra kontekst

Det er vanskelig å skulle datere anleggene, men noen av anleggene kan muligens dateres ut i fra deres beliggenhet i forhold til andre daterbare fornminner. Hadde man hatt en datering av gravhaugene på gravfeltet de lå i kunne man antatt at de var fra samme bruksperiode. Det er

imidlertid ikke gjort slike dateringer av alle gravfeltene eller haugene i Rogaland/Hordaland. Jeg har funnet få gravfelt som er blitt datert. De fleste er registrert, men ikke utgravd. Opplysninger om datering er vage da de forholder seg til overordnede perioder som eldre og yngre jernalder i stedet for å presisere nærmere hvilken periode innenfor eldre eller yngre jernalder de kan være fra.

Enkelte anlegg ligger i nærheten av andre fornminner som kretstun eller gårder. Trekanten på Hauge ligger rett utenfor kretstunet "Dysjane". Dysjane er datert til romertiden (Solberg 2000:118). Trekanten kan derfor antas å stamme fra samme periode. Situasjonen er litt annerledes på Audamotland. Her er det også funnet en trekant utenfor et kretstunanlegg. Trekanten ble derimot funnet i laget over kretstunet. Kretstunet på Audamotland er i likhet med det på Hauge datert til romertid, muligens også opp til folkevandringstid. Trekanten er da anlagt etter romertid, sannsynligvis i folkevandringstid (Innberetning om utgravninger på Klauhaugane på Ødemotland, Nærbø, Hå (1941), Petersen 1949, Solberg 2000:118). Fra Store Oma stammer det største gullfunnet i Norge fra romertid og folkevandringstid. I tillegg er det funn av to hustuffer på gården, hvor den største er opp mot 50m langt, med gjenstander som muligens peker mot både eldre og yngre jernalder (Myhre 2007:2, 17-18, 22). Trekanten på Oma kan stamme fra eldre jernalder, men det er vanskelig å si med tanke på funn også fra yngre jernalder. Ved Ullandhaug ligger trekantanleggene relativt nærme selve gårdsanlegget som er funnet her, og kan stamme fra samme tidsperiode som gården. Gården ser ut til å ha blitt brukt fra romertid til folkevandringstid men er forlatt ved overgangen til merovingertiden. Det finnes derimot også gravhauger fra yngre jernalder her. Det er dermed vanskelig å vite hvilken periode de trekantede anleggene kan stamme fra (Myhre 1980:88-93).

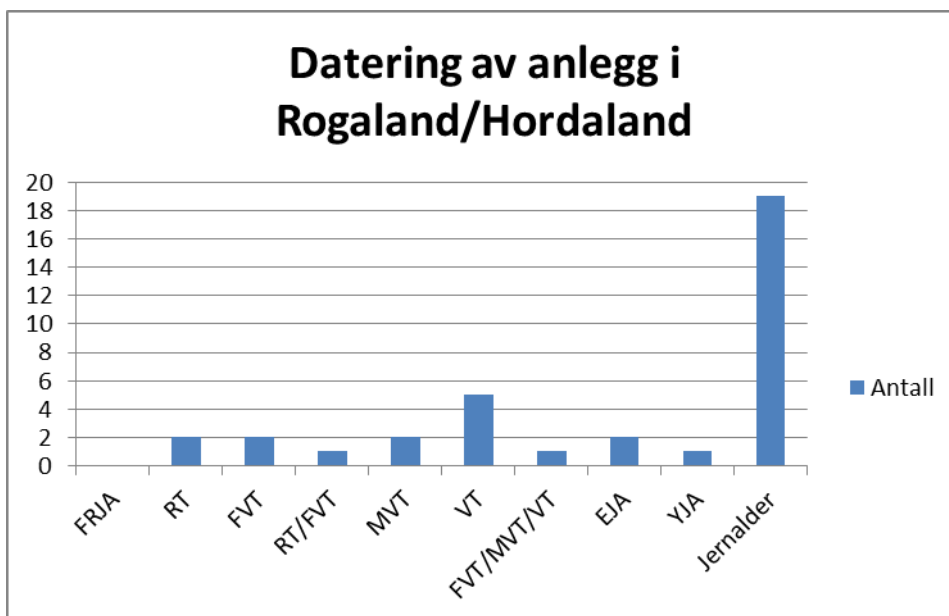
Ved siden av trekanten som lå på Klepp prestegård er det funnet oldsaker fra vikingtid i gravhaugen på det som må kunne sies å være samme gravfelt (Helliesens nr 1, 2 og 14) (Askeladden ID:65546, Helliesen 1907:89-91). Mulig kan trekantanlegget dermed også stamme fra vikingtiden, men en bør være forsiktig ettersom dette baserer seg på gravfunn fra bare én grav. Trekantene på Ritland befant seg på et gravfelt som av Nicolaysen ble datert til folkevandringstid og opp til vikingtid (Bang-Andersen 1976:21), og kan dermed gis en sikrere datering enn trekantanlegget på Klepp prestegård til folkevandringstid-vikingtid. Utgravning og registrering i år 2000 ved Eide i Vindafjord var på same området som gravfeltet "Fillandsflaten" som hadde to trekanter. Strukturene som ble funnet her, kokegroper, ildsteder

og stolpehull, ble datert til romertid/folkevandringstid (Kulturseksjonen regional utvikling Hordaland fylkeskommune 2000). Det er derfor sannsynlig at gravfeltet også stammer fra denne tidsperioden.

På Valheim-gårdene i Hjelmeland er det svært mange graver, blant annet befinner de åtte trekantene seg her på denne terrassen som Valheimgårdene, Nedre og Øvre Valheim, befinner seg på. Tolv gravfunn fra gravfeltet stammer fra vikingtid, mens to er fra folkevandringstid. Odd Espedal påpeker at det har bodd folk her siden 400 e.Kr. Om man ikke kan nøyaktig datere trekantene, vet man ut i fra dette at det ikke er sannsynlig at de ble oppført før folkevandringstiden (Espedal 1976:12-13). Ut i fra stedets overvekt av funn fra vikingtid er det en stor mulighet for at trekantene stammer fra denne perioden. Følger man antagelsen om at stjerneformen (se 5.2.1.4.) stammer fra yngre jernalder er dette den mest naturlige forklaringen. I figur 6 er anleggene fra Valheim plassert under vikingtid.

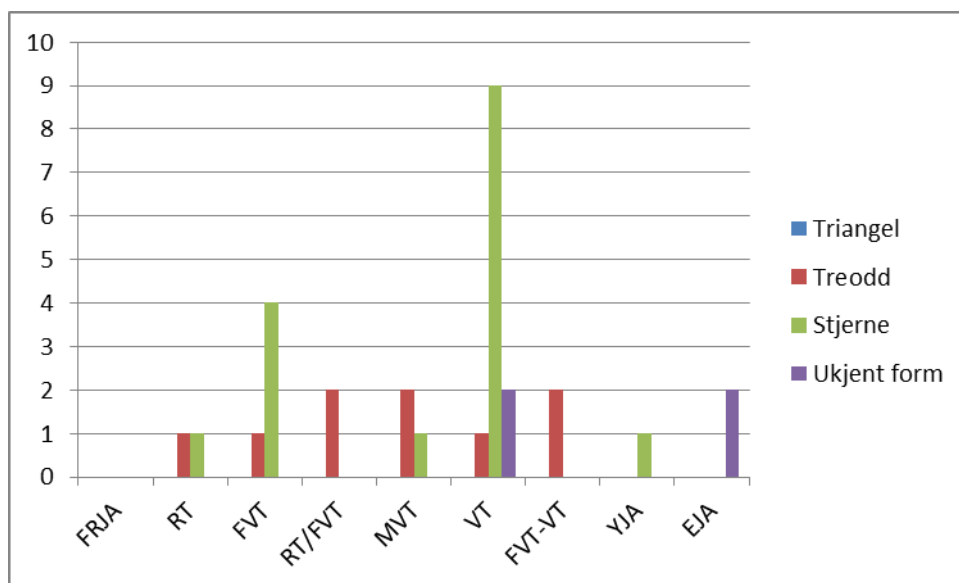
Figur 6 viser trekantanleggene i Rogaland/Hordaland og deres absolutte og relative dateringer. Jeg har tatt utgangspunkt i hver lokalitet og ikke gjort rede for hvert enkelt anlegg. På lokaliteter med flere anlegg blir disse sett under ett, og datert samlet. De to anleggene på Hå er derimot begge tatt med i figur 6 da disse har hver sine dateringer. Alle anleggene er ikke tatt med i figuren, da deres lokalisering er usikker og ikke kan relateres til gravfelt eller andre fornminner. Figur 6 viser derfor bare et utvalg av anleggene i Rogaland/Hordaland. Ingen av anleggene kan ut i fra det jeg kan se dateres til førromersk jernalder.

Figur 6: Datering av de daterbare anleggene i Rogaland/Hordaland.

5.2.1.3 Kort om form og datering

Ut i fra de kontekstbaserte, typologiske og C-14 baserte dateringene er det mulig å se at ingen av trekantanleggene i Rogaland/Hordaland er datert til førromersk jernalder. Fra romertid frem til vikingtid viser det seg at anleggene som kan dateres består av både treodder og stjerner. Det er derfor vanskelig å si om en av disse formene kom først eller om de er kommet samtidig og har eksistert samtidig. Jeg har ingen dateringer, verken typologiske eller kontekstbaserte dateringer, av trianglene. Det er derfor vanskelig å si om disse er den eldste typen kronologisk sett slik som svenskene går ut i fra (se 5.2.1.4). Figur 7 under viser antall trekantanlegg med formene triangel, treodd, stjerne eller ukjent form som er datert til de ulike periodene. Vikingtid skiller seg ut. Årsaken til dette ligger i at alle stjerneanleggene på gården Valheim, åtte til sammen, er datert til vikingtid. Dette kan føre til et misvisende bilde. På Hovtun er det ti anlegg på samme gravfelt, men bare en av dem kan sikkert dateres. Hadde det derimot vært mulig å datere alle ti hadde dette også påvirket figuren. Figuren viser at det er for få daterbare anlegg i forhold til form til å kunne si noe om forholdet form og datering.

Figur 7: Datering ut i fra form på anleggene.

5.2.1.4 Datering og kronologi. Et bredere perspektiv

Ut fra dateringer fra Sverige mener flere forskere, som Bo Petré, Oscar Almgren, Bjørn Ambrosiani og Åke Hyenstrand (Ellingsen 2003:34-36) at trianglene først og fremst hører til eldre jernalder. Treoddene, som fasongmessig er en mellomting mellom triangler og stjerner, ser ut til å opptre i både eldre og yngre jernalder, mens de stjerneformede anleggene hører til

ynge jernalder (ibid:34-36). Foreløpig har man ikke kunnet utarbeide en kronologi på anleggene i Norge på samme måte. Dette er grunnet mangel på dateringer (ibid:104).

I Sverige er det funnet graver i 65% av de utgravde anleggene. De skiller mellom triangler og treudder (se 1.2), hvor trianglene sies å dateres mellom 500 f.Kr.-500 e.Kr. Treuddene dateres til 200-1050 e.Kr. (Andrén 2004:411, Myhre 2005a:5). Det blir antatt at trekantanleggene kom til Norge fra Sverige, og man har derfor antatt at de eldste trekantanleggene som finnes her bør være yngre enn dem i Sverige. Av trekantanleggene som er undersøkt i Norge og som har gitt funn er disse også datert til perioden romertid-vikingtid (Skjelsvik 1953:181-183). Det har derfor vært allment akseptert at de ser ut til å strekke seg fra romersk jernalder og frem til vikingtiden (Ellingsen 2003: 32,33). Men nyere forskning har ført til at anleggene kan dateres til førromersk jernalder (ibid:103). I Norge er det foreløpig bare tatt C14-prøver av seks trekantanlegg; Ett på Tilrem, Norland, og to på Gunnarstorp (anlegg 23 og 70), Østfold, ett på Sørheim i Etne (se 5.2.1.1 og tabell 2, s.35) og to på Gjøvranmarka i Trøndelag. På anlegget på Tilrem ble det tatt ut tre prøver. Disse gav tre ulike dateringer: 520-385 f.Kr., 125-385 e.Kr og 650-785 e.Kr (Binns 2000:8). Dateringene fra Gunnarstorp anlegg 23 gav 390-340 f.Kr og 320-200 e.Kr. I anlegg 70 ble det i alt funnet fire graver. Det ble tatt trekullprøver fra grav III. Denne ble datert til perioden 530-190 f.Kr. Det ble også tatt enda en prøve fra dette anlegget, men denne viste seg å være tatt fra to forskjellige kontekster (hvilket man ikke var klar over på det tidspunktet). Prøven ble datert til 1300-1290 f.Kr. men regnes ikke under disse omstendigheter for å være troverdig (Ellingsen 2003:34, Wangen 2009:179-181). Dateringene av disse anleggene viser dateringer tilbake til førromersk jernalder. Trekantene kan dermed være eldre enn man normalt har regnet med. Et annet anlegg som også er datert til førromersk jernalder er Viste, Østfold, selv om dette ikke er C-14 datert (Ellingsen 2003:33-34). Dette baserer seg på en rekke funn som dateres til førromersk jernalder. I selve trekanten ble det funnet kull, brente bein og tetningskitt til et trekar, men Hougen (1924:8-12) mener at selv de usikre funnene synes å stamme fra førromersk jernalder.

Ellingsen tok selv kullprøver fra to anlegg i Gjøvranmarka, ved gården Gjøvran i Trøndelag. Den ene av disse ble forkastet da det mest sannsynlig stammet fra et kullag fra tidligere aktivitet på området, mens kullprøven fra haug 22 ble datert til 25-230 e.Kr. Ellingsen presiserer derimot at ettersom trekullet besto av blant annet furu, kan dette ha ført til avvik i

dateringen (Ellingsen 2003:72-73). Som avslutning på gjennomgangen av dateringer i Norge konkluderte Ellingsen med at de fleste trekantanleggene var fra eldre jernalder (ibid:34).

Nedenfor er en tabell (tabell 2) over anlegg i Norge og deres antatte dateringer. Her har jeg brukt informasjon fra Ellingsens tabell (2003:33) i tillegg til informasjon fra Bjørn Myhres tabell (Myhre 2005a:6), Skjelsviks studier (1953:180-181) og informasjon fra Topografisk arkiv i Stavanger og Bergen. For enkelte anlegg hersker det usikkerhet rundt den eksakte dateringen, og har gjerne fått ulike dateringer ut i fra hvem som har gravd ut/registrert anlegget. Disse meget uklare dateringene er derfor satt i en egen kolonne.

Anlegg	FRJA	RT	FVT	MVT	VT	Stort dateringsspenn/usikker datering
N. Besseberg, Øvre Eiker, Buskerud						ca 200-500 e.Kr
Viste, Tune, Østfold						Førromersk jernalder eller folkevandringstid
Nordre Opstad, Tune, Østfold						500 f.Kr.-0 / 500-600 e.Kr.
Gunnarstorp, Skjeberg, Østfold	ca 390-200 f.Kr					
Gunnarstorp, Skjeberg, Østfold	ca 530-190 f.Kr					
Penne, Lista, Vest-Agder					ca 900 e.Kr	
Lok. Nr. 10. Tangesdal, Bjerkreim, Rogaland					Sen vikingtid	
Lok. Nr. 23. Grude, Klepp, Rogaland						Eldre jernalder
Lok. Nr. 21. Norheim, Karmøy, Rogaland		ca 300 -400 e.Kr				
Lok. Nr. 18. Audamotland, Hå, Rogaland						Senere enn romertid
Lok. Nr. 19. Hå, Hå, Rogaland				ca 700 e.Kr		
Lok. Nr. 19. Hå, Hå, Rogaland			ca 400-560/570 e.Kr			
Lok. Nr. 36. Foldøy, Suldal, Rogaland					ca 900-950 e.Kr	
Lok. Nr. 36. Foldøy, Suldal, Rogaland					ca 800-850 e.Kr	
Lok. Nr. 38. Hovtun, Suldal, Rogaland					ca. 900 e.Kr.	
Lok. Nr.7. Seim, Odda, Hordaland						Eldre jernalder, senere periode
Lok. Nr. 8. Sørheim, Etne, Hordaland				ca 720 e.Kr (1230+-70 BP)		
Godøy, Giske, Møre og Romsdal		ca 200-500 e.Kr				
Godøy, Giske, Møre og Romsdal						Overgang yngre romertid og folkevandringstid
Dragseid under Eide, Åfjord, Sør-Trøndelag					Vikingtid?	
Granheim av Høyslo, Levanger, Nord-Trøndelag					Vikingtid?	
Grande, Mosvik, Nord-Trøndelag					Vikingtid?	
Gjærvanmarka, Steinkjær, Nord-Trøndelag		ca 25-230 e.Kr				
Tilrem, Brønnøy, Nordland	ca 520-385 f.Kr	125-385e.Kr	650-785 e.Kr			

Tabell 2: Datering av anlegg i Norge.

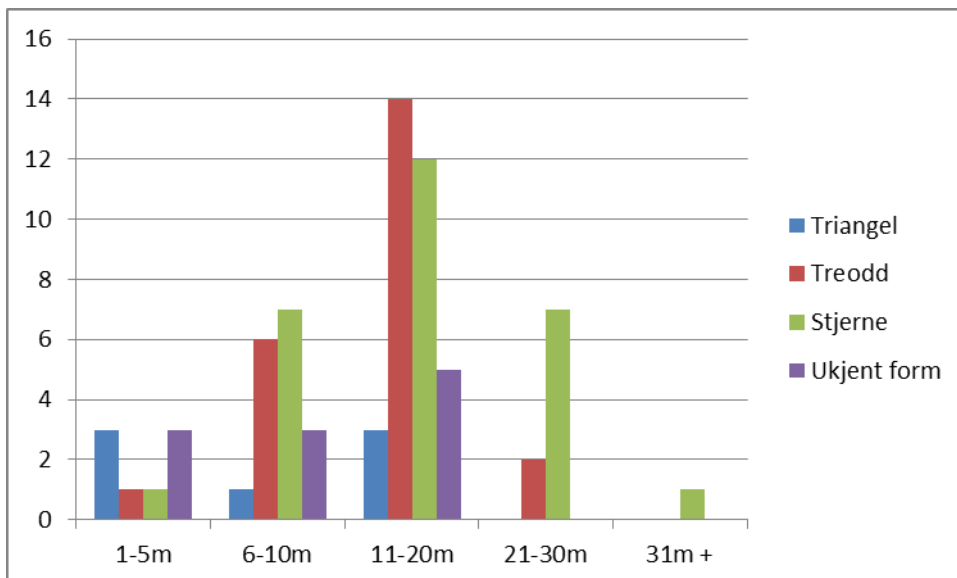
5.2.1.5 Kort konklusjon om datering

Ut i fra det som er vist ovenfor om datering er det nesten umulig å si noe sikkert om anleggenes datering. Til dette har vi ikke nok daterbart materiale. De fleste trekantene i Rogaland/Hordaland som er blitt datert viser til yngre jernalder; vikingtid og merovingertid. Dateringer ut i fra gravfelt eller beliggenhet ved andre fortidsminner viser en relativ lik vekt av trekantene i eldre og yngre jernalder. For Norge samlet ser det ut til at trekantene, med svak overvekt, forholder seg til eldre jernalder, da spesielt romertid og folkevandringstid.

5.2.2 Ytre aspekter

5.2.2.1 Størrelse og form

Av størrelse er det sammenlagt stor overvekt av anlegg som ligger mellom 11 og 20 m i kordelengde. I Hordaland (se tabell 1, s.28) ser det ut til at anleggene er litt mindre enn i Rogaland. Det er derimot ikke like stort materiale i Hordaland, og man kan derfor ikke vite om dette stemmer. I Hordaland er det bare to anlegg som ligger på skalaen fra 11-20, mens fem av anleggene ligger mellom 6 til 10 m, og fire ligger mellom 1-5m. Av Rogalands registrerte 78 trekantene er det oppgitt størrelse for 57 av disse. De fleste av anleggene i Rogaland ligger mellom 11-20 m (30 stk). 12 av anleggene har størrelse mellom 6-10 m, mens 9 av anleggene er 21-30 m. Bare ett anlegg har vist seg å være større enn 30 m, dette er det største av de tre trekantene som fantes på Ullandhaug. Figur 8 viser størrelsen for de ulike formene i Rogaland og Hordaland.

Figur 8: Forholdet mellom størrelse og form blant trekantanlegg i Rogaland og Hordaland.

Ingen av trekantanleggene i Trøndelag er så store som 30m. De største er på 22m. For Trøndelag så Ellingsen på anleggenes størrelse i forhold til fasong. I Sør-Trøndelag varierte sidelengden fra 1-8m på trianglene, mens i Nord-Trøndelag var trianglene mellom 6-11m. For Sør-Trøndelag var ikke størrelsen til treodden (1 stk) og stjernene (2 stk) oppgitt. Stjernene ble ikke oppgitt i sidemål men etter lengden på armen. I Nord-Trøndelag varierte armene fra 4 til over 20m, hvor 8-10m var det vanligste. Hvis man omgjør Ellingsen sine armlengder vil hennes stjerneformede anlegg være lik hva jeg har observert i mitt materiale, altså mellom 11-20m i kordelengde. For treoddene sin del varierte størrelsen mellom 6-22m i kordelengde (Ellingsen 2003:60-62), Det ser likevel ut til at de fleste anleggene både i Rogaland/Hordaland og Trøndelag ligger innenfor 11-20m og 6-10m.

I Mälardalen i Sverige ligger treodder og stjerner mellom 7-13m. Sammenlignet med Rogaland/Hordaland og Trøndelag er gjennomsnittsstørrelsen i disse delene av Norge større enn i denne delen av Sverige. De største går opp mot 21m. Carlsson mener å se et mønster i anleggenes størrelse og datering, hvor de mindre anleggene med en størrelse på 3-7m hører til eldre jernalder. For trekantanleggene fra yngre jernalder varierer størrelsen fra 2-20m, men hvor 7-13m er det vanligste. Av de største trekantanleggene med sider opp til 21m dateres nesten alle til yngre jernalder (Carlsson 1990:21, 24). Jeg har ikke klart å se et slikt mønster mellom størrelse og datering for anleggene i Rogaland og Hordaland.

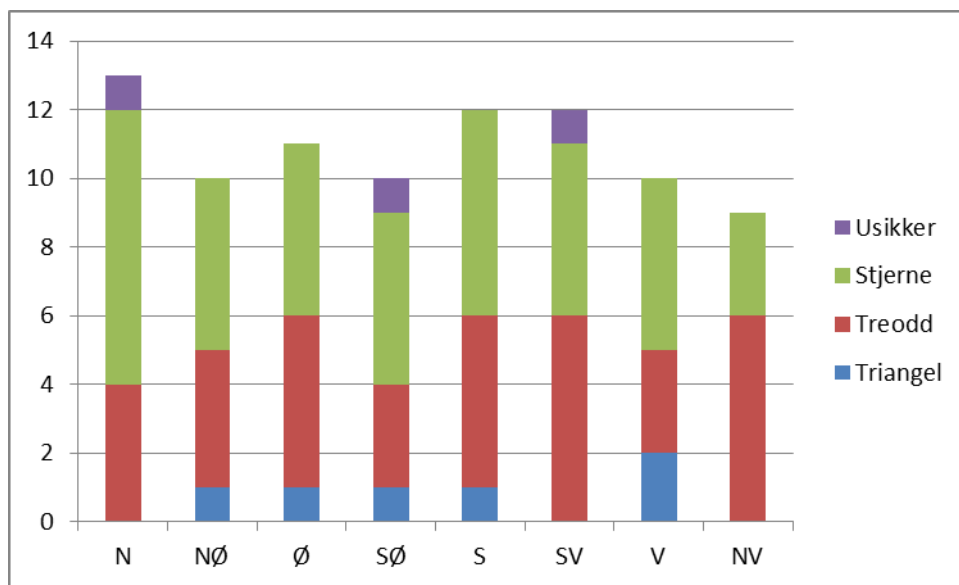
5.2.2.2 Himmelretning og størrelse

Jeg har valgt å se på forholdet mellom anleggenes orientering til himmelretninger og anleggenes størrelse. En slik undersøkelse ble foretatt av trekantanleggene i Mälardalen i Sverige og i Trøndelag. Jeg mente derfor at det kunne være interessant å gjøre en lignende undersøkelse for å se om det dukket opp et mønster.

Av 10 anlegg under størrelseskategorien 6-10 er to av dem orientert N, SØ, SV, og to mot NØ, S og V. Carlsson mente å se et mønster for anlegg mellom 6-10m, hvor de var orientert mot N/NØ, SØ og SV (Carlsson 1990:31). Av totalt 14 anlegg i Rogaland/Hordaland under 11-20m bolken er syv anlegg orientert mot N, SØ og SV, eller motsatt S, NØ og NV. Her er det en viss likhet med anleggene fra Mälardalen i Sverige, hvor trekantene med størrelse 14-21m var orientert NV, NØ, S/SØ (ibid:31). Ellingsens stjerner og triangler fra Trøndelag er

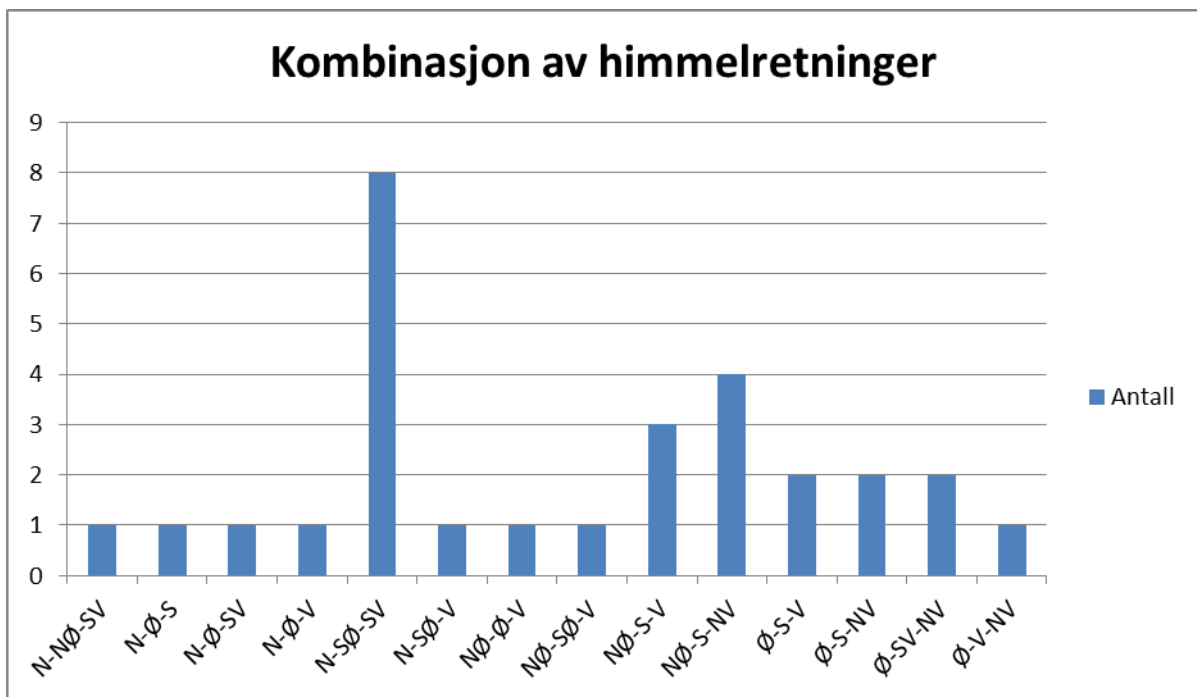
orientert, uavhengig av størrelse, mot N, SØ, SV, mens treoddene med størrelse 6-22m er i likhet med Carlssons trekanter med størrelse 14-21m orientert N/NØ, NV, S/SØ (Ellingsen 2003:60-62). Det er ingen mønster å finne i verken de minste eller de største anleggene i Rogaland/Hordaland i skalaen fra 1-5m og 21-30 og over 31m. Dette kan skyldes for lite materiale, siden det kun finnes fem anlegg som kan bli plassert i disse tre bolkene.

Til tross for at det er mulig å spore et slags mønster i anleggene fra 11-20m, kan dette bare være tilfeldig, ettersom det ikke har vært mulig å se lignende mønstre i de andre størrelseskategoriene. En annen mulighet er selvsagt at materialet er for snevert. Det er veldig få anlegg som deler de samme himmelretningene. Et større materiale i de forskjellige størrelseskategoriene kunne kanskje ha avslørt om det virkelig er et mønster å se i størrelsesbolkene 6-10 og 11-20m. Slik det står nå mener jeg det ikke er nok data til å faktisk kunne påstå at det er et mønster. Dette skyldes at materialet ellers er så varierende. Figur 9 nedenfor viser de ulike variantene av trekantanlegg og hver enkelt himmelretning de er orientert etter. Ser man anleggene samlet, men også hver for seg, er det tydelig stor variasjon. En kan likevel se at stjernene i langt større grad er orientert mot nord enn treoddene, som i stedet er orientert mot nordvest. Ellers er det små marginer mellom treoddene og stjernenes himmelretninger. Sør og sørvest er også dominerende retninger.

Figur 9: Himmelretningene som er mest brukt i forhold til de ulike formene.

Om trekantanleggene i Sverige med ulike størrelser er anlagt etter spesifikke kombinasjoner av himmelretninger ser det ikke ut til at dette er tilfellet i de delene av Norge som er undersøkt (Rogaland/Hordaland og Trøndelag). Uavhengig av størrelse ser kombinasjonen N, SØ og SV eller S, NØ NV likevel ut til å gå igjen i Rogaland/Hordaland. Dette kan ses ut i fra figur 10 som viser kombinasjonen av himmelretninger anleggene er orientert etter. Også i Trøndelag og i Sverige ser kombinasjonen N, SØ, SV og S, NØ, NV ut til å gå igjen, hvor nord og sør vært de dominerende retningene og hatt betydning for anleggets funksjon.

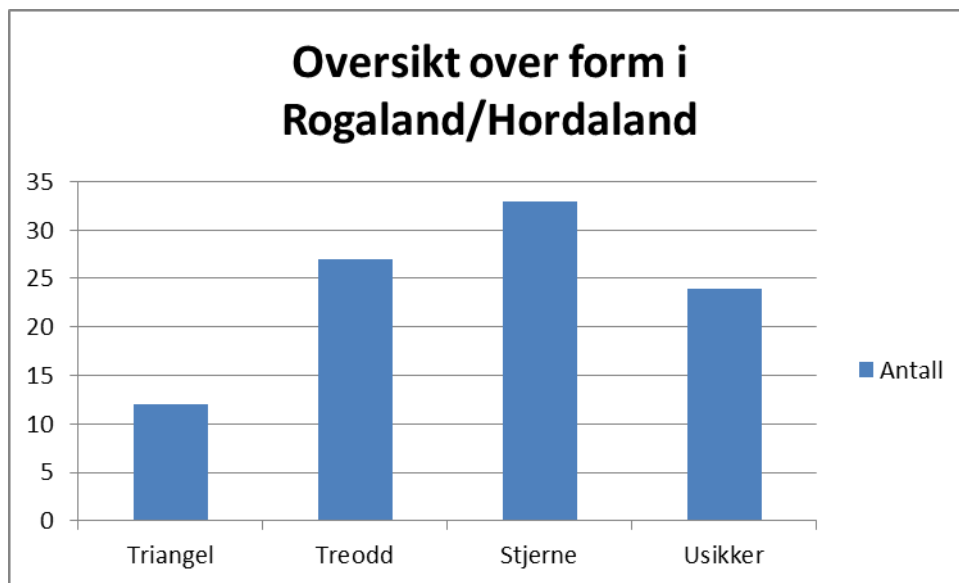

Figur 10: Figur over kombinasjonene av himmelretninger for trekantanlegg i Rogaland og Hordaland uavhengig av størrelse.

5.2.2.3 Form

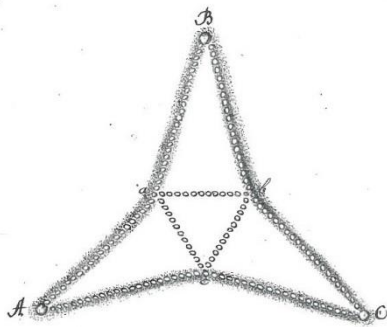
Av anleggene i Rogaland/Hordaland er flesteparten stjerner (32), 29 treodder, 12 triangler og 22 er klassifisert som usikre (figur 11). Det er mulig at disse tallene til dels er misvisende. Dette skyldes at anleggene ikke har hatt faste benevnelser (se 1.2.). Det er derfor mulig at antall triangler burde reduseres. Under "triangler" har jeg her tatt for meg anlegg som er kantsatt/steinlagt i form av en triangel, men også anlegg som enestående består av bautasteiner. Om disse bautasteinene er ment å skulle ha formen "triangel" er uvisst, da anlegget på Norheim nå i dag utelukkende består av bautasteiner, men har en gang hatt en treoddet røys. Jeg har likevel valgt å klassifisere disse bautasteinsanleggene som triangler i mangel på annen klassifikasjons form.

Figur 11: Oversikt over trekantanleggenes form i Rogaland/Hordaland.

I Hordaland er triangel (6 stk) og treodd (7 stk) de dominerende formene i motsetninger til stjernen som det bare er en av, og tre usikre. Dette antallet er betydelig mindre enn for Rogaland. Den dominerende formen i Rogaland er stjernen (32 anlegg). Den mest gjentakende formen i Trøndelag er forholdsvis stjernen i Nord-Trøndelag og triangelen i Sør-Trøndelag, 15 triangler av 18 anlegg (Ellingsen 2003: 9-10, 60-61). Nord-Trøndelag har tre ganger så mange anlegg som Sør-Trøndelag, mens Rogaland har ca. fire ganger så mange anlegg som i Hordaland. Det er mulig å se en tendens i materialet hvor strøk med færre trekantanlegg har flere triangler enn treodder og stjerner. Dette gjelder for både Hordaland og Sør-Trøndelag, hvor det er seks triangler i Hordaland av totalt 17 trekantanlegg mot seks triangler i Rogaland med totalt 78 anlegg. Det er slik mulig å se et mønster i at både Rogaland og Nord-Trøndelag har en tendens å ha flere stjerner (Ellingsen 2003:9-11, 104). Det ser ikke ut til at det er gjort en systematisk gjennomgang for resten av anleggene i Norge når det gjelder deres form. Sammenligner man trikvetraformen (se 3.2.3 og figur 12) og stjerneformen for trekantene ser man at disse ser svært like ut.

Figur 12. Det såkalte "Korset i Aardal", på gården Soppaland, tegnet av kaptein Barth ca. 1820.

5.2.2.4 Ytre utforming

De fleste av anleggene har en kantkjede av stein, noen med mindre stein, andre med større. Disse anleggene kan være, men er ikke alltid, steinlagt inni. Det er også forholdsvis mange som har/har hatt en eller flere bautasteiner i armspissene eller i sentrum. Her er Nordheim et godt eksempel, hvor både armspissene og midten er fremhevet med bautasteiner. I enkelte anlegg er det mulig å finne en steinring i midten. Det blir påstått at det i disse kan ha stått bautaer eller trestolper (Dahl 2006:5). Søkk i midten på anleggene er også tolket å være ståstedet for en borttagen bautastein. I materialet i Rogaland/Hordaland er det et sted som skiller seg spesielt ut i utformingen. Dette er anleggene på Hovtun, så vel som ett anlegg på Ritland. I stedet for det sedvanlige med kantkjede av stein, er disse anleggene omgitt av grøfter. Omtrent alle har også en eller flere broer på anleggenes langside. Dette kan se ut til å være en lokal utforming av anleggene. Trekantanleggene på Hovtun er videre spesielle ved at enkelte av dem blir beskrevet som å ha litt utadbøyde sider, hvilket ikke passer for de tre formene jeg opererer med i denne oppgaven. Det ser ikke ut til at det er andre slike trekanter i området Rogaland/Hordaland eller i Trøndelag.

I Sør-Trøndelag opplyser Ellingsen at de fleste anleggene er steinlegninger, hvorav bare to har kantmarkering i form av reiste heller. Ingen av anleggene i Sør-Trøndelag hadde fotgrøft (Ellingsen 2003:60). I Nord-Trøndelag opplyser Ellingsen om at flere av anleggene hadde fotgrøft og en grop i midten, men bare ett anlegg hadde kantkjede. Kantkjeden ser ut til å være mer utbredt i Rogaland/Hordaland enn Trøndelag. Noen få anlegg i Trøndelag har hatt reiste steiner i midten eller ved armspissene, men bare to anlegg har i dag stående bautasteiner (ibid:61-63). Det er dermed mulig å se forskjeller mellom Sør- og Nord-Trøndelag. Det ser ut

til at fotgrøfter er mer vanlig i Nord-Trøndelag enn i Rogaland/Hordaland, ettersom dette bare finnes på Hovtun.

At anleggene i Rogaland spesielt opptrer med groper i midten, kan komme av borttagne bautasteiner, men kan også tyde på at anleggene her har blitt utsatt for plyndring mer enn anleggene i Trøndelag. Heller ikke i Trøndelag er det noen anlegg som har broer slik som på Hovtun. Bruken av bautastein seg ut til å være mer utbredt i Rogaland/Hordaland enn i Trøndelag.

5.2.2.5 Anlegg med flere bautaer

Enkelte av trekantanleggene er steinsetninger bestående av tre bautaer som forholder seg til hverandre i form av en trekant. Det finnes i tillegg steinsetninger med flere bautaer. Det er uvisst om disse også er ment å være plassert som en trekant, med noen tillegsbautaer som skal forholde seg til denne trekanten. Disse spesielle monumentene er å finne på Erland og Grinde i Tysvær og Tjøsheim i Suldal (Askeladden ID:5387, Maurseth 1970, Norland 1970). I Erland og Grinde er det syv bautaer i form av en plog. På Tjøsheim er det en steinsetning bestående av tre steiner. Disse skulle opprinnelig ha stått i en hestekoform. Det er derimot meget sannsynlig at det er en trekantet steinsetning, med orientering mot S, VNV og NØ (Askeladden ID 5387). De var plassert på en moe SØ for den gamle bygdeveien. Jeg har valgt å ikke se nærmere på disse i denne oppgaven, ettersom de ikke med sikkerhet er anlagt med er anlagt for å være trekanter.

5.2.3 Beliggenhet

Av de 94 anleggene befinner 17 av dem seg i dagens Hordaland, mens de resterende 78 anleggene er å finne i Rogaland (se distribusjonskartet, figur 5, på s.29). Viser denne fordelingen det reelle bildet av anleggenes distribusjon? Med tidens løp har nok mange av anleggene blitt ødelagt og forsvunnet, mens enkelte kanskje fortsatt ligger gjemt under jorden. Regionale forskjeller i undersøkelser og utgravninger kan være grunnen til at det ikke er funnet flere anlegg i Hordaland. Rogaland er et kjent område for forhistoriske minner hvor det er gjort mange undersøkelser og registreringer, blant annet av Helliesen (Helliesens "*Oldtidslevninger i Stavanger amt*"). Hordaland kan her være underrepresentert etter mangel på utgravninger. Nyere undersøkelser vil kanskje øke antallet trekantanlegg i Hordaland. I løpet av det siste året (2012) er det under registrering blant annet dukket opp en struktur på

Matre i Masfjorden (muntlig fortalt av Birkenes, L.Ø. den 24.08.2012 og rapport Vevatne 2011:19), som muligens kan være trekantet. Dette er derimot veldig vanskelig å avgjøre ettersom den ikke ble avdekket. Selve utgravningsmetoden kan også være et moment i seg selv. Den vanligste metoden nå til dags er maskinell flateavdekking. Trekantene er som oftest lave og vanskelig å få øye på i terrenget. Ved maskinell flateavdekking kan anlegg i større grad ha blitt forstyrret eller ødelagt, i forhold til bruk av en annen metode. Men uten flateavdekking er det vanskelig å skulle finne trekantanleggene om man ikke har noen annen indikasjon på hvor de kan være. Det er ikke mange av anleggene som er blitt gravd ut, og de som er kjent, er kjent ut i fra at de har vært synlige over marken. Bortsett fra den ene mulige trekanten i Hordaland er det meg ikke kjent nyoppdagede trekanter i verken Hordaland eller Rogaland de siste årene.

Til tross for ødeleggelse og mangel på undersøkelser mener jeg at fordelingen av trekantene viser et reelt bilde i forhold til regional fordeling på Vestlandet. Både i Rogaland og Hordaland er det gjennomført grundige registreringer over store deler av fylkene, henholdsvis av Per Fett i Hordaland gjennom hans "*Førhistoriske minne*" og Tor Helliesen i Rogaland i "*Oldtidslevninger i Stavanger amt*". I Rogaland er det kjent et såpass stort antall at det skal vanskelig gjøres at det gjemmer seg 78 anlegg under jorden i Hordaland. Jeg synes heller ikke det virker trolig at det er forsvunnet så mange anlegg i Hordaland enn i Rogaland. Oppdyrking kan selvfølgelig ha ført til at anlegg har forsvunnet, men jorden i Hordaland har nok vært like mye forstyrret av oppdyrking som i Rogaland. At det er så få anlegg kjent i Hordaland synes å være realistisk da man ser på antall anlegg kjent fra fylkene ovenfor Hordaland. I Sogn og Fjordane er det bare kjent ett anlegg, mens Møre og Romsdal har etter det som er kjent for meg bare fem anlegg. Det viser at slik situasjonen er i Hordaland, til tross for ulike variabler som oppdyrking, at antallet trekantanlegg opprinnelig har vært færre enn i Rogaland.

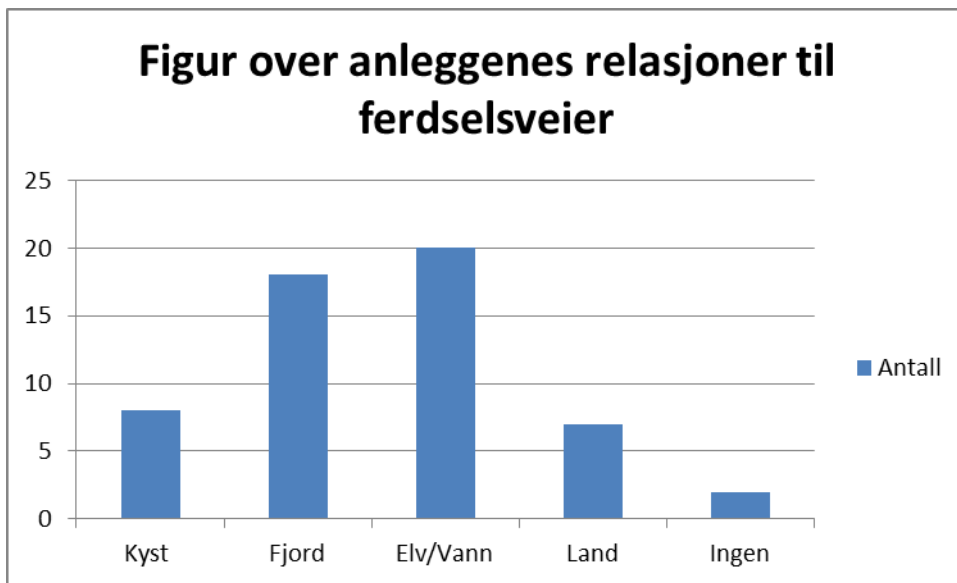
5.2.3.1 Geografisk distribusjon og relasjon til ferdsleslårer

Av distribusjonskartet, figur 5, ser man at det går et skille i anleggenes geografiske distribusjon ved Hardangerfjorden. Nord for fjorden er det bare kjent tre sikre, med spredte, lokaliteter med ett trekantanlegg hver. Det er først sør for Hardangerfjorden en ser oppkomsten av anlegg. Den største konsentrasjonen av anlegg er å finne langs med kysten på Jæren i kommunene Klepp, Hå og Sola og til dels i Stavanger, Sandnes og Time. En tettere

konsentrasjon av trekantanlegg i et begrenset område er å finne ved Suldalsvannet i Suldal kommune og i Årdal i Hjelmeland. Hovedvekten av distribusjonen av anleggene kan dermed deles inn i tre store bolker, en som omfatter fjordkommunene Suldal og Hjelmeland, en for Jæren og en for Karmøy og området ved Hardangerfjorden.

Lokalitetene er delt inn i ulike topografiske soner (se 4.2), som kan ses på tabell 1 på s. 28. De fleste anleggene ligger i kyst, ytre -, midtre eller indre fjordstrøk. Bare få ligger i lavland eller indre bygder/lavfjell. Dette gjelder Flatabø, Seim, Apeland, Tangesdal, Bærheim, Sørbø, Haugen og Oma. Til tross for dette ser det ut til at alle anleggene ligger ved vann, enten det er kysten, fjorden, elver eller større vann. Bærheim er spesiell ettersom det nærmeste vannet er det uttappede Skasvatnet (Myhre 2005a:7).

Som går frem av deres inndeling i topografiske soner er det et fellestrekk for anleggenes plassering at de fleste ligger ved viktige ferdselsårer til lands og til vanns. Figur 13 viser hvor mange anlegg som ligger plassert ved enten kysten, fjorden, elver/vann eller landeveier. Enkelte anlegg (8 stk) dukker opp i figuren flere ganger da de ligger ved flere ulike ferdselsveier. Det blir klart at relasjonen til fjorden eller elver/vann er det mest vanlige. Enkelte anlegg er ikke relatert til ferdselsveier selv om de ligger i nærheten av vann. Dette gjelder anlegget på Sørbø og Gjerstad. Sørbø ligger ved Stokkalandsvatnet, men det er ingenting som tyder på at dette vannet har vært brukt i forbindelse med ferdsel. Gjerstad ligger i nærheten av en elv, men denne ser heller ikke ut til å ha vært brukt til ferdsel. Ut i fra kart virker det som at elven har vært for smal for ferdsel.

Figur 13: Antall anlegg som ligger i relasjon til ulike ferdselsveier som kyst, fjord, elv/vann og land, eller som ikke ligger ved noen ferdselsveier.

Ut i fra kart har det vært mulig å se hvor trekantlokalitetene har vært plassert i forhold til kyst, fjord, elv og vann i terrenget. Norheim og Avaldsnes ligger strategisk til ved det viktige Karmsundet, mens Stava ligger ved den alternative skipsleien på ytterkysten, hvilket også kan ha fungert i likhet med Karmsundet som et fortollingssted (Olsen 2000). Strategisk viktig plassering for ferdsel er også lokalitetene ved Halsnøy ved Hardangerfjorden, som ligger ved skjæringspunktet mellom flere fjordarmer, og Føldøy som passeringspunkt i Nedstrandfjorden, mens Alvastad, Kro, Haga og Risa ligger ved smale sund ved skipsleien. Trekantanleggene er også plassert ved munningen av de største elvene på Jæren, Hå-elven og Figgjoelven, ved Hå og Sele, mens anlegget ved Store Oma har ligget ved selve Hå-elven. Flere av anleggene ligger ved Hardangerfjorden og Boknafjordens mange fjordarmer, som Innbjoa, Sørheim og Smedsvik.

Av anleggene er det tre lokaliteter som ligger i dalfører eller indre bygder/lavfjell. På Flatabø er gravfeltet lokalisert på en høyde mellom to elver som har sitt utspring i Fykkesund, hvilket fører til Hardangerfjorden. Her har også en ferdselsvei til lands til Voss gått forbi (Askeladden kulturminnebeskrivelse for ID: 97450). Lokaliteten Seim i Røldal, Odda, ligger tett ved utspringet til elvene Storelva og Tuftaelva, Røldalsvannet, som fører til Suldalsvannet og Korsfjorden. Samtidig har det gått landeveier fra Seim til en tredje lokalitet på Haugen i Suldal ved enden av Suldalsvannet, og til Telemark (Sørheim 2010:213).

Også Sørheim i Etne, Ullandhaug og Sørheim i Klepp ligger slik til at de er i nær kontakt med ferdselsveier til lands. Ullandhaug ligger ved Tjodaveien, en gammel ferdselsvei, mens Sørheim ligger på en morenerygg mot Hauge og Tu (Myhre 2005a:7-9). Fra bygden Etne har det gått veier over fjellet til Rogaland og Skånevik og Årdalsfjorden (Lie 2000:32).

Trekantanleggenes beliggenhet i forhold til ferdselsveier i Hordaland og Rogaland ser ut til å stemme overens med hva som er kjent om deres beliggenhet ellers i landet. Ellingsen opplyser at trekantanleggene i Sør-Trøndelag hovedsakelig ligger ved kysten, mens de i Trøndelag ligger ved fjorder og i rike jordbruksområder (Ellingsen 2003:9-11, 60-61, 63-64, 66-67). Trekantanleggene ser ut til at de har en tendens til å ligge ved viktige knutepunkter både til lands og til vanns (Binns 2000:2-3, 6-11, Ellingsen 2003:60-64, 104, Myhre 2005a:7-9, Wangen 2009:15).

5.2.3.2 Beliggenhet i forhold til andre kulturminner og maktsentre

I neste del av analysen blir det sett på trekantanleggenes beliggenhet til andre kulturminner i nærheten.

5.2.3.2.1.1 Gravfelt

Trekantene forholder seg ikke spesielt til en enkel annen gravform. Den opptrer sammen med både runde, lange og firkantede gravhauger så vel som gravrøyser, steinlegginger og steinsetninger. Dette ser ut til å gjelde for hele landet (Ellingsen 2003:61, 65, Skjelsvik 1953:66), men også i Sverige og Danmark (Bennett 1987:20-21, 71, Ramskou 1950:138-172). Av tabell 1 (s. 28) går det frem at de fleste trekantlokalitetene befinner seg enten på små gravfelt eller ikke på gravfelt, men det er tydelig at trekantanleggene samlet opptrer mest på gravfelt.

5.2.3.2.1.2 Bygdeborger

Bygdeborger kan ses i sammenheng med viktige bosetninger (Solberg 2000:76).

Undersøkelser viser at bygdeborgene kom i bruk allerede i yngre bronsealder. Anleggene fra bronsealder og førromersk jernalder skiller seg derimot ut fra anleggene datert til romertid og folkevandringstid (Solberg 2000:64). Syv av trekantanleggene befinner seg i nærheten av bygdeborger. Det er usikkert hvor eksakt trekantanlegget på Tangesdal har ligget, men

bygdeborganlegget er ca. 800m fra nordre Tangesdal gård. Trekantanlegget ved Tangesdal er derimot datert til sen vikingtid. Går man ut i fra at bygdeborgene går ut av bruk ved merovingertiden er det ingen tidsmessig korrelasjon mellom bygdeborgen og trekantanlegget ved Tangesdal. Bygdeborgen peker likevel på at Tangesdal kan ha vært et sted av betydning. Ved Viga i Hjelmeland er det to bygdeborger tilhørende dens nabogård i sør, forholdsvis 595m og 708m fra Vigatunet, da trekanten er fjernet og dens lokalitet er usikker. Det er heller ingen dateringer fra Vigatrekanten.

Dateringer av bygdeborgen i Vindafjord i nærheten av Innbjoa viser til tidsrommet mellom 265-530 e.Kr. (Indrelid 1991:31), men igjen er det ingen dateringer fra trekantanlegget som ligger på Innbjoa. Det er dermed ingenting som kan tilsi om anlegget og bygdeborgen har vært samtidige. Etne er i en bemerkelsesverdig posisjon hvor fire bygdeborger omkranser bygden, to langs med fjorden inn mot sundet og to plassert mot innlandet. Av disse ligger bare en av bygdeborgene innenfor 2 km radius fra lokaliteten. Også trekantanlegget ved Etne på gården Sørheim er yngre enn bruksperioden til bygdeborgene. De to trekantene som tilhører gården Haga på Sola er i en spesiell posisjon da de ligger på den lille øyen Hagøyna. Samtidig er det ikke lange veien til bygdeborgen på Haga på fastlandet. På nabogården Risa skal det også ha vært en trekant, men det er ikke kjente dateringer for hverken Hagatrekantene eller trekantanlegget på Risa. På den andre siden av Suldalsvannet, ved Suldal prestegårds nabogård Tjøstheim er det også lokalisert en bygdeborg. På Suldal prestegård skal det ha ligget to eller tre trekantar, men hvorav det ikke finnes dateringer. Ut fra dette er det ikke mulig å se et mønster i forhold til plasseringen av trekantanlegg og bygdeborger. Oftest ligger bygdeborgene på nabogårder, bortsett fra på Tangesdal og Haga. Der hvor det ikke er andre kulturminner å finne på gården, bortsett fra bygdeborgen, er det godt mulig at de kan ha tilhørt det som i dag regnes for nabogårder, slik som ved Viga i Hjelmeland. Ut i fra de dateringene som finnes av trekantanlegg ved bygdeborger er trekantanleggene fra en senere tid enn bygdeborgene, og har ingen korrelasjon med disse.

Det er ikke lett å se en sammenheng mellom trekantanlegg og bygdeborger ut i fra min analyse, men det er likevel verdt å merke seg at ved en overordnet analyse av konsentrasjonen av trekantanleggene og bygdeborgenes geografiske beliggenhet er det stor likhet. Både i Rogaland, Sunnhordaland og Trøndelag er det en stor konsentrasjon av bygdeborger, mens det fra Hardangerfjorden og opp mot Trøndelag er få bygdeborger (Sørheim 2010:79-80).

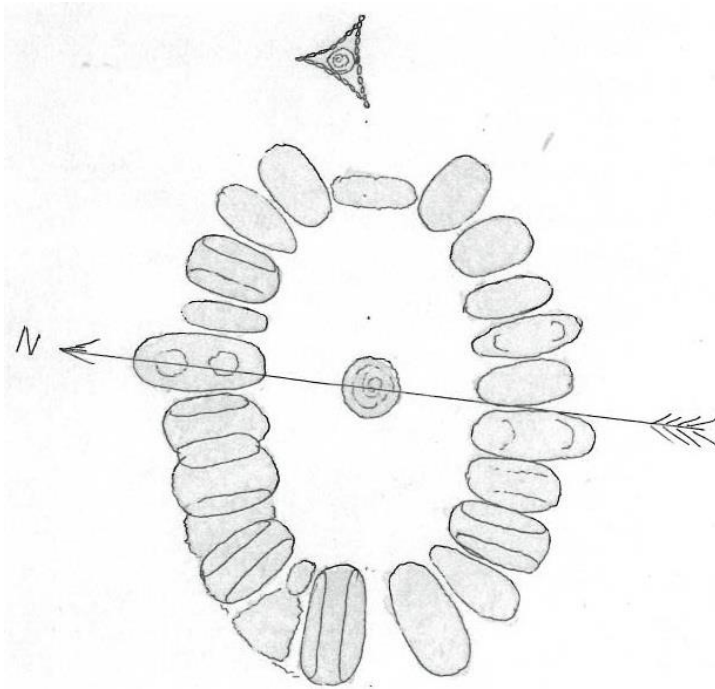
Dette tyder på at trekantanleggene har ligget i områder som har vært preget av endringer og stridigheter i samfunnet (Solberg 2000:75-76).

5.2.3.2.1.3 Kretstun

Kretstun blir gjerne tolket som å peke mot militærmakt, altså en indikasjon på makt og elite. I Hordaland er det ikke oppdaget slike anlegg (Sørheim 2010:83). I Rogaland har man kjennskap til syv kretstun eller tunanlegg. Kretstunene er kjent for å ligge ved sentrale gårder med rikt funnmateriale (Sørheim 2010:85). Fire av disse ligger konsentrert på Jæren. Av disse befinner ett seg i Klepp kommune, to i Hå, og ett i Time. To av de andre anleggene befinner seg forholdsvis på øyer, Åmøy i Rennesøy og Randøy i Hjelmeland. Ved tre av disse syv anleggene ligger det trekantanlegg. På Audamotland ligger trekantanlegget kant i kant med kretstunet, mens det på Hauge ligger noen få meter i fra. Særheim er nabogården til Hauge, og trekanten som en gang lå der ligger dermed heller ikke så langt fra kretstunet på Hauge. Den fjerde og siste trekantlokaliteten som kan ha en forbindelse med kretstun er å finne på Ritland i Suldal. Dateringer fra kretstun viser at de i Rogaland har vært i bruk rundt romertid og folkevandringstid, men enkelte anlegg kan ha vært i bruk i yngre jernalder (Østmo & Hedeager red. 2005:401-403). Gravfeltet som trekantanlegget på Ritland befinner seg på, dateres til perioden folkevandringstid til vikingtid, og kan være samtidig som kretstunet (Lillehammer 1986:39).

Kretstunene på Hauge og Audamotland er datert til romertid, delvis folkevandringstid (Solberg 2000:118, Sørheim 2010:84). Det er bare kjent få kretstun i Norge, størsteparten i Rogaland og Nord-Norge. I tillegg er det kjent at to av trekantanleggene i Trøndelag ligger i nær kontakt med kretstun (Ellingsen 2003:94), men en elv skiller tunanlegget og trekantanlegget. Jeg mener derfor at disse ikke bør ses sammen da elver blir brukt for å markere grenser i landskapet (Gansum et al. 1997:16). Anlegget på Tilrem ligger nesten 2000m fra kretstunet på Mo (Binns 2000:6-9, 16-18), mens et trekantet anlegg på Moland i Nordland ligger 1,5 mil i fra det ringformede tunanlegget på Bøstad og 5-7 km fra tunanlegget på Gimsøy (Ellingsen 2003:94). Ettersom det er funnet så få kretstun i Norge er det vanskelig å si om trekantanleggene har en spesifikk forbindelse til disse. Trekantanlegget ved Hauge ligger rett utenfor kretstunet (se figur 14) og kan stamme fra samme tidsperiode som dette, men det betyr ikke at de automatisk samsvarer med hverandre og de kan ha blitt bygget med vidt forskjellige funksjoner. Trekantanlegget ved Audamotland er antageligvis yngre enn

kretstunet det ligger utenfor. Alle trekantene som ligger i nærheten av kretstun ligger i et område med flere gravminner. Det kan derfor være ren tilfeldighet at anleggene er satt opp ved kretstunene, men også kretstun, i likhet med bygdeborgene, tyder på områder med stridigheter.

Figur 14. Trekantanlegget ved kretstunanlegget «Dysjane» ved gården Hauge. Bildet er tegnet av Ingebrigt Anda 1886.

5.2.3.2.1.4 Naust

Flere av anleggene ved ferdselsveier langs med kysten eller fjordarmer ligger i nærheten av nausttuffer eller havneområder, til sammen 14 sikre og 2 usikre av 26 anlegg. Nausttuffer er en god indikasjon på at et sted har hatt betydning for ferdsel og kan ha tilhørt sentrale gårder eller områder (Sørheim 2010:81-82). At trekantene har ligget ved viktige ferdselsveier langs med kysten og fjordene blir da åpenlyst. Av anleggene som ligger i nærheten av nausttuffer er det Stend ved Fanagjorden, Flatabø ved Fuksnesfjorden, Halsnøy kloster og Sjo ved Hardangerfjorden, Seim ved Røldalsvatnet, Kro ved Boknafjorden, Mæle ved Ytre Årdalsfjorden og Avaldsnes ved Karmøysundet, Stava ved kysten, Haga og Risa ved Hafrsfjorden, mens Nord-Kolnes, Sør-Kolnes og Vik ligger ut mot det åpne hav. Alvastad ved Boknafjorden og trekantanlegget ved Klepp prestegård som ligger ved Orrevannet har muligens relasjon til nausttuffer fra jernalder. Bare få anlegg langs kysten ligger ikke i nærheten av nausttuffer. Dette gjelder trekantene ved Hå og Sele. Ved fjordene er det

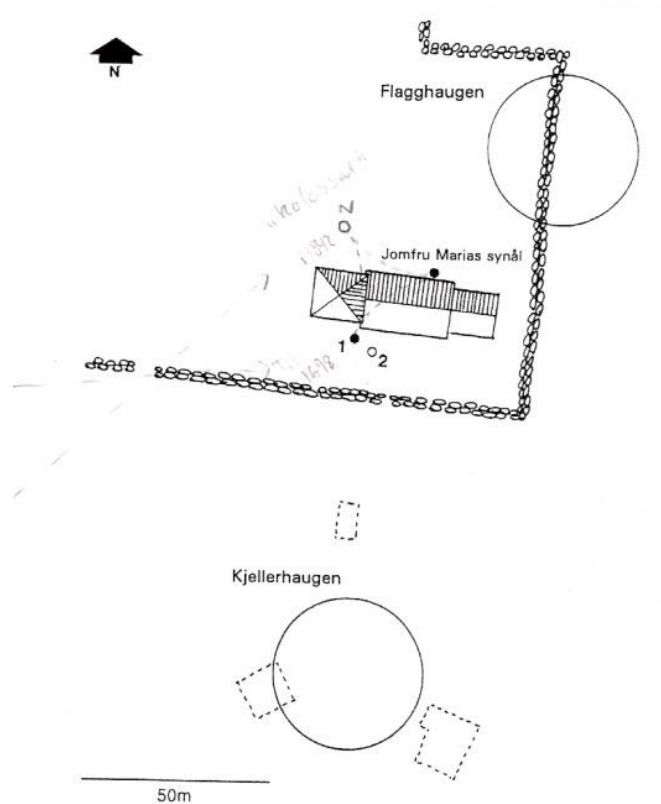
anleggene Innbjoa, Eide, Sørheim, Foldøy, Viga og Kvamme som ikke ligger ved spor etter nausttufter. Det er få eller ingen nausttufter ved de indre fjordkommunene. Nausttuftene har gjerne sammenheng med viktige gårder. Nausttuftene kan derfor belyse en maktelite på gården og slik fremheve at trekantanlegg har vært plassert ved viktige gårder eller områder. Det har ikke vært mulig å sammenligne dette resultatet med anleggene i Trøndelag, da en lignende analyse ikke er foretatt der.

5.2.3.2.1.5 Gårder/boplasser

Mange av anleggene har plassering i tilknytning til steder hvor det er funnet spor av forhistorisk gårdshus eller bosetning. Fortidens gårdstun har ikke nødvendigvis ligget der hvor dagens tun er lokalisert, samtidig som at gårdsgrensene kan ha forandret seg over tid, og gårder kan ha blitt oppdelt (Pilø 2005:187). Et eksempel på dette er Sørheim i Etne som skal ha tilhørt sentralgården Støle, men skal ha blitt skilt ut fra hovedgården omkring romertid/folkevandringstid (Sørheim 2010:127). Jeg er ikke opptatt av plasskontinuitet i denne oppgaven, men ser etter tegn på forhistorisk drift/boplass fra jernalderen i nærheten av trekantanlegg lokaliteter. Det som derimot er interessant er om de er tilknyttet steder av spesiell betydning, sentralsteder eller maktområder. En må også ta til høyde for at maktbalansen kan ha endret seg i løpet av tiden, eller skiftet mellom flere nabogårder. Av 44 trekantlokaliteter ligger ca. 30 av dem ved av forhistoriske gårdsanlegg. Det er derfor en tydelig sterk relasjon mellom trekantanlegg og forhistoriske gårder.

5.2.3.2.1.6 Middeltalderkirker

Det kan også være interessant å se etter andre indisier på om trekantanleggene har ligget ved steder som har hatt makt i form av religiøs virksomhet. Dette kan gjøres ved å se etter middelalderkirker ved trekantlokalitetene. Figur 15 viser et eksempel på et nært forhold mellom et trekantet anlegg og en middelalderkirke. De første kirkene ble gjerne oppført på steder som allerede var av stor religiøs betydning for befolkningen, og kan slik vise til kultkontinuitet (Lidén 1995:17). 24 av trekantlokalitetene ligger i tilknytning til en eller flere middelalderkirker. Jeg vil ta nærmere for meg trekanter og religiøs virksomhet i kapittel 6. Tabell 4 og 5 i appendiks vedlegg B viser en oversikt over trekantlokalitetene, middelalderkirkene de er tilknyttet og avstanden dem imellom.

Figur 15. Tegning opprinnelig av Per Hærnes 1999:126, men er modifisert av Bjørn Myhre (2005b:2) og Ina Kuhnle. Tegningen viser middelalderkirken på Avaldsnes og trekantanlegget der som har bestått av mist tre bautasteiner markert som Jomfru Marias synål, nr 1. og N.

5.2.3.2.2 Sentralsteder

I sin artikkel "*Krossane på Ullandhaug, Døds-sjødno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim*" (2005a) kom Bjørn Myhre frem til at trekantanlegg i deler av Rogaland lå ved viktige sentrale gårder, i tillegg til å ligge i nærheten av kirker fra middelalderen (Myhre 2005a:9). Jeg har prøvd gå nærmere inn på hvilke gårder som kan bli betegnet som sentralsteder, og hvorvidt mine resultater stemmer overens med Myhres konklusjoner. Den mulige forbindelsen til sentralsteder vil kunne si noe om i hvilket sjikt i samfunnet trekantene forholder seg til.

Slik jeg forstår sentralsted i denne oppgaven, har jeg tatt utgangspunkt i Stefan Brink sin definisjon. Sentralsted er et sted som inneholder funksjoner som økonomi, og er et politisk-

og religiøst senter. Dette stedet kan være en enkeltgård som innehar alle disse funksjoner, men kan også være et større område hvor steder/gårder er ansvarlig for ulike funksjoner (Brink 1996:237-238, Sørheim 2010:13). Et mindre senter kan også svare til større senter, som en underavdeling (Sørheim 2010:13).

Det har vist seg å være vanskelig å komme frem til spesifikke gårder som har hatt sentralfunksjoner. Helge Sørheim (2010) og Siv Kristoffersen (2002) ser begge på sentralsteder på et lokalt plan, på selve gården. Kristoffersen bygget sin analyse først og fremst på funn av graver med ornamentikk, som i følge henne er knyttet til makt i folkevandringstiden (se Kristoffersen 2000:149), men har også sett på topografiske forhold av økonomisk betydning, og gull- og våpenfunn. Både Bjørn Myhre og Bjørn Ringstad fremhever et større område som kan ha hatt stor betydning. Myhre (1987:169-187) mener disse områdene muligens kan representere småriker i folkevandringstiden. Han baserer seg på rike graver, sett ut i fra topografiske data, supplert med velstandsgjenstander og betydningsfulle monumenter som bygdeborger og naust som indikerer militær og politiskadministrative områder (ibid:111). Ringstad bygger sin analyse på storhauger og konsentrasjoner av disse. Ringstads storhaugsentre er derimot ikke like store områder som de Myhre har kommet frem til. De to studiene er ikke helt sammenlignbare men kommer frem til mange av de samme områdene (Ringstad 1986:230-236, 306). For å underbygge sine studier ser han også på funn av velstandsgjenstander som gull og importgjenstander.

Gjennom å bruke ulike forfatters publikasjoner, spesifikt Myhre (1987, 1991, 2007), Kristoffersen (2002), Ringstad (1986) og Sørheims (2010) publikasjoner har jeg i tabell 4 i appendiks vedlegg B listet opp hvilke områder som blir sett på som sentrale og med stor makt. Tabellen viser i hvilke av disse områdene det befinner seg trekantanlegg. I enkelte av disse områdene er det mulig å påpeke visse gårder som man mener må ha hatt funksjon som en sentralgård eller maktsted. Det er derimot en lang liste over gårder som betegnes som rike gårder uten å være et sentralsted. Under har jeg tatt for meg denne listen over disse gårdene og deres relevante periode (tabell 3). Denne er basert på Helge Sørheims (2010) analyser av bosetningshierarkier og senterdannelser på Vestlandet. Flere trekantlokaliteter ligger gjerne på nabogårder til det som er betegnet som rike gårder. Disse er ikke tatt høyde for i tabell 3. Dette gjelder trekantlokalitetene Ullandhaug, Bærheim, Sørbo, Stava, Vik og Haugen. Sørbo har vært en del av hovedgården Hove i Sandnes (Sørheim 2010:113, 127), Ullandhaug ligger

ved de rike gårdene Madla og Jåttå, ved ferdselsveien Tjoda. Stava ligger nær gården Ferkingstad, hvor kongen Ferking skal ha bodd (Reiersen 2009:57, Sørheim 2010:201). I tillegg er det gjort et verdifunn på gården. Jeg har derfor tatt denne gården med under betydelige gårder. Sørheim mener at vestsiden av indre Gandsfjorden med Soma og Lura har vært viktig i yngre jernalder (ibid 2010:192). Også Haugen i Suldal befinner seg ved nabogården Gauttun hvor det er funnet flere fine vikingtidsfunn (ibid 2010:199). Gården Eide blir ikke av Sørheim sett på som rik, men tillegges likevel en viss verdi og betydning i form av funksjon som knutepunkt for trafikken mellom Sunnhordaland og Rogaland (Sørheim 2010:200).

Det er funnet enkelte rike gjenstander på Osterøy, men ingenting som Sørheim mener indikerer at dette var et sentralsted, selv om Myhre mener det har vært en del av en større geografisk mektig enhet (Myhre 1987:120,123, Ringstad 1986:306).

Det ser ut til at denne del av Osterøy har hatt gårder der man har hatt velstand nok til å skaffe seg verdifulle gjenstander, ... men derfra å postulere at det her var noe senter i eldre jernalder er vanskelig å tenke seg. Til det er funnene for spredt, landskapet for oppstykket og området rundt disse gårdene for lite bebyggt til å tenke seg et senter i en større omgivelse (Sørheim 2010:131).

Ser man på tabell 3 (s.55) er det mulig å se at trekantanlegg dukker opp flest ganger på gårder som har betydning i eldre jernalder, eller betydning gjennom hele jernalderen. Går man derimot inn og ser på dateringene på selve trekantene på hver av disse stedene og sammenligner med når de var betydningsfulle viser det seg at dateringene stemmer overens for anleggene og stedene. Det er bare to trekantanlegg som har dateringer som ikke stemmer overens med tidsperioden gården eller stedet var betydningsfullt. Seks av trekantanleggene som befinner seg på betydningsfulle gårder er det ikke dateringer for og det er derfor vanskelig å si om de stemmer overens med når stedet var viktig. Det er ikke foretatt en lignende analyse av tabell 4. Dette er begrunnet ut i fra et valg om å fokusere på enkeltgårdene.

Det ser ut til at trekantene, i likhet med Myhres analyser, befinner seg ved mektige områder fra jernalderen. Om trekantanleggene ikke befinner seg på sentralsteder, viser analysen

ovenfor at en god del trekantanlegg befinner seg på steder med mektige personer som har hatt en viss velstand. Jeg mener det er viktig å se samlet på analysene av anleggenes beliggenhet i forhold til andre kulturminner. Det er som påvist i 5.2.3.2.2 og 5.2.3.2.4 at flere av lokalitetene ligger ved bygdeborger eller nausttufter. For gårdene med bygdeborger er det ut i fra de dateringene som er tilgjengelige klart at stedet ikke har vært betydelig samtidig som trekantanleggene. Det er heller ikke en tydelig relasjon mellom trekantanlegg og kretstun. For trekantanleggene ved nausttuftene, men også i stor grad bygdeborgene, er det mangel på dateringer. Det er dermed mulig at trekantanleggene som mangler dateringer kan være samtidige som nausttuftene eller bygdeborgene. Disse stedene som har bygdeborger, kretstun eller nausttufter kan likevel tyde på at de har vært viktige i lokalsamfunnet. Jeg vil derfor si at trekantene ligger hovedsakelig ved betydningsfulle gårder.

Betydelige eller rike steder/gårder	Kommune	Eldre jernalder	Yngre jernalder	Trekanter
Hove (lokalt senter)	Lund		X	
Egersund (m. gårdene Årstad og Husabø)(lokalt senter)	Egersund		X	
Øyren havneområde (med Horr og Kvasshem)	Hå	X		
Varhaug	Hå	X		
Hå	Hå	X		X
Obrestad	Hå		X	
Refnes	Hå		X	
Njærheim	Hå		X	
Nærland	Hå		X	
Kvia- Audamotlandområdet	Hå	X		X
Bø	Hå		X	
Lode	Hå		X	
Motland	Hå		X	
Nærbø	Hå	X		
Skjærpe	Hå	X		
Torland	Hå	X		
Rimestad	Hå	X		
Ogna prestegjeld (m. gården Ogna og Bø)	Hå		X	
Tu	Klepp	X	X	
Hauge (sentralsted)	Klepp	X		X
Særheim	Klepp		X	X
Orre (sentralsted)	Klepp		X	
Reve	Klepp		X	
Bore	Klepp		X	
Braut	Klepp	X		
Erga	Klepp	X		
Vestly	Time	X		
Oma	Time	X	X	X
Hove (sentralsted)	Sandnes	X		
Frøyland	Sandnes		X	
Vest for Gandsfjorden (m. gårdene Soma, Lura og Jåttå)	Sandnes og Stavanger		X	
Vestre del av Stavangerhalvøyen (Madla, Joa, Sunde, Kolnes, Rage)	Sola, Stavanger	X		X
Gausel (sentralsted)	Stavanger		X	
Austbø (storgård)	Stavanger	X	X	
Sola	Sola	X	X	
Tjora	Sola	X	X	
Revheim	Sola		X	
Strand	Strand		X	
Forsand (lokalt sentralsted)	Forsand	X		
Hebnes (maktsenter)	Suldal	X		
Foldøy (maktsenter)	Suldal	X		X
Jelsa (maktsenter)	Suldal	X		
Årdal (m. gårdene Soppaland, Kyrkhus og Mæle)	Hjelmeland		X	X
Valheim	Hjelmeland	X	X	X
Tjentland (sentral gård)	Hjelmeland		X	
Ritlandområdet m. Vasshus (storgård)	Suldal	X	X	X
Gautton	Suldal		X	
Marvik	Suldal		X	
Sandeid	Vindafjord		X	
Karmsundområdet (Avaldsnes sentral)	Karmøy	X	X	X
Ferkingstad	Karmøy		X	
Etne bygd (m. gårdene Støle, Gjerde, Austrheim, Grindheim, Sørheim) (maktsenter)	Etne	X	X	X
Halsnøy (m. gårdene Sjo, Halsnøy kloster, Setre og Eide) (maktsenter)	Kvinnherad	X		X
Fjeldbergøy	Kvinnherad	X		
Borgundøy (m. gårdene Øvrebø, Øfsthus og Sæbbø)	Kvinnherad	X		
Uskedal bygd (fra gårdene Fet til Skåla)	Kvinnherad	X		
Rosendalbygden	Kvinnherad	X	X	
Trå	Granvin		X	
Røldal (m. gårdene Seim og Fjetland)			X	X
Hæreid og Vardberg	Eidfjord		X	
Fitjar	Fitjar		X	
Store Kongsvik (sentralgård)	Tysnes		X	
Arna og Osterøy	Bergen og Osterøy		X	
Stend	Bergen	X		X
Vossebygden	Voss	X	X	

Tabell 3. Alle gårder eller områder med gårder som kan har vært av betydning i eldre og yngre jernalder. Tabellen er hovedsakelig basert på Sørheim 2010:100-267, men også Myhre 2007:17-18, 22-23, og Reiersen 2009:57. Trekanter som befinner seg på nabogårder er ikke tatt med i tabellen

5.3 Oppsummering

For å oppsummere resultatene fra analysen:

- Datering: Det er få anlegg som kan bli sikkert datert, men ut i fra kontekstbasert datering ser det ut til at det er omtrent lik fordeling av anlegg i eldre og yngre jernalder. Også for Norge generelt er det liten forskjell mellom eldre og yngre jernalder, men hvor datering til eldre jernalder har en svak overvekt.
- Størrelse og form: Hovedvekten av anleggene i Rogaland/Hordaland ligger mellom 11-20m. Dette ser ut til å være likt resultatene fra Trøndelag. Triangelene som er den formen det er færrest av ser ut til å være mindre enn de to andre formene.
- Himmelretning: I forhold til himmelretning og størrelse mener jeg det ikke er mulig å se et spesifikt mønster. Uavhengig av størrelse ser det likevel ut til at anleggene både i Rogaland/Hordaland og Trøndelag hovedsakelig orienterer seg mot N, SØ og SV eller S, NØ NV.
- Form: Den vanligste formen er stjernen. I områder med mindre antall trekantanlegg, som Hordaland og Sør-Trøndelag, er triangelen langt mer dominerende enn i Rogaland og Nord-Trøndelag.
- Ytre utforming: Kantkjede og bruk av bautastein ser ut til å være med utbredt i Rogaland/Hordaland enn i Trøndelag, mens fotgrøfter mangler i Rogaland/Hordaland bortsett fra på Hovtun og Ritland. Spesielt skiller anleggene på Hovtun seg ut fra resten av området.
- Beliggenhet: Det ser ut til at det går et geografisk skille ved Hardangerfjorden, hvor de fleste anleggene befinner seg sør for denne. Dette vil bli diskutert i neste kapittel. Ut i fra deres beliggenhet ser det ut til at trekantanleggene har en tendens til å ligge ved ferdssåre til lands eller vanns. De ser også ut til å opptre på rike eller betydningsfulle gårder, men ikke nødvendigvis sentralgårder. De holder seg til det øverste sjiktet i samfunnet. En stor del av trekantlokalitetene ligger i områder av religiøs betydning hvor 24 av 44 lokaliteter ligger i nærheten av middelalderkirker og på gravfelt fra jernalderen.

6 Diskusjon

I dette kapittelet vil jeg diskutere aspekter og mulige tolkninger av trekantene ut i fra analyser fra mitt område og aspekter generelt i Skandinavia. Jeg vil presisere at i løpet av trekantanleggenes lange bruksperiode kan trekantanleggenes betydning ha forandret seg. Etersom anleggene strekker seg over lang tid kan jeg ikke bare benytte meg av tolkninger som omhandler en liten periode innenfor dette lange bruksperspektivet, f.eks. tolkninger fra norrøn mytologi. Jeg har derfor valgt å se på et bredere spekter av tolkninger, og er derfor klar over at ikke alle tolkninger vil passe for trekantanleggenes hele bruksperiode. Dette kapittelet blir delt opp i to deler. I den første delen vil jeg presentere og diskutere tolkninger tilknyttet trekantanleggene. I den andre delen vil jeg bygge videre på den geografiske analysen og se nærmere på trekantene i en sosial-polisk sammenheng og deres relasjon til sentralsteder og andre kulturminner.

Som jeg viste i forskningshistorien har mange forsøkt å tolke trekantanleggene uten å komme frem til et sikkert svar på deres funksjon og bruk. Jeg håper å kunne komme med innspill til videre diskusjon.

6.1 Trekantene som graver

Den vanligste tolkningen av trekantanleggene har vært at de er en form for gravanlegg (Ellingsen 2003:37). Dette er ofte begrunnet i at de fleste anleggene er å finnes på gravfelt. Dette gjelder også for Rogaland/Hordaland som sett i 5.2.3.2.1. Det er funnet sikre begravelser i enkelte av disse, men hvorav de fleste er funntomme. I Sverige blir det hevdet at 65% av anleggene inneholder gravleggelser (Bukkemoen 2007:172). En årsak til den store funntomheten vi kjenner fra anleggene mener Ellingsen (2003:54) kan komme av at utgravningsmetodene i Norge ikke har vært detaljerte nok til å kunne oppdage eventuelle gravlegginger. Dette kan ha sin årsak i arkeologenes metoder da de fleste anleggene i Norge ble utgravd på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, men også de svenske trekantanleggene mangler spor etter begravelser, selv om mange av dem er utgravd i nyere tid. Det er dermed ingenting som tyder med sikkerhet på at de har blitt anlagt primært med tanke på å være graver. Dette er grunnen til at enkelte, blant annet Ellingsen og Andrén (Andrén 2004, Ellingsen 2003:54), er kritiske til deres hovedfunksjon som graver.

En annen mulighet er at trekantanleggene kan være kenotafer. Kenotafer er tomme gravanlegg bygget som en symbolsk begravelse eller over personer som døde langveisfra, hvis kropp ble vanskelig å frakte hjem (Ellingsen 2003:54-55, Ringstad 1986:39). Trekanter som kenotafer kan forklare funntomheten. I kenotafen er ikke den døde legeme det viktigste. I stedet er hovedfokuset for graven den rituelle handlingen. Den døde bein kan derfor ha blitt tatt vekk fra trekanten når de var brent ferdig, eller asken fra kremeringen kan ha blitt plassert i trekanten uten beina (Ellingsen 2003:54-55, Kaliff 1997:92, Stålesen 2011:55-56).

Om mulig kan gravanlegget i stedet ha vært et viktig bindeledd mellom de døde og de levende som et kommunikasjonsmiddel (Stålesen 2011:55). Dette tar blant annet John Atle Stålesen (2011) opp som tema i forbindelse med sin studie av steinsetninger i Aust-Agder. Stålesen mener innholdet i steinsetningene er mindre viktig enn anleggets ytre attributter, hvilket han mener kan gi en forståelse av deres funksjon (Stålesen 2011:60, 2012:25). Det er ikke den døde som står i fokus, men transformasjonen av denne. Det er i denne sammenheng at utformingen av anlegget kommer inn, som en del av transformasjonen. Stålesen trekker frem bautasteiner som et eksempel. Deres bruk i steinsetningene kan ha vært med å bistå i transformasjonen som foregår mellom de levendes verden og de døde. De "*transformerer materialet på tvers av grensen*". Stålesen bruker markoverflaten som et symbol for overgangen mellom de levende og døde (over og under bakken) (Stålesen 2012:26). Vivian Wangen fremhever at det i hennes gjennomgåelse av anleggene på Gunnarstorp ikke var noe i steinlegningenes ytre som indikerte at det her fantes en grav. Hun hevder derfor at anleggene, inkludert de trekantede steinlegningene, er en del av andre riter og kulthandlinger enn det som omhandler den døde og gravleggingen av denne (Wangen 2009:137). Stålesen (2011:54) mener at ilden i seg selv kan ha vært formålet med anlegget. "*Ilden er nemlig også representert i anlegg og kontekster uten brente bein*" (Stålesen 2012:24-25). Asken og kullrestene i trekantene er da de siste restene etter spesifikke transformasjonsritualer. At trekantene er nært forbundet med ilden kan ikke bestrides, da alle utgravde anlegg har gitt funn av brent materiale spesielt kull og aske, i de norske, svenske og danske anleggene (Andrén 2004:408-409, Carlsson 1990:27, Ellingsen 2003:54, Ramskou 1950:139-172).

6.1.1 Hvem ble gravlagt i gravene?

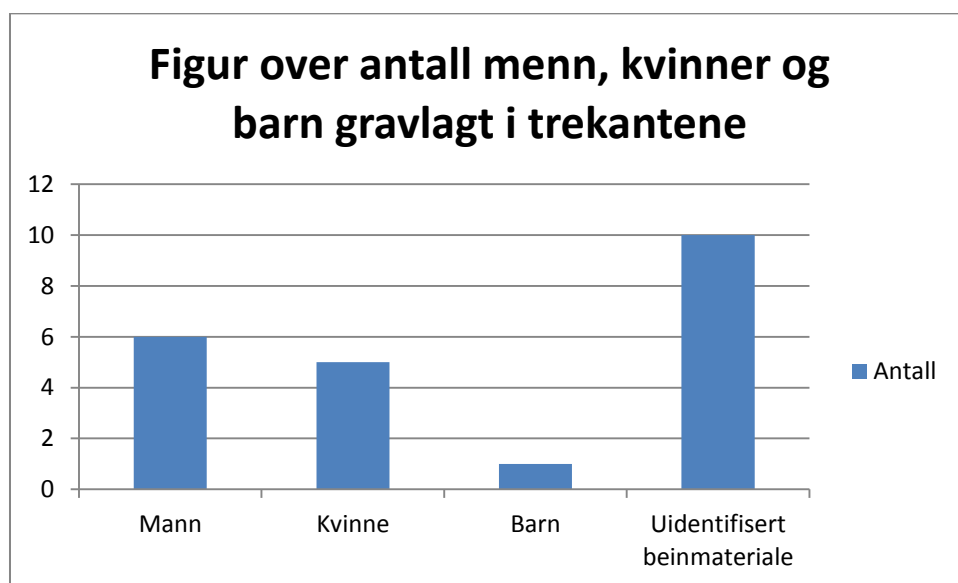
Om anleggenes hovedfunksjon ikke var ment som graver, slik som enkelte har hevdet, kan man ikke se bort i fra at enkelte personer nettopp ble gravlagt i trekantene. Kristoffersen og Østigård (2006:113-130) introduserte begrepet "dødsmyter" (se 3.1.1). I denne sammenheng kan man muligens se de spesielle trekantanleggene som en slik kode. Anders Andréén mener blant annet at gravene i trekantene tilhører spesialister for kult og ritual-utøvelser med en spesiell tilknytning til branngravskikken eller samfunnets myter (Andréén 2004:414). Hvem er det så som er blitt gravlagt i disse anleggene? Kan anleggene si noe om deres identitet eller sosiale rolle i samfunnet?

For å besvare dette spørsmålet kan det være nyttig å se på funnmaterialet. De undersøkte anleggene har for det meste bestått av kullrester. Likevel peker noen gjenstander på velstående personer, blant annet tveeggede sverd, en arming av bronse, perlehalsbånd av glassperler, ravperle og en romersk bronsevase (Lund 1935, Nicolaysen 1871:149-153, Shetelig 1912:29-30, Tysdal 1984:10). I anleggene hvor det er funnet mer enn bare kull, er det stort sett, med høyeste antall av fire graver, deler av leirkar, jernnagler, sverd, spyd og kniver som går igjen i funnkategorien for mennene (Ellingsen 2003:19-29, Lund 1935, Nicolaysen 1866: 808-809, 1870:149-152, Mandt Larsen 1970, Petersen 1949, Skjelsvik 1955:32-33). Funnsammensetningen i trekantene for Rogaland/Hordaland ser ut til også å gjelde for resten av landet, det vil si at de nedlagte gjenstandene er så forskjellige at det ikke er mulig å se et mønster i hvilke gjenstander som ble lagt ned. For alle trekantanleggene i landet er kull det vanligste funnet.

Som vil bli nevnt har det blitt foreslått at de gravlagte i trekantene er religiøse spesialister (Andréén 2004:414). Det er derimot ingenting av funn i gravene som tyder på at dette skulle være tilfellet. Funnet av et mulig barn i den ene trekanten på Gunnarstorp tyder heller ikke på en religiøs leders grav (Wangen 2009:180).

Man kan så gå videre å se på selve kjønnsfordelingen i gravene. Enkelte av anleggene har sagn knyttet til seg, blant annet Stava-trekantene, bautaen på Avaldsnes og anlegget på Norheim. Interessant er det at disse sagnene omhandler og forbinder anleggene med kvinner (Reiersen 2009:57,58). I Norge er det funnet gravleggelser i ni trekantanlegg. Av figur 16 er det mulig å se antall menn, kvinner og barn som er funnet gravlagt i trekantene. Det går også

frem at det i flere av anleggene er funnet brent beinmateriale som ikke har blitt identifisert. I disse tilfellene er det heller ikke funnet tilstrekkelig gravgods for å kunne bestemme personens kjønn. Det er også en viss mulighet for at det brente beinmaterialet er dyrebein, slik tilfellet var i trekanten på Audamotland (Ellingsen 2003:25). Kjønnbestemmelsen i figuren under baserer seg på osteologiske analyser, men også i stor grad av gjenstandsmaterialet funnet i trekantene, slik som sverd, øks eller perler. Her har man da antatt at sverd og andre "mannlige" gjenstander viser til en begravet mann, mens perler, spenner og spinnehjul representerer en kvinnelig begravelse.

Figur 16. Oversikt over antall menn, kvinner og barn funnet gravlagt i trekantene.

Av figur 16 går det frem at det er nesten lik fordeling av menn og kvinner gravlagt i trekantene. Det er derimot interessant at det bare i ett tilfelle er funnet en kvinne gravlagt alene (den minste trekanten på Hå). De er ellers gravlagt med andre, eller som en sekundærbegravelse. Menn er funnet gravlagt alene i fire av anleggene (Ellingsen 2003:29-31, Lund 1935, Myhre 2005a:5, Nicolaysen 1870:149-152, Shetelig 1912:29-30, Wangen 2009:166-167, 179-181).

Jeg har i denne gjennomgangen valgt å se vekk i fra graven ved trekanten på Dømmesmoen, da jeg mener det er svært usikkert om denne er tilknyttet anlegget ettersom graven ble funnet utenfor trekanten under en helle (Skjelsvik 1954:13). Undersøkelsene gjort av Carlsson i Mälardalen viste at fire av gravleggelsene i trekantene var kvinner (1990:28). Av disse fire befant samtlige kvinner seg som en del av en dobbelbegravelse. Agneta Bennets analyse kan

stemme overens med Carlssons. Hun mente å finne at bare menn ble gravlagt i trekantene, mens kvinner var forbeholdt runde steinsetninger (Bennett 1987:129). Også i Danmark kan det se ut til at forholdsvis menn er gravlagt i trekantene, mens kvinnene er gravlagt i ovale, firkantede og kretsformede graver.

Et generelt træk ved anvendelsen er stensætningerne er således, at der ses en vis sammenheng mellem afrundede eller fyldige former for stenlægninger, såsom kredse, ovaler og firkanter, og kvindeudstyr, medens mandsudstyret i langt højere grad er knyttet til spidse eller kantede stenlægninger som skibe og trekanter (Nielsen 1995:31-33).

Med et sparsomt materiale i Norge kan det ikke sies med sikkerhet, men det ser ut til at trekantene i både Sverige og Danmark kan være forbeholdt menn. Kan anleggenes symbolikk gi et bedre svar på hvem som ble gravlagt og hvorfor? Dette vil jeg diskutere og se nærmere på i neste avsnitt. Til slutt vil jeg komme med en kort konklusjon angående trekantaleggene som graver. Jeg mener det er mye ovenfor som tyder på at anleggene har vært brukt som graver og i forbindelse med døderitualer, men mener i likhet med andre at graven ikke nødvendigvis var deres primære funksjon.

6.2 Trekantanleggenes symbolikk som gjenstand for anleggets funksjon

Trekantanleggene har en mening ut i fra dens symbolkontekst i samfunnet (Ellingsen 2003:56). Jeg har tidligere vært innom teorier omkring tretallets og trekantens symbolikk. I norrøn mytologi er kvinner knyttet opp mot tretallet. Gansum mener trekantene "*materialiserer tretallet*". Om det er en slik forbindelse mellom tretallet, trekanten og kvinner, slik Gansum foreslår, kan man ikke se bort i fra hans teori om at trekantanleggene dermed er et symbol for det kvinnelige, fruktbarhet og selve opphavet (Gansum 1999:467).

Trekanten i seg selv blir gjerne forbundet med det kvinnelige og fruktbarhet, og bruken av stein og bauta på trekantanleggene kan være et videre symbol på anleggenes forbindelse med fruktbarhetskulten. Bautasteiner og steiner blir gjerne sett på som fallossymbol, igjen knyttet opp mot fruktbarhet og død (Stålesen 2012:25). Kaliff (1997:109) presiserer at bautasteinene kan representere den mannlige kraften i tilværelsen. Trekantanleggenes bruk av bautasteiner og dens geometriske form forener slik både det kvinnelige og det mannlige. En slik forening av det mannlige og kvinnelige ser man også gjennom skålgroper funnet på fallossteiner (Solli 2002: 124). Om bautasteinene representerer falloser og trekanten det kvinnelige (Skjelsvik

1955:37, Solli 2002:115-127, 148-152), kan anleggene da være ment for dem som var tvekjønnet. Men trekantanleggenes symbolikk trenger ikke nødvendigvis være en indikasjon for den dødes kjønn. Alle trekantanleggene har ikke bautasteiner og bautasteinene trenger dermed ikke å ha vært nødvendig for ritualene og for å få frem budskapet. Jeg mener likevel på bakgrunn av trekantenes geometriske form og forbindelsen med bautasteiner at det er mye som tyder på at trekantanleggene har en sammenheng med en idé om fruktbarhet. Kanskje har bautasteinene vært lokale elementer i ritualet eller utformingen. Anlegg med bauta kan være en representasjon av kvinnelige og mannlige krefter, mens anlegg uten bautastein hadde fokus på de kvinnelige kreftene alene.

Bautasteinene ble ovenfor forbundet med falloser. En annen forklaring er at de er vertikale akser som fungerer som en forbindelse opp mot kosmos (Stålesen 2012:26). I følge en kosmologisk modell kan det sies å være en vertikal og en horisontal akse i den førkristene kosmologien (Schjødt 2004:123). Bukkemoen argumenterer for at anleggene ligger ved horisontale kosmiske akser representert av elver, havet og landeveier. Trekantanleggenes sterke tilknytning til ferdelsveier og vann tyder ikke bare på at de ligger ved viktige gårder, men at de ligger strategisk plassert i landskapet ut i fra kosmologisk tro. For Bukkemoen er steinsettingene i anleggene den vertikale aksens. Slik blir kosmologien knyttet sammen i anleggene. Deres plassering ved sentrale områder gjør at *"stedene fremstår som sentrum i verden"* (Bukkemoen 2007:239). Anleggenes betydning kan fremheves av det man kan regne som sakral topografi eller monumenter. Her kan elver nevnes spesielt, da dette blir forstått som naturlige grenser i rommet, men også som grenser mellom denne verden og andre. (Bukkemoen 2007:233, Gansum 1999:463). Gansum skriver blant annet at *"elver er grenser som skiller guder, jotner og mennesker. De er kosmologiske markeringer, som blir brukt for å strukturere, orientere og skape orden"* (Gansum 1999:463). Trekantanleggene lå spesielt ved elver og vann. Anleggene ligger slik i områder som kan markere grenser, men kan også i seg selv symbolisere grenser.

Ifølge Stålesen kan anleggene, bygget på deres geometriske form, representere en grense i landskapet mellom landskapet rundt og anlegget, og det som befinner seg innenfor det (Stålesen 2012:26). Et argument for dette finnes i den ytre utformingen av trekantene på Hovtun så vel som på Tilrem i Nordland. Anleggene på Hovtun har en eller flere broer på langsiden som en inngang til anleggene, så vel som å være omgitt av grøfter, muligens for å

nettopp representere en grense og inngang til noe hellig. Også på Tilrem ser det ut til at anlegget har hatt en slags inngang eller bro (Binns 2000:9). Ifølge Hilda Davidson kan rituelt avgrensede områder inneholde både offer og gravleggelser slik som gravene i trekantene. Disse hellige stedene blir gjerne avgrenset ved nettopp ved bruk av grøfter, reiste steiner, stolper, vann, ildsteder og monolitter (Davidson 1988:27-35). Ut i fra min analyse og tidligere forskning kan det virke som trekantanleggenes utforming kan ha vært et grenseområde hvor makt og religion møtes.

I teoridelen gikk jeg spesielt inn på valknuten og tolkningen knyttet til denne. Muligens kan noen av disse overføres til de senere trekantanleggene. Valknutens forbindelse med Odin, død og elite kan kanskje sees i trekantanleggene også. Som tidligere nevnt finnes de fleste av trekantene på gårder som har vært en del av det øverste sjiktet. Viser trekantanleggene til en kult knyttet til Odin? Odin eller Woden som gud kan ha oppstått på 600-tallet på kontinentet, og ble identifisert med den romerske guden Merkur (Steinsland 2005:172). Hedeager har derimot foreslått at Odin kan være basert på hunerkongen Attila, som herjet Europa mellom 400- og 500-årene (Hedeager 2011:193, 222). Det er flere gjenstander så vel som samfunnsmessige endringer som peker blant annet på at Attila har hatt politisk innflytelse over de sørlige delene av Skandinavia, med Norge og Sverige, og kan ha påvirket det de rådende mytologiske og kosmologiske tanker i Nord-Europa (ibid:193-222).

Kan gravene slik bli sett på som graver for prominente personer innenfor denne Odin-kulten? Gjenstandene funnet i trekantanleggene kan peke mot rike personer, da det er funnet flere rikdomsindikerende gjenstander slik som ble nevnt i 6.1.1, men om det er knyttet til Odin er vanskelig å si. Skjelsvik (1953:220-221) nevner blant annet at det kvinnelige symbolet, i dette tilfellet trekanten, innehar en kraft som kan virke beskyttende for den døde så vel som de levende. Hellers er også inne på denne tanken omkring valknuten. Valknuter tilsynelatende risset med hastverk inn på baksiden av braketeater og lignende kan være et tegn på at symbolet kan oppfattes å ha hatt beskyttende krefter. Valknuter foran styrmannen på vikingskip kan også indikere beskyttelse for denne personen og reisen (Hellers 2012:163-164). Slik sett kan trekantanleggene kanskje ha fungert som beskyttende strukturer for samfunnet eller for den gravlagte.

6.3 Trekantanleggene som materiell representasjon

I dette avsnittet vil jeg til dels utforske Andrés hypotese angående trekantanlegg som materiell representasjon av Yggdrasil med dens tre røtter og dens stamme (Andrén 2004:407-408). Andrén tok her utgangspunkt i treuddene og stjernene i Sverige, og ikke trianglene (ibid: 411-412). Yggdrasil sies å være et symbol for hvordan mennesker, himmelen og verden er koblet sammen (Myhre 2005a:6). Under dens tre røtter fantes menneskene, dødsriket og kjempene (Andrén 2004:391). Verdenstreet er kjent fra flere religioner, blant annet keltisk, slavisk, gresk og germansk (Andrén 2004:398, Davidson 1988:21-27). Fra historiske kilder er det kjent at det germanske folket brukte trestolper ved deres sakrale steder. En kilde fra middelalderen forteller blant annet om saksernes hellige trestolpe kalt Irminsul og som skulle representerte det som holdt alt oppe (Davidson 1988:21-27). På gravfeltet ved Helgö ligger en treodd. Her har man funnet bevis for at det under treodden som ble anlagt i vikingtid hadde stått en trestolpe. Denne trestolpen kan opprinnelig ha vært et symbol for det som holdt verden oppe, en verdensstøtte (Zachariasson 2004:367, 379). Endringer i samfunnet og religion kan ha ført til at treodden senere ble et symbol på verdenstreet og dermed ble plassert over trestolpen. Det er derfor ikke umulig at trekantanleggene i vikingtid symboliserer Yggdrasil.

Problemet med tanken omkring Yggdrasil er tidspunktet for når den norrøne religionen og dens tankegang oppsto i Norden. Vanligvis blir den norrøne mytologien sagt å oppstå omkring 400 e.Kr (Gansum 1999:454). Men selve ideen om et verdenstre/livstre er eldre. Som skrevet tidligere, finnes det kilder om slike trær fra grekerne (Andrén 2004:398, Davidson 1988:22), og kan ha eksistert i Norge tidligere. Kanskje har betydningen av anleggene forandret seg gjennom tiden, samtidig som selve samfunnet forandret seg. Slik sett kan anleggene i senere tid ha blitt et symbol for Yggdrasil. Vi må derfor ta hensyn til kulten, ritene og samfunnets tro før den norrøne religionen virkelig kommer inn i bildet.

Men om man går ut i fra at anleggene har representert Yggdrasil, kan anleggene være en del av et ritual for å tilegne seg kunnskap? Kan trekantanleggene vise til en sammenheng mellom Odin og Yggdrasil, makt og jakten på kunnskap? Hos Stålesen (2012:28) står det blant annet at "*kongsemner... måtte initieres og oppta spesiell kunnskap for å overta makten*". Kanskje kan ritualer for maktovertagelse ha foregått på anleggene. Eller kan anleggene ha vært et sted for ofring, for å oppnå kunnskap eller, for Odin? Yggdrasil forbindes ofte med Odin. Myten om hvordan Odin tilegnet seg kunnskap ved å henge seg selv i Yggdrasil er godt kjent, men

Odin bedrev også seid. Ofring til Odin ved trekantanleggene som symboliserer Yggdrasil kunne slik gi religiøse ledere kunnskap. Solli (2002:164) fremhever hengeoffer og dennes forbindelse med Odin. Hengeofferet kan ha vært den del av en sjamanistisk initiasjonsrite. Et slikt perspektiv kan støtte opp om antagelsen at det er rituelle ledere som er gravlagt i trekantene. Da jeg tidligere har ment at dette er lite sannsynlig, kan det kanskje bety at gravene er uavhengige fra resten av anlegget og symbolikken som ligger i dette.

6.4 Tro og kult før norrøn mytologi

Under utgravningene av trekantanleggene i England, ble det lagt vekt på å dokumentere armenes orientering. Her mente de å kunne se en forbindelse mellom armenes orientering og astronomi. I følge deres teori var anlegget plassert i forhold til soloppgang og solnedgang ved midsommernattsdag og vintersolvervet. Det ble lagt vekt på at dette var et samfunn hvor solen var et viktig element og som en del av religionen deres og dens ritualer. Av teorien deres fremgår det at disse strukturene ikke er ment som graver, men er astronomisk justerte strukturer assosiert med gravfelt (Ford et al. 2002:85), som kan ha vært viktig i forhold til ritualer, overgangsriter og transformasjon (ibid:85) slik som er nevnt i 6.1. Fruktbarhetskulten la nettopp vekt på solen, månen og stjernenes plassering på himmelen, og utførte riter og seremonier ut i fra deres plassering (Binns 2000:7). Hemning Skre skrev allerede i 1935 om solkult og forbindelsen mellom kultsteder og deres astronomiske orientering. Skre refererte til sollinjer som han mente kultanleggene var orientert etter. Kultanleggene ligger så i sollinjer med utgangspunkt i et sentrum. Sentrum mente Skre befant seg på Avaldsnes, nærmere bestemt bautasteinen "Marias synål" mens treodden på Norheim skulle være et av hovedpunktene i sollinjene (Skre 1935:106-108).

Millom stadnamna omkring Avladsnes og innover og nord og sør so langt horisontlina går frå høgdne ikring karmsundet kann ein finna sers mange kultnamn og mytologiske namn, og oftast i linor som skjer Avaldsnes og speider seg frå dette sentrum (Jomfru Marias synål) i vifteform kring heile synskverven. Disse linor tykkjer markera årstider etter solgang og stjernedeklinasjon, tider for religiøse festar og varsel for kulthandlingar m.v. (Skre 1935:109).

I et kvad fra den Eldre Edda fortelles det at Tor har gått til Yggdrasil over Kromt (Karmsundet) (Reiersen 2009:58). Dette kan mulig indikere at de tre bautaene der og

trekanten de utgjorde på Avaldsnes ble sett på som Yggdrasil, verdens sentrum. I de tilfeller der gravhauger var en del av sollinjen, mente Skre at de primært var kalenderhauger, mens graven var det sekundære (Skre 1935:112). Trekantanleggenes ulike orientering etter himmelretninger kunne begrunnes med at disse var orientert etter ulike linjer (ibid: 125), ettersom ulike tider på året var representert ved egne linjer (ibid: 115-116). Jeg mener at trekantanleggene ikke nødvendigvis er plassert i slike sollinjer. Trekantanleggenes himmelretninger kan likevel ha stemt overens med solen og stjernenes plassering på visse dager slik som f.eks. vår-, sommer-, høst- eller vinterjevndøgn, men det er stort sprik mellom anleggenes orientering i fylkene. Spriket i anleggenes orientering i fylkene kan kanskje forklares ved at de kan være orientert etter lokale posisjoner av sol og stjerner. I analysen kom jeg frem til at anleggene i Rogaland og Hordaland er orientert mot nord og sør. Spesielt var det stjernene, som antas stamme fra yngre jernalder, som hadde orientering mot nord. Både anleggene i Rogaland/Hordaland og Trøndelag var spesielt knyttet opp mot kombinasjonene N, SØ, SV og S, NØ, NV. I norrøn mytologi blir nord forbundet med død. Det er ingen sterke assosiasjoner med sør (Gansum 1999:452-454). Anleggenes orientering mot nord kan være et bevisst valg for å symbolisere død og overgangen eller veien til denne. Man kan her også trekke inn trekantens symbolikk. En oppovervendt (mot nord) trekant symboliserer det mannlige, mens en nedovervendt trekant (mot sør) symboliserer det kvinnelige (Biedermann 1994:353, Fontana 1994:52). Trekantanleggenes symbolikk gjenspeiler slik både på døden og fruktbarhet.

6.5 Trekantanleggenes betydning i samfunnet

I løpet av jernalderen skjedde det store forandringer i organiseringen av samfunnet, fra et stammebasert samfunn til høvdingdømme til kongedømme. Førromersk jernalder blir regnet som et relativt stabilt stammebasert samfunn med lokale ledere men hvor det var lite sosiale forskjeller (Myhre & Øye 2002: 114-116). Dette endrer seg i romertid. Samfunnet blir ustabil og sosialt lagdelt, spesielt ved overgangen til yngre romertid. Det øverste sjiktet består av høvdinge som styrte det økonomiske og politiske. Høvdingene baserte makten sin på et militært apparat. Dette førte til rivalisering og stor ustabilitet i samfunnet med stadig skifte i sentralitet. Det var i midlertid i denne perioden de første sentralstedene oppsto (ibid:118, 160-161, Solberg 2000:121). Sentralstedene var viktig for kontroll, fordeling, utveksling og flyt av varer og ressurser. Sentrene etablerte seg i gode jordbruksområder ved viktige kommunikasjonsårer og god tilgang på ulike ressurser. Sentre ble viktige møtesteder for

utveksling av informasjon, så vel som i kultiske og rettslige sammenhenger. Ved merovingertiden og videre opp i vikingtiden ble makten samlet hos færre familier i småriker (Myrhre & Øye 2002:167, 185, 211, Solberg 2000:259-261, Sørheim 2010:10-11, 16).

I analysedelen kom jeg frem til at trekantanleggene ikke nødvendigvis befinner seg på sentrale steder eller gårder, men har gjerne en tilhørighet med det øvre sjiktet i samfunnet. Ellingsen kom frem til at trekantanleggene i Nord-Trøndelag ofte forekommer på gravfelt eller gårder hvor det er funnet en del rike funn. Trekantene forekommer oftere på sentrale gårder i eldre jernalder enn yngre jernalder (Ellingsen 2003:97-98). Også for Rogaland/Hordaland sin del (se tabell 3, s.55) ser det ut til at trekantanleggene forekommer oftere på gårder av betydning i eldre jernalder enn yngre. Ellingsen kommer frem til at trekantene ikke nødvendigvis tilhører samfunnseliten, men ser likevel ut til å være forbeholdt rike og maktsterke områder som ligger i gode jordbruksområder og ved viktige ferdselsveier (ibid:98, 104-105). "*Det er imidlertid ikke et helt klart sammenfall mellom trekantanlegg og makt*" (ibid:98). Hun påpeker derimot at trianglene ikke ser ut til å opptre i maktsterke områder. Heller ikke trekantene i Sør-Trøndelag ser ut til å ligge på viktige eller rike gårder (ibid:105).

I Danmark befinner trekantene seg, som tidligere nevnt (se 2.2.1) på Jylland. Her ligger de i store mengder på store gravfelt. Lindholm Høje gravfeltet ligger ved en landsby som har ligget der siden folkevandringstid frem til middelalderen ved den viktige ferdselsveien langs Limfjorden. Importvarer viser at stedet har vært en del av den internasjonale handelen og blir regnet for å være et sentralsted (Johansen 1995:17-26). Jeg har ikke funnet at det er noen som spesifikt har tatt for seg trekantene i Danmark og undersøkt dem og deres forhold til makt og velstand. Heller ikke i Sverige ser det ut til at man har studert nærmere trekantenes regionale plassering og forhold til sentralsteder og velstandsgårder. Anders Andrén mener derimot at trekantene viser at visse gravfelt og deres bebyggelser var assosiert med trær, mens andre bebyggelser ikke var det.

Denne skilnaden skulle kunna uppfattas som en kontrast mellan å ena sidan bebyggelse med träd eller trädrepresentationer som uppfattades som världens centrum och å andra sidan sådan som saknade dessa associationer. I sociala termer skulle skilnaden kunna

uttryckas som en storgård (med träd och treudd) kontra dess underlydande gårdar (utan träd eller treudd) (Andrén 2004:416).

Jeg tolker det slikken at Andrén mener at trekantene markerer viktige bebyggelser og gravplasser. Han påpeker at de ligger på gravfelt med store gravhauger som brukes som en indikerende faktor for storgårder (Andrén 2004:416). Etter min oppfatning mener jeg at man ikke nødvendigvis kan gå ut i fra at gårder med trekant kan oppfattes som verdens sentrum, selv om mye peker på at trekantanleggee har symbolisert Yggdrasil og ligger ved viktige steder kosmologisk. Det bør undersøkes nærmere om gårdene eller bebyggelsene med trekantanlegg har vært sentrale i Sverige. Man har kjennskap til at det finnes trekant ved viktige bebyggelser, blant annet på gravfeltet på Helgö, et sentralt sted i eldre jernalder, og ved Birka, kjent som et handelssted fra vikingtiden (Magnus & Gustin 2009:7, 13-22, Zachariasson 2004:343-345, 347-351).

6.5.1 Trekantene i en sosial og politisk symbolsk funksjon

I tillegg til å være tilknyttet et religiøst aspekt, kan trekantanleggene ha hatt en betydning og funksjon innenfor den politiske sfæren. I analysedelen var det mulig å se et klart skille mellom trekantanleggene nord og sør for Hardangerfjorden. For å komme nærmere en forklaring på dette skillet vil jeg se på trekantanleggene som symboler for sosiale og politiske forhold. I avsnittet ovenfor satte Andrén trekantene inn i en større sosial, men religiøs og politisk, organisering, hvor trekantene er ment å skulle indikere storgårder. Trekantene som symbol på verdens sentrum presiserer et religiøst skille mellom områder, muligens også politisk. Områdene uten trekant blir så lagt under og får en mindre betydning enn trekantområdene. Jeg mener dette trolig ikke er tilfellet i Hordaland og Rogaland. Selv om flere anlegg befinner seg på/ved sentrale gårder er det fortsatt flere som ikke gjør det. Osterøy har i seg selv blitt utpekt som et sentralt område i jernalderen, men gården Gjerstad med sine trekant skiller seg ikke spesielt ut. Det er lite som tyder på at denne gården markerte verdens sentrum i nærområde, med underliggende gårder. Gjerstad er likevel en av de mange gårdene med en middelalderkirke, og kan slik bli koblet til et religiøst senter. Av anleggene som befinner seg overfor Hardangerfjorden er det Gjerstad på Osterøy, Stend i Bergen og Flatabø i Kvam. Stend er kjent for å ha vært et viktig sted i løpet av jernalderen. Herfra kjenner man blant annet en av de største nausttuftene fra eldre jernalder i Norge, som tilsier at Stend har hatt en spesiell posisjon i dennes bruksperiode fra yngre romertid og

folkevandringstid (Mortensen 1995:45-56). Flatabø i Kvam markerer seg derimot med et stort gravfelt så vel som dens strategiske plassering hvor fjellovergangen til Voss har gått forbi (se Askeladden kulturminnebeskrivelse for ID: 97450). Den rike bygden Voss har derimot ingen registrerte trekantanlegg.

Fra Hardangerfjorden og opp til Trøndelag er det svært få trekantanlegg. Analysene av trekantanlegg viser likevel at det er flere likheter mellom trekantanleggene i Rogaland/Hordaland og Trøndelag. At anleggene i Rogaland/Hordaland, Trøndelag og Sverige har en tendens til å være orientert mot N, SØ, SV og S, NØ, NV kan tyde på en overføring av like forestillinger omkring anleggenes funksjon eller utforming/bruk, på tvers av landegrensene. Denne kombinasjonen av himmelretninger kan tyde på at det har vært viktige årsaker for at anleggene ble anlagt slik og at det var viktig at disse ble ført videre og overholdt. Størrelsen ser ikke ut til å ha hatt betydning for anleggenes himmelretninger i Norge. Det er likevel likhet i størrelse mellom Rogaland/Hordaland og Trøndelag. Som analysen viste er også likheter formmessig mellom Rogaland og Nord-Trøndelag, mens Hordaland og Sør-Trøndelag skiller seg ut. Forskjeller i størrelse og form kan tyde på regionale forskjeller eller lokale varianter, eller for å markere seg som forskjellig. Det er også mulig at den formmessige forskjellen mellom Rogaland og Nord-Trøndelag og Hordaland og Sør-Trøndelag skyldes at de ulike formene kan ha stått for ulike funksjoner rituelt eller samfunnsmessig. Ulikhet i den ytre utformingen av trekantanleggene som bruk av fotgrøft eller kantskjede kan være lokale varianter, men viser at det er et bredt spekter av hvordan man kunne konstruere trekantanleggene i form av ytre utforming. Utformingen av trekantanleggene kan være kulturelt betinget ut i fra politiske og kulturelle forskjeller, mens størrelse, himmelretninger og form er religiøst og skiller seg ikke ut. Likhetene tyder på et kontaktnett og kommunikasjon mellom landsdelene.

Likhetene mellom Rogaland/Hordaland og Trøndelag kan peke på årsaken for skillet ved Hardangerfjorden. Et lignende geografisk mønster av fordelingen av trekantanlegg er også å finne blant andre arkeologiske gjenstander, blant annet spannformede leirkar. Det er mulig å se et skille i området hvor spanneformede leirkar er funnet ut i fra blandingsmaterialet. I Vestfold, Vest-Agder, Rogaland og Hordaland er kleberstein det foretrukne blandingsmaterialet, mens i Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og Nordland dominerer asbest. I Hordaland er det med eller mindre lik fordeling av kleberstein og asbest. Hordaland,

nærmere sagt Hardangerfjorden, fungerer som en grensesone eller buffersone (Engevik 2007:171). Det finnes selvsagt enkelte eksemplarer av spannformede leirkar med blandingsmateriale utenfor sin region. Dette kan skyldes kontakt mellom regionene og vareutveksling (ibid:173). Dette skillet ved Hardangerfjorden ser vi igjen for trekantanleggene. Det kan selvsagt være tilfeldig at det også for trekantenes del går et skille ved Hardangerfjorden, og man har ikke like stor utspreddning av trekantene i Vestfold og Vest-Agder som også er en del av klebersteinsregionen. Ideen om og ritualene rundt trekantanleggene kan ha blitt overført ved kontakt mellom regionene. Trekantanleggene indikerer slik sosiale regionale territorielle forskjeller og politiske grenser. Trekantanleggene i seg selv trenger ikke å ha vært brukt i politiske sammenhenger, men distribusjonen viser til regional kommunikasjon i eldre jernalder da trekantanleggene i hovedsak befinner seg på viktige gårder fra eldre jernalder. Importgjenstander langs med kysten viser at det har vært et handelsnettverk for transport av diverse produkter som fangstprodukter eller jern langs med kysten fra Rogaland opp til Trøndelag i blant annet romertiden og senere (Solberg 2000:108, 160). Funn av relieffspenner i graver tyder blant annet også på allianser mellom blant annet ætter i Rogaland og Hordaland og så langt opp som til Troms (ibid:161). Det er blant annet blitt foreslått at det langs med Jærkysten fantes et handelssenter, og at det har vært mindre oppsamlingsentre langs med kysten (ibid:160).

Med dette som bakgrunn er det stor sannsynlighet at flere av anleggene som ligger i det som i tabell 1 blir betegnet som kystsonen (19 stk), hvor store deler er på Jæren (se figur 5) har hatt tilknytning til rike gårder som har kontrollert sjøfarten mellom sør og nord, f.eks Avaldsnes ved Karmsundet. Et problem som kan spille inn er at hvis man ser på noen av de individuelle anleggene og gårdene har de ligget et stykke fra selve kysten, noe som kan indikere at selv om de har vært rike gårder kan deres innflytelse og rikdom ha kommet fra andre kilder enn kontroll av ferdselsveier. Lokalitetene som ligger ved ytre og midtre fjordstrøk (20 stk til sammen) kan ha ligget som kontrollpunkter for ferdsel til eller fra innland og kysten. Størstedelen av trekantlokalitetene befinner seg derfor i overordnede topografiske soner så vel som langs med ferdselsveier som tyder på handel og ferdsel.

6.5.2 Trekanter og religiøs virksomhet

Som nevnt i kapittel 5 ligger i alt 24 av 44 lokaliteter i tilknytning til middelalderkirker. Det er to teorier om hvorfor middelalderkirker ble plassert på eller ved tidligere hedenske

kultsteder. Det er mulig dette ble gjort for å vise at kristendommen nå var den gjeldende religionen, men det er også mulig deres plassering var strategisk, for å gjøre overgangen til kristendommen lettere. Slik kan middelalderkirkene representere kultkontinuitet på stedet, eller være pekepinn på at stedet kan ha hatt religiøs betydning tidligere (Lidén 1995:7, 16-17). Signifikant er det at det er såpass mange som ni anlegg på Halsnøy. Dette stedet er kjent fra gammelt av som et sted med religiøs betydning, med Halsnøy kloster lokalisert her. Samtidig er de to trekantene under Halsnøy kloster en del av et større anlegg, en stor steinring, bestående av ca. 64 bautasteiner, som kjent som en tingplass eller kamplass (Christie 1824, Fett 1965a:4-5).

Videre kan stedsnavn være en viktig indikasjon på om stedet har vært viktig for kultutøvelser, da man ofte finner guders navn eller selve kultutøvelsen i navnet på stedet/gården (Steinsland 2005:42, Sørheim 2010:270). Selv med det store antallet trekantanlegg i Suldal kommune, er det bare Ritland og dens nærmeste nabogårder som er blitt klassifisert som sentralgårder langs med Suldalsvannet (Sørheim 2010:118-119, 198-199). Hovtun med dens ti anlegg har ikke fått denne betegnelsen. Men ser man på navnet Hovtun kan dette i seg selv indikere at stedet har hatt betydning for kultaktiviteter, da Hovtun kommer fra ordet "hov". Hov kan bety tempel eller helligsted, men også storgård og haug. Oftest blir ordet hov derimot forbundet med sakrale steder (Sørheim 2010:112, Vikstrand 2001:253, 258-266, 271). Sørbø i Sandnes er antatt å ha vært under hovedgården Hove. Navnet Hove peker i likhet med Hovtun på hov. Stedet kan i slikt henseende ha vært viktig for kultutøvelse. På andre siden av Sørbø ligger gården Lunde, som kan referere til at det her kan ha vært en hellig Lund (Sørheim 2010:110). Sørbø ligger således midt i et område som har vært viktig både politisk og religiøst.

Flere av anleggslokalitetene ligger ved gårder som har navn tilknyttet religion, som Njærheim ved Hå prestegård og Nærheim ved Ritland, basert på navnet Njord. Både Hauge og Særheim i Klepp kommune ligger ved vannet Frøylandsvannet, hvilket kan komme fra gudenavnet Frøya (Vikstrand 2001:92). Ullandhaug kan tydes som "*haugen etter guden Ull*", selv om den mest naturlige forklaringen, som også er basert på uttalen av navnet, er at det kommer fra "utland", og hentyder at gården lå i utkanten av en større gård (Svendsen 2011). Oluf Rygh mener ordet kan bety "*Land, hvor en ikke selv har sit Hjem*" eller "*Land, som ligger ude i V. fra Norge*" (Rygh 1915:200-201). Ullandhaug ligger i utkanten av gården Jåttå og det er blitt foreslått at navnet kan henvise til at denne var en del av gården som lå i utkanten av

hovedgården (Kleppe 1987:5). Ordet "stava", fra Stavalokaliteten, kan også være sakralt, men som oftest forekommer det som en del av et lengre ord med hentydning til et gudenavn. Ordet Stava alene er lite sannsynlig sakralt. "*För ett sakralt stav har man tänkt sig en syfting på resta, snidade stolpar eller (falliska) frukbarhetsymboler*" (Vikstrand 2001:297). Det hentydes her at stava kan settes inn i en sakral betydning. Med tanke på at det er tre trekantanlegg på Stava med bautasteiner kan dette muligens kobles til utsagnet over. Selv om noen av anleggene har ligget ved gårder som kan ha vært sakrale, kan ikke flertallet av materialet kobles til slike gårder. Men med tanke på at så mange av dem ligger ved/på gårder som har hatt middelalderkirker viser dette i likhet med at så mange av dem ligger på gravfelt at de har en klar tilknytning til hellige, sakrale og religiøse steder.

6.6 Oppsummering

I dette kapittelet har det blitt lagt frem og diskutert ulike teorier omkring trekantanleggene. Alle teoriene passer derimot ikke på trekantanleggene gjennom hele deres bruksperiode. Endringene som skjer på 500-tallet (Goldhahn & Østigård 2007:83, Solberg 2000:180-182, 197-198, Steinsland 2005:12, 398-399) kan derfor ha ført til endring for trekantenes utforming og symbolske betydning. Som nevnt i introduksjonen skiller man gjerne mellom triangler og treodder/stjerner, man bør derfor ta hensyn til at disse kan representere ulike funksjoner eller betydning i samfunnet. Jeg mener ikke at trekantene bare har fungert som graver. Til dette er det for få graver, om de da ikke er ment som symbolske graver, hvor beina kan ha blitt deponert andre steder. Om anleggene er bevisst plassert etter bestemte himmelretninger kan fokuset på nord igjen peke mot en funksjon knyttet til døden. Her er det likevel den symbolske handlingen som står i fokus og ikke selve begravelsen og den døde. Det er sannsynlig at trekantanleggene kan være forbundet med en fruktbarhetskult, spesielt i den tidlige fasen av anleggene. At trekantanleggene har hatt et spesielt forhold til ild mener jeg er tydelig ut i fra at det er funnet rester etter ild i de fleste undersøkte anleggene. I den senere delen av bruksperioden kan anleggene ha blitt tillagt ny betydning innenfor den norrøne religionen i takt med at samfunnet endret seg.

I Trøndelag så vel som i Rogaland og Hordaland ser det ut til at trekantanleggene har ligget ved rike gårder. Ut i fra det jeg har sett er det er mulig dette også har vært tilfelle i både Danmark og Sverige. Som nevnt i 6.5.2, er det mye som tilsier at trekantanleggene i Rogaland

og Hordaland har hatt et spesielt forhold til sakrale steder. Likhetene mellom som er å finne mellom Rogaland/Hordaland og Trøndelag tyder på kontaktnettverk mellom landsdelene.

7 Konklusjon

Fokuset for oppgaven har vært å få en bedre forståelse av trekantanleggenes funksjon i samfunnet, som religiøse eller sosiale og politiske konstruksjoner.

Det er lite som tyder på at anleggene alene er bygget som graver. Til tross for relativt stort omfang av trekantanlegg er det få det er funnet gravleggelser i. Dette kan til dels være som følge av at enkelte anlegg har blitt plyndret tidligere, men selv i Sverige er det funnet få graver i deres mange trekantanlegg. Ut i fra mine resultater ser det ut til at anleggene stort sett forekommer på gravfelt. Antallet gravleggelser funnet i trekantene i Norge er få. Hadde det vært en klar overvekt av et spesifikt kjønn i trekantene kunne man ha sett nærmere på symbolikken rundt dette kjønn eller sett om det finnes en sammenheng mellom samfunnets ideologi tilknyttet kjønn og gravleggelsen eller oppbyggingen og symbolikken for trekantanleggene. Det har derimot ikke vært mulig å kunne si med sikkerhet hvilket kjønn trekantene er forbeholdt, om de i det hele tatt skal være forbeholdt ett kjønn. At anleggene stort sett forekommer på gravfelt kan peke på en funksjon tilknyttet gravfelt, som rituelle og religiøse aspekter. Deres tilknytning til middelalderkirker viser også at de er sterkt knyttet til religiøsitet og kult, men dette betyr ikke automatisk at anleggene primært er graver. Jeg mener dermed som Johanne Ellingsen at trekantanleggenes primære funksjon ikke har vært graver, men at de kan ha hatt andre primære funksjoner.

Med tanke på trekantanleggenes store dateringsspenn mener jeg det er sannsynlig at deres funksjon har endret seg over tid. Jeg mener det er sannsynlig at trekantanleggene kan ha vært forbundet med en fruktbarhetskult, men at deres betydning og funksjon kan ha endret seg ved inntoget av den norrøne religion og blitt inkorporert i denne, som f.eks. en materiell representasjon av Yggdrasil eller i tilknytning til Odin, som offer eller ritualer tilknyttet til han, eller i forbindelse med det øvre sjiktets initiasjonsriter. Trekantanleggenes tilknytning til fruktbarhet belyses gjennom symbolikken av selve utformingen av anleggene som trekanter og bruken av bautasteiner. Symboler knyttet til fruktbarhet samt det mannlige og kvinnelige går igjen i anleggenes symbolikk. Anleggenes symbolikk peker slik mot fruktbarhet mens deres orientering etter himmelretningen nord peker mot en forbindelse med død. Gjennom anleggenes symbolikk, og gravleggelser, forbinder trekantene fruktbarhet og død. Deres plassering ved vann og elver viser til at de er plassert i et grenselandskap, og at de selv kan være avgrenset fra resten av gravfeltet ved bruk av grøfter og broer.

Det har ikke vært mulig å se en spesifikk relasjon til selve maktsentre. Det er derimot svært mange anlegg som ligger ved gårder som kan betegnes som rike eller betydningsfulle. Dette ser også ut til å gjelde for Trøndelag. Trekantanleggene kan dermed se ut til å være forbeholdt en del av det øvre sjiktet i samfunnet, hvilket gravgodset også ser ut til å peke mot. Den store likheten mellom Rogaland/Hordaland og Trøndelag viser kontakt og utveksling av kulturelle ideer eller religiøse forestillinger. Likheten i materiale tyder på at det ikke har vært forskjell i bruken av trekantanleggene. Det geografiske skillet ved Hardangerfjorden kan tyde på politiske grenser og allianser. Trekantanleggene kan derfor ha hatt en religiøs og politisk funksjon. Den religiøse funksjonen kan ha vært den primære og dominerende, mens allianser og kontaktnettverk har ført til at anleggene også ble tillagt en politisk betydning som markører for politiske allianser.

Litteraturliste

Andrén, A. (2004) I skuggan av Yggdrasil-Trädet mellan idé och realitet i nordisk tradition. I: Andrén, A., Jennbert, K., Raudvere, C. red. *Ordning mot kaos- studier av nordisk förkristen kosmologi. Vägar til Midgård* 4. Lund, Nordic Academic Press, s.389-430.

Bang-Andersen, S. (1976) Arkeologi fra stor høyde, flyfoto avslører ringformet tunanlegg i Suldal. *Fra haug ok heidni* bd 6, nr 2, s.21-24.

Bell, C. (1992) *Ritual theory, ritual practice*. New York, Oxford university press.

Bendixen, B.E. (1889) Fornlevninger i Hardanger. *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1888*, s.44

Bendixen, B.E. (1894) Udgravninger og undersøgelser i Røldal. *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1893*. Kristiana, s.15-61

Bendixen, B.E. (1899) Fornlevninger i Søndhordaland. *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1898*, s.41-42.

Bennett, A. (1987) Graven: religiös och social symbol: strukturer i folkevandringstidens gravskick i Mälardalenområdet. *Thesis and papers in North-European Archaeology* 18. Akademisk avhandling, Stockholm universitet.

Bergen museum, Universitetet i Bergen, Dokumentasjonsprosjektet (08.09.2006)
Førhistoriske minne på Vestlandet. Tilgjengelig fra
<http://www.dokpro.uio.no/arkeologi/fett/fett_ramme.html> Søkeord:Sørheim gnr 36,
Hordaland. [Nedlastet 15.02.2013]

Bergstøl, J. (2005) Kultsted, verksted eller bosted? I: Gustafson, L., Heibreen, T., Martens, J. red. *Varia* 58. *De gåtefulle kokegroper. Kokegropseminaret 31.november 2001*. Oslo, Kulturhistorisk museum- fornminneseksjonen.

- Biedermann, H. (1994) *Dictionary of symbolism; cultural icons and the meanings behind them*. Oversatt av James Hulbert. New York, Meridian.
- Binns, K.S. (2000) I møte med maktene. Kulturminnene på Tilrem, Mo og i Skåren. *Fotefar mot Nord*. Brønnøysund, Brønnøy kommune.
- Brink, S. (1996) Political and social structures in early Scandinavia. A settlement-historical pre-study of the Central Place. *Tor* vol.28, s.235-281.
- Brøndsted, J. 1977 *De ældste tider: Danmark indtil år 600*. København, Politikens forlag.
- Buisson, L. (1976) Der Bildstein Andre VIII auf Gotland. Göttermythen, Heldesagen und Jenseitsglaube der Germanen im 8.Jahrhundert n. Chr. Göttingen. *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische klasse: Folge 3 nr. 102*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bukkemoen, G. B. (2007) Alt har sin plass; stedsidentitet og sosial diskurs på Jæren i eldre jernalder. I: Hedeager, L. red. *Sjøreiser og stedsidentitet; Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder, Oslo arkeologiske serie* vol 8. Oslo, Universitetet i Oslo, s.137-302
- Carlie, A. (2000) Käringsjön- en offerplats för bondebefolkning eller ledarskikt? Studier kring en romantida kultplats och dess omland i södra Halland. *TOR* vol. 30, s.123-164.
- Carlsson, M. (1990) *En studie av undersökta treuddar i Mälardalen och Östergötland*. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi. Stockholm, Stockholm universitet.
- Davidson, H. R. E. (1988) *Myths and symbols in pagan Europe; early Scandinavian and Celtic religions*. Manchester, Manchester university press.
- Ellingsen, J. G. (2003) *Trekantede og stjerneformede anlegg i Trøndelag- en studie av symbolikk og funksjon*. Akademisk avhandling, NTNU.

Engevik, A. (2007) *Bucket-shaped pots. Style, chronology and regional diversity in Norway in Late Roman and Migration Periods*. Akademisk avhandling, Universitetet i Bergen.

Espedal, O. (1976) Gravfelt og gårdsanlegg på Valheim. *Fra haug ok heidni* bd 6, nr 2, s.12-13.

Fett, P. (1954) *Førhistoriske minne i Hardanger; Kvam prestegjeld*. Bergen, Historisk museum.

Fett, P. (1955) *Førhistoriske minne i Hardanger; Røldal prestegjeld*. Bergen, Historisk museum.

Fett, P. (1963) *Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Etne prestegjeld*. Bergen, Historisk museum.

Fett, P. (1965)a *Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Fjelberg prestegjeld*. Bergen, Historisk museum.

Fett, P. (1965)b *Førhistoriske minne i Nordhordaland; Haus prestegjeld*. Bergen, Historisk museum.

Fett, P. (1971)a *Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Ølen prestegjeld*. Bergen, Historisk museum.

Fett, P. (1971)b *Førhistoriske minne i Midthordaland; Fana prestegjeld: herunder Birkeland og Storetveit prestegjeld*. Bergen, Historisk museum.

Fonatan, D. (1994) *Symbolernas hemliga språk : illustrerad uppslagsbok över symboler i våra drömmar och vårt undermedvetna, i religion och andlighet, i myter och övertro, i konst och litteratur*. Oversatt av Anita Sandberg. Stockholm, Forum.

Ford, B., Deakin, P., Walker, M. (2002) The tri-radial cairns of Northumberland. *Current archaeology*, vol.16, No 2, nr 182. Dorchester, s.82-85

Fylkesmannen. Regionalt miljøprogram i Rogaland –ofte stilte spørsmål pr 5.september 2009
[Internett] Tilgjengelig fra

<http://www2.fylkesmannen.no/Sporsmaal_RMPpr1september_XvKjI246664er.pdf.file>

[Nedlastet 20.12.2012]

Gansum, T., Jerpåsen, G.B., & Keller, C. (1997) Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder. *AmS Varia* 28. s.10-50

Gansum, T. (1999) Mythos, Logos, Ritus. Symbolisme og gravskikk i lys av gudediktene i den eldre Edda. I: Fuglestvedt, I., Gansum, T., Opedal, A. red.

Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen bind B. AmS-rapport 11B. Stavanger, Arkeologisk museum Stavanger, s.439-505.

Gansum, T. (2004) Hauger som konstruksjoner- arkeologiske forventninger gjennom 200 år. *GOTARC serie B. Gothenburg Archaeological Thesis* no.33. Göteborg, Universitetet i Göteborg.

Gjerpe, L. E. (2001) Kult, politikk, fyll, vold og kokegropfeltet på Hov. *Primitive tider* 4 årgang, s.5-19.

Glob, R.V. (1948) Jernalderens grave: en ny tid. *Danske Oldtidsminder*. København, Det danske forlag, s.97-117

Goldhahn, J. & Østigård, T. (2007) Transformatoren: ildens mester i jernalderen. *Rituelle spesialister i bronse- og jernalderen del II. GOTARC serie C, Arkeologiska skrifter* No 65. Göteborg, Göteborg universitet.

Grønmo, S. (2007) *Samfunnsvitenskaplige metoder*. Bergen, Fagbokforlaget, s.377-397

Hedeager, L. (2011) *Iron Age myth and materiality. An archaeology of Scandinavia AD 400-1000*. London & New York, Routledge.

Hellers, T. (2012) "Valknútr" Das Dreiecksymbol der Wikingerzeit. *Studia Medievalia Septentrionalia* bd.19. Wien, Fassbaender.

Helliesen, T. (1901) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Fure sogn, Hetlands prg. *Stavanger Museum årshefte for 1900*. Stavanger, Dreyer.

Helliesen, T. (1902) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Haaland prg. *Stavanger Museum årshefte for 1901*. Stavanger, Dreyer.

Helliesen, T. (1904) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Høilands prg. *Stavanger Museum årshefte for 1903*. Stavanger, Dreyer.

Helliesen, T. (1906) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1905*. Stavanger, Dreyer.

Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*. Stavanger, Dreyer.

Helliesen, T. (1909) Oldtidslevninger i Stavanger amt. *Stavanger Museum årshefte for 1908*. Stavanger, Dreyer.

Hougen, B. (1924) Grav og gravplass: eldre jernalders gravskikk i Østfold og Vestfold. *Videnskapsselskapets skrifter* II. Kristiania.

Hyenstrand, Å. (1974) Centralbygd- Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder. *Studies in North-European archaeology* 5. *Acta universitatis stockholmensis*. Stockholm, Almqvist & Wiksell.

Hærnes, P. (1999) Dommedagssteinen ved Avaldsnes kirke. En merkelig historie hvori opptrer Jomfur Maria, to konger med romslig livvidde, trollet Sigge, erkeengelen Mikael og mang, mange andre. I: Fuglestvedt, I., Gansum, T., Opedal, A. red. *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen. AmS-rapport* 11A, s.121-135.

Johansen, E. (1995) Lindholm høje og Limfjorden. *Lindholm høje: gravplass og landsby*. Aalborg, Selskabet for Aalborgs historie og Aalborgs historiske museum, s.17-27.

Indrelid, S. (1991) *Fornminne og fornminnevern i Ølen kommune*. Bergen, Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Kaliff, A. (1997) Grav och kultplats: eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland. *Aun* 24, Uppsala.

Kjeldstadli, K. (1999) Kap 18: Å prøve forklaringer, å sammenligne. *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*. 2 utg. Oslo, Universitetsforlaget, s.261-269

Kleppe, E.J. (1987) Ullandhaug en gård i eldre jernalder. *AmS-småtrykk* 20. Stavanger, Arkeologisk museum Stavanger.

Kraft, J. (1842) *Stavanger Amt: topographisk-statistik beskrevet*. Christiania, Chr. Grøndahl.

Kristoffersen, S. (2000) Sverd og spenne. Dyreornamentikk og sosial kontekst. *Studia Humanitatis Bergensia*, nr 13. Kristiansand, Høyskoleforlaget.

Kristoffersen, S., & Østigård, T., (2006) Dødsmyter- regissering av ritualer og variasjon i likbehandling i folkevandringstid. I: Østigård, T. red. *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske skrifter*. Nordisk 2; Lik og ulik- tilnærminger til variasjon i gravskikk. Bergen, Universitetet i Bergen, s.113-133.

Lie, C. (2000) *Bygdeborgene i Etne: forsvarsverk, tilfluktsborger eller sakrale anlegg? : en landskapsanalyse av fire bygdeborger i Sunnhordland*. Akademisk oppagve, Universitetet i Bergen.

Lidén, H.E. (1995) Kultkontinuitetsproblemet. Ble kirken på Mære i Nord-Trøndelag bygget på hovets grunn? I: Ågotnes, A. red. *Kristendommen slår rot. Onsdagskvelder i Bryggens Museum – X*. Bergen, Bryggens Museum, s.7-18.

Lillehammer, A. (1986) Eit dalføre blir folkesett. *Fra haug ok heidni* bd.11 nr 2, s.36-42.

Lund, J. (2009) Åsted og vadested. Deponeringer, genstandsbiografier og rimlig strukturering som kilde til vikingtidens kognitive landskaper. *Acta humaniora*, nr. 389. Oslo, det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Lynch, F. (2002) Tri-radial cairns. *Current archaeology*, nr 183. Dorchester, s.138.

Magnus, B. & Gustin, I. (2009) *Birka og Hovgården*. I: Johansson, L. & Ragnarsson, A. red. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Myhre, B. & Øye, I. (2002) *Norges landbrukshistorie* bd 1. *Jorda blir levevei: 4000 f.Kr.-1350 e.Kr.* Oslo, Det norske samlaget.

Myhre, B. (1980) Gårdsanlegget på Ullandshaug I. Gårdshus i jernalder og middelalder i Sørvest-Norge. *AmS-skrifter*, 4. Stavanger, Arkeologisk museum Stavanger.

Myhre, B. (1987) Chieftains graves and chiefdom territories in south Norway in the Migration period. *Studien zur Sachsenforschung* nr.6. Hannover, Niedersächsisches Landemuseum, s. 169-187.

Myhre, B. (1991) Bosetning og politisk organisasjon i Vest-Norge før vikingtid. *Nordatlantiske foredrag: seminar om nordatlantisk kulturforskning i Nordens hus på Færøerne 27-30 august 1990. Annales Societatis Scientiarum Færoensis. Supplementa.* Torshavn, Føroya Fróðskaparfelag, s.10-20.

Myhre, B. (2005)a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. *Fra haug ok heidni*, nr 3, s.3-10

Myhre, B. (2005)b Mer om trekantete steinsetninger. *Fra haug ok heidni*, nr 4, s.30-32

Myhre, B. (2007) *Lye i Time på Jæren i Sørvest-Norge – et glemt sentralsted fra eldre jernalder*. [Internett] Tilgjengelig fra <<http://jenny-rita.org/bjomyh.html>> [Nedlastet 05.01.2013]

Mortensen, M. (1995) «No skal det byggjast naust yver skipet». Spor etter førhistorisk naust på Stend i Fana. *Frå fjon til fusa* nr 48, s45-59.

Neumann, J. (1842)a Oldtidsminder på Karmøen, *Urda II: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift*. Bergen, Det Bergenske museum, s.213-241

Neumann, J. (1842)b Oldtidsminder ved Boknesundet i Ryfylke. *Urda II: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift*. Bergen, Det Bergenske museum, s.193-213

Neumann, J. (1847)a Oldtidsminder paa Kro i Ryfylket, *Urda III: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift*. Bergen, Det Bergenske museum, s.94-98

Neumann, J. (1847)b Oldtidsminder i Aalunds sogn, *Urda III: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift*. Bergen, Det Bergenske museum, s.50-53

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*. Kristiania, Foreningen for Norske fortidsminnesmerkers bevaring 1862-1866.

Nicolaysen, N. (1867) Tillæg til "Norske fornlevninger". *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1866*, s.72.

Nicolaysen, N (1870) Tillæg til "Norske fornlevninger". *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1869*, s.140-144.

Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "Norske fornlevninger". *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870*, s.149-153.

Nicolaysen, N. (1877) Antikvariske notiser. *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1876*, s.175.

Nicolaysen, N. (1897) Utgravninger i 1896. *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1896*, s.51.

Nielsen, K. H. (1995) Lindholm høje gravpladsen. *Lindholm høje gravplads og landsby*. Aalborg, Selskabet for Aalborgs historie og Aalborgs historiske museum, s.27-39.

Näsmann, U. (1994) Liv och död. Sydsandinaviska grav- och offerriter från 200 till 1000 e.Kr. I: Schjødt, J.P. red. *Myte og ritual i det førkristne Norden. Et symposium*. Odense, Odense universitetsforlag, s.73-95

Orton, C. (2000) Spatial archaeology. *Garland reference library of the humanities* vol 1707; *Archaeological method and theory: an encyclopedia* I: Ellis, L. red. New York & London, Garland publishing inc., s.584-588.

Pilø, L. (2005) Bosted-urgård-enkeltgård. En analyse av premissene i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjon på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedemarken. *Oslo arkeologiske serie* vol 3. Oslo, Universitetet i Oslo.

Puschmann, O. (2005) Nasjonalt referansesystem for landskap; beskrivelse av Norges 45 landskapsregioner. *NJOS rapport 10/2005*. Ås, Norsk institutt for jord- og skogkartlegging.

Ramskou, T. (1950) Viking age cremation graves in Denmark. *Acta Archaeologica* vol. XXI, København, s.137-182

Rasmussen, A.H. red. (1993) *Våre kirker. Norsk kirkeleksikon*. Vanebo forlag.

Reiersen, H. (2009) *The central place of the Avaldsnes area, SW Norway: an analysis of elites and central functions along Karmsund 200 BC-AD 1000*. Akademisk oppgave, Universitetet i Bergen.

Ringstad, B. (1986) *Vestlandets største gravminner: et forsøk på lokalisering av forhistoriske maktsentra*. Akademisk avhandling, Universitetet i Bergen.

Ruggles, C. (2005) *Ancient astronomy; an encyclopedia of cosmologies and myth*. Santa Barbara California, Denver Colorado, Oxford England, ABC Clisco, s.429

Rygh, O. (1885) *Norske oldsager*. Christiania, Cammermeyer.

Rygh, O. (1915) *Norske gaardnavne. Oplysninger samlede til brug ved martikelens revisjon*, bind X: Stavanger amt. Bearbejdet av M. Olsen. Kristiania, W.C.Fabritus & sønner A/S.

Rødstrud, C. (2004) Gravfelt fra førromersk jernalder. I: Melheim, L., Hedeager, L., og Oma, K. red. *Mellom himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi. Isegran 31.januar-2 februar 2002. Oslo Arkeologiske Serie vol2*, s274-292

Schjødt, J.P. (2004) Kosmologimodeller og mytekredse. I: Andrèn, A., Jennbert, K., Raudvere, C. red. *Ordning mot kaos- studier av nordisk førkristen kosmologi. Vägar til Midgård 4*. Lund, Nordic Academic Press, s.123-135.

Shetelig, H. (1912) Vestlandske graver fra jernalderen. *Bergen museums skrifter; ny række bd. II nr. 1*. Bergen, A/S John Griegs boktrykkeri, s.29-32

Skjelstad, R. (1986) Den første registrering av fornminner i Suldal. *Fra haug ok heidni*, bind 11, nr.2, s.70.

Skjelsvik, E. (1953) *Steinsetninger og steinlegninger i Norge – et bidrag til deres datering og forståelse*, Akademisk avhandling, Universitetet i Oslo, s.106-128.

Skjelsvik, E. (1954) Utgravninger på Statens hagebruksskole, Dømmesmoen 1950-53. *Årsskrift for Dømmesmolaget*. Stavanger, s.11-17

Skjelsvik, E. (1955) To trekantede steinsetninger fra eldre jernalder. *Stavanger museums årbok 1954*. Stavanger.

Skaare, K. (1995) *Norges mynthistorie: mynter og utmyntning i 1000 år: pengesedler i 300 år: numismatikk i Norge*, bd 1. Oslo, Universitetsforlaget, s.47-48

Skre, H. (1935) Kulturminne ved Avaldsnes og på Haugeland. I: Skre, H., Rønning, C. M., Døsseland, J. red. *Museet Haugesund 1925-1935. 10 års melding 1925-1935. Avhandlinger om Vest-Norsk kultur*. Haugesund, A.S Johan Griegs boktrykkeri.

Solberg, B. (2000) *Jernalderen i Norge*. Oslo, J.W. Cappelens forlag.

Solli, B. (2002) *Seid. Myter, sjamanisme, og kjønn i vikingenes tid*. Oslo, Pax forlag.

Steinsland, G. (2005) *Norrøn religion: myter, riter, samfunn*. Oslo, Pax forlag.

Stålesen, J.A. (2011) *Steinsetninger i Aust-Agder - Kilder til sosiale miljø og funksjon*. Akademisk oppgave, Universitetet i Oslo.

Stålesen, J.A. (2012) Steinsetningers meningsinnhold og funksjon. Religion og verdensforståelse i dagens Aust-Agder i eldre jernalder. I: Axelsen, I. & Berg, H. red. *Nicolay arkeologisk tidsskrift*, 2012 nr1, nr 116, s.21-31.

Svendsen, I. (16.03.2011) *Gården Ull og Ullandhaug* [Internett] Arkeologisk museum Stavanger, Universitetet i Stavanger. Tilgjengelig fra <http://am.uis.no/category.php?categoryID=7016> [Nedlastet 05.03.2013]

Sørheim, H. (2010) *Sentralsted, tettsted, knutepunkt, by; bosetningshierarkier og sentraldannelser på Vestlandet fra jernalder til middelalder*. Akademisk avhandling, Universitetet i Bergen.

Tysdal, O. (1984) Strandgravfeltet på Jæren. I: Pedersen, E.S. red. *AmS-småtrykk* nr 14. Stavanger, Arkeologisk museum Stavanger.

Van Genepp, A. (1999) *Rites de passage*. Oversatt av Erik Ringen. Oslo, Pax Forlag.

Vikstrand, P. (2001) Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalen. *Acta academiae regiae gustavi adolphi LXXVII. Studier till en svensk ortnamnsatlas, vol. 17*, utgivna av Thorsten Andersson. Uppsala, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Wangen, V. (2009) Gravfeltet på Gunnarstorp i Sarpsborg, Østfold; et monument over dødsriter og kulturøvelse i yngre bronsealder og eldste jernalder. *Norske oldfunn XXVII*. Oslo, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Wienberg, J. (2004) Sakral geometri. Veje og vildveje til viden. I: Andrén, A., Jennbert, K., Raudvere, C. red. *Ordning mot kaos- studier av nordisk förkristen kosmologi. Vägar til Midgård 4*. Lund, Nordic Academic Press, s. 23-59.

Wood, J. (2002) *Kelterne; myter kunst og levende symboler*. Oversatt av Per Kristian Gudmundsen. Oslo, J.W. Cappelens forlag AS.

Zachariasson, T. (2004) Det heliga på Helgö och dess kosmiska referenser. I: Andrén, A., Jennbert, K., Raudvere, C. red. *Ordning mot kaos- studier av nordisk förkristen kosmologi. Vägar til Midgård 4*. Lund, Nordic Academic Press, s.343-389.

Ødegaard, M. (2007) *Graver og grenser- territoriell organisering av gårdene i jernalderen i Søndre Vestfold*. Akademisk oppgave, Universitetet i Bergen.

Østebø, K. (2008) *Hellerbruk i vestnorsk eldre jernalder belyst ved lokalisering*. Akademisk avhandling, Universitetet i Bergen.

Østmo, E. & Hedeager, L. red. (2005) *Norsk arkeologisk leksikon*. Oslo, Pax Forlag A/S, s.401-403

Upublisert litteratur

Andersen, S. B. *Rapport til fornminneregisteret om Apeland gnr 77*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Bertelsen, R. (1969) *Rapport om undersøkelse av gravrøysen 514 D10 R14 i sommer 1969*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Christie, W.F.K. (1824) *Notioner paa en rejse til Fjeldberg i august 1824*. Topografisk arkiv- Universitetet i Bergen.

Dahl, B. (2006) *Oppdragsrapport: Arkeologisk undersøkelse i forbindelse med rekonstruksjon av stjerneforma anlegg på Jernaldergarden Ullanhaug*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Egaas, A., & Thesen, H. (1965) *Fornminneregistrering for Bærheim*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Flatabø registrering (1950). Topografisk arkiv- Bergen museum

Floor, J. (1977) *Fornminneregistrering ved Nedre og Øvre Valheim*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Fornminneregistrering 18.08.1970 Innbjoa gnr 55. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger

Haugesunds avis (1946) *Kvifor star dei 5 dårlege jomfruar ved Salhus*. 23.12.1946. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger

Informasjon fra kulturminneskiltet ved «De fem dårlege jomfruer». Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger

Innberetning om utgravninger på Klauhaugane på Ødemotland, Nærbø, Hå (1941) Stavanger 17.11.1941, Topografisk arkiv, Arkeologisk museum Stavanger.

Kulturseksjonen regional utvikling Hordaland fylkeskommune (2000) *Kulturhistoriske registreringer, reguleringsplan for deler av Eide aust gnr 81 Ølen kommune september 2000*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Lund, H. E. (1935) *Innberetning fra Foldøy, Jelsa s. og p. 9-12 desember 1935*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Mandt Larsen, G. (1970) *Innberetning om utgravning av gravhauger fk. nr. 5/13 og 5/14 17.6-2.7.1969*. Topografisk arkiv- Bergen museum.

Maurseth, M. (1970) *Registrering ved Grinde gnr 104 bnr 5, lokalitetsnavn Djuken 10.06.1970*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Myhre, B. (1960)a *Registrering av Soppaland*. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.

Myhre, B. (1960)b *Registrering ved Øvre Valheim*. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.

Myhre, B (1960)c *Registrering ved Nedre Valheim*. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.

Møllerop, O. (1949) *Innberetning til topark Audamotland (Motland øde) gnr 18*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Norland, T. (1970) *Registrering ved Erland gnr 85 bnr 4, lokalitetsnavn Smalatreet 29.06.1970*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Notat om Klauhaugane og Hanabergshagen på Ødemotland i Nærbø, Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger

Odland, J. (1920) *Brev til direktør Eyvind de Lange ved Stavanger museum*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Olsen, O.M. (2000) *Brev til Rogaland fylkeskommune og Arkeologisk museum Stavanger fra Karmøy historielag av Olav M. Olsen 2000*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Petersen, J. (1948) *Innberetning om gravinger på Klauhaugane*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Petersen, J. (1949) *Innberetning om gravninger på Klauhaugane 6-15.7 1949*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Rapport. *Faste og løse fornminner på Sjo*, Topografisk arkiv- Bergen museum

Rapport fra registrering i 1950 på Seim, Røldal s. og p. Hordaland. Topografisk arkiv- Bergen museum

Rolfsen, P. (1962) *Rapport om registrering på Apeland*. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.

Stuwitz, P. (1838) *Fornminnenotat for Sjo*. Topografisk arkiv- Bergen museum

Vevatne, K.I. (2011) *Rapport: Områdeplan for Matre - kulturminnegrunnlag*. Hordaland fylkeskommune.

Appendiks

Vedlegg A: Skjema for trekantanlegg

Anlegg nr: 1	Gård: Gjerstad	Gnr/Bnr: 29/9	Kommune (Fylke): Osterøy (Hordaland)
Askeladden ID:			
Fjernet:			

Størrelse: 5m	Beskrivelse av anlegget: Pen kant i sør
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Nærmest trekantet (triangel?)	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Fett, P. (1965)b *Førhistoriske minne i Nordhordaland; Haus prestegjeld*, s.5-7

Anlegg nr: 2	Gård: Stend	Gnr/Bnr: 97	Kommune (Fylke): Bergen (Hordaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Resehaug med tre steiner som en triangel
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Triangel	Gravfelt: Nei

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Fett, P. (1971)b *Førhistoriske minne i Midthordaland; Fana prestegjeld: herunder Birkeland og Storetveit prestegjeld*, s.12-13

Nicolaysen, N. (1867) Tillæg til «Norske fornlevninger». *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1866*, s.72

Nicolaysen, N. (1877) Antikvariske notiser. *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1876*, s.175

Anlegg nr: 3	Gård: Flatabø	Gnr/Bnr: 64/1 64/10 64/11	Kommune (Fylke): Kvam (Hordaland)
Askeladden ID: 97450			
Fjernet: Nei			

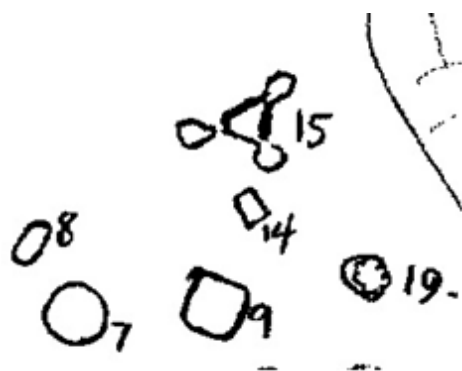
Størrelse: 3m tverrmål	Beskrivelse av anlegget: Kastet sammen noen steiner utfor hvert hjørne
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: V, NØ og SØ	Sentrum:
Form: Triangel	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Bendixen, B.E. (1889) *Fornlevninger i Hardanger. Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1888*, s.44

Fett, P. (1954) *Førhistoriske minne i Hardanger; Kvam prestegjeld*, s.19

Flatabø registrering (1950). Topografisk arkiv- Bergen museum

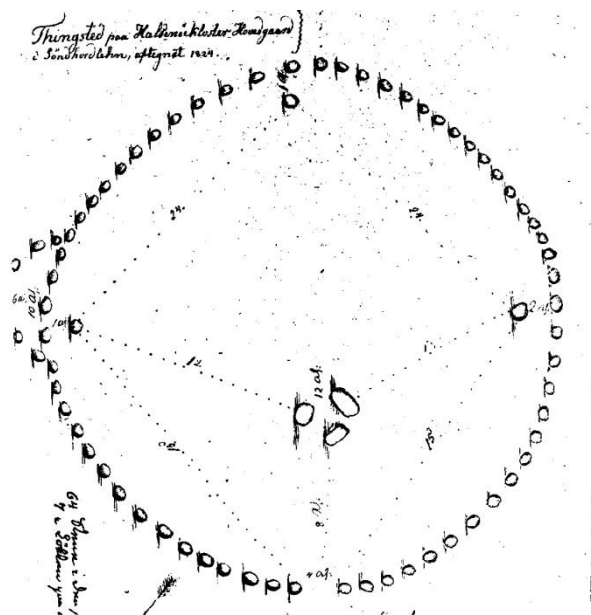
Figur 17: Gravfeltet på Flatabø, funnkart nr 1 hentet fra Top-Ark 1950- Arkeologisk museum Stavanger.

Anlegg nr: 4	Gård: Halsnøy Kloster	Gnr/Bnr: 189/1	Kommune (Fylke): Kvinnherad (Hordaland)
Askeladden ID: 72963			
Fjernet: Nei, men vanskelig å finne pga. overgrodd terreng.			

Størrelse: ca 15 m	Beskrivelse av anlegget: Anlegget består av tre bautasteiner som utgjør en trekant. Disse er plassert inni en stor steinring, kalt Tingplassen.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Triangel	Gravfelt: Nei

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Christie, W.F.K . (1824) *Notioner paa en rejse til Fjeldberg i august 1824.*
Topografisk arkiv- Universitetet i Bergen.

Figur 18: Tegning av anlegg nr 4 og 5. Bilde hentet fra Christie, W.F.K (1824) *Notioner paa en rejse til Fjeldberg i august 1824*, Top-Ark Bergen

Anlegg nr: 5	Gård: Halsnøy Kloster	Gnr/Bnr: 189/1	Kommune (Fylke): Kvinnherad (Hordaland)
Askeladden ID: 72963			
Fjernet: Nei, men vanskelig å finne pga overgrodd terreng.			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Anlegget består av tre bautasteiner som utgjør en trekant. Disse er plassert inni en stor steinring, kalt Tingplassen
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Triangel	Gravfelt: Nei

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Christie, W.F.K . (1824) <i>Notioner paa en rejse til Fjeldberg i august 1824.</i> Topografisk arkiv- Universitetet i Bergen
--

Anlegg nr: 6	Gård: Sjo	Gnr/Bnr: 192/6 192/33 192/42 192/42 192/118	Kommune (Fylke): Kvinnherad (Hordaland)
Askeladden ID: 72972			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Triangulær form (triangel?)	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Christie, W.F.K . (1824) <i>Notioner paa en rejse til Fjeldberg i august 1824.</i> Topografisk arkiv- Universitetet i Bergen
Fett, P. (1965) <i>a Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Fjelberg prestegjeld</i> , s.3-6
Rapport. <i>Faste og løse fornminner på Sjo</i> , Topografisk arkiv- Bergen museum
Stuwitz, P. (1838) <i>Fornminnenotat for Sjo</i> , Topografisk arkiv- Bergen museum

Anlegg nr: 7	Gård: Sjo	Gnr/Bnr: 192/6 192/33 192/42 192/42 192/118	Kommune (Fylke): Kvinnherad (Hordaland)
---------------------	------------------	--	---

Askeladden ID: 72972

Fjernet: Ja

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:

Funn:

Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Christie, W.F.K . (1824) *Notioner paa en rejse til Fjeldberg i august 1824.*

Topografisk arkiv- Universitetet i Bergen

Fett, P. (1965) *a Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Fjelberg prestegjeld, s.3-6*

Rapport. *Faste og løse fornminner på Sjo*, Topografisk arkiv- Bergen museum

Stuwitz, P. (1838) *Fornminnenotat for Sjo*. Topografisk arkiv- Bergen museum

Anlegg nr: 8	Gård: Sjo	Gnr/Bnr: 192/6 192/33 192/42 192/42 192/118	Kommune (Fylke): Kvinnherad (Hordaland)
Askeladden ID: 72972			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 10m	Beskrivelse av anlegget: Anlegget har kantkjede, men er ikke steinlagt inni.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: NNØ, SV, SØ	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

<p>Litteratur: Christie, W.F.K . (1824) <i>Notioner paa en rejse til Fjeldberg i august 1824.</i> Topografisk arkiv- Universitetet i Bergen</p> <p>Fett, P. (1965)a <i>Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Fjelberg prestegjeld</i>, s.3-6</p> <p>Rapport. <i>Faste og løse fornminner på Sjo</i>, Topografisk arkiv- Bergen museum</p> <p>Stuwitz, P. (1838) <i>Fornminnenotat for Sjo</i>. Topografisk arkiv- Bergen museum</p>

Anlegg nr: 9	Gård: Sjo	Gnr/Bnr: 192/6 192/33 192/42 192/42 192/118	Kommune (Fylke): Kvinnherad (Hordaland)
Askeladden ID: 72972			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

<p>Litteratur: Christie, W.F.K . (1824) <i>Notioner paa en reise til Fjeldberg i august 1824.</i> Topografisk arkiv- Universitetet i Bergen</p> <p>Fett, P. (1965)a <i>Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Fjelberg prestegjeld</i>, s.3-6</p> <p>Rapport. <i>Faste og løse fornminner på Sjo</i>, Topografisk arkiv- Bergen museum</p> <p>Stuwitz, P. (1838) <i>Fornminnenotat for Sjo</i>. Topografisk arkiv- Bergen museum</p>

Anlegg nr: 10	Gård: Sjo	Gnr/Bnr: 192/6 192/33 192/42 192/42 192/118	Kommune (Fylke): Kvinnherad (Hordaland)
Askeladden ID: 66376			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 14m	Beskrivelse av anlegget: Anlegget har kantkjede, men er ikke steinlagt inni.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: Ø, NV, SV	Sentrum: Bautastein
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

<p>Litteratur: Christie, W.F.K . (1824) <i>Notioner paa en rejse til Fjeldberg i august 1824.</i> Topografisk arkiv- Universitetet i Bergen</p> <p>Fett, P. (1965)a <i>Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Fjelberg prestegjeld</i>, s.3-6</p> <p>Rapport. <i>Faste og løse fornminner på Sjo</i>, Topografisk arkiv- Bergen museum</p> <p>Stuwitz, P. (1838) <i>Fornminnenotat for Sjo</i>. Topografisk arkiv- Bergen museum</p>

Anlegg nr: 11	Gård: Hillestad	Gnr/Bnr: 202/11	Kommune (Fylke): Kvinnherad (Hordaland)
Askeladden ID: 72966			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 9m	Beskrivelse av anlegget: Om den store steinen som ligger utenfor NØ-enden hører med anlegget, er det ni meter kordelengde
Høyde: Lav	Armspiss:
Himmelretninger: NØ,NV og SSØ	Sentrum: Søkk i midten
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

<p>Litteratur: Fett, P. (1965)a <i>Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Fjelberg prestegjeld</i>, s.14-15</p>
--

Anlegg nr: 12	Gård: Hillestad	Gnr/Bnr: 202/11	Kommune (Fylke): Kvinnherad (Hordaland)
Askeladden ID: 72966			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 2m	Beskrivelse av anlegget: Består av tre store steiner i form av en trekant med innsvungne sider.
Høyde: Liten høyning	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Fett, P. (1965)a *Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Fjelberg prestegjeld*, s.14-15

Anlegg nr: 13	Gård: Seim	Gnr/Bnr: 28/1 28/4	Kommune (Fylke): Odde (Hordaland)
Askeladden ID: 101844			
Fjernet: Ja			

Størrelse: En side var 9m lang, mens de to andre var 8,5m	Beskrivelse av anlegget: Anlegget består for det meste av jord, men med noe stein. Ved den østlige spissen lå en helle, den eneste på gravfeltet.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Bendixen i 1893
Funn: Kull og sinder. Kullaget fulgte trekantens form.
Datering: Eldre jernalder

Litteratur: Bendixen, B.E. (1894) *Udgravninger og undersøgelser i Røldal. Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1893*, s.23-24

Fett, P. (1955) *Førhistoriske minne i Hardanger; Røldal prestegjeld*, s.4-8

Anlegg nr: 14	Gård: Seim	Gnr/Bnr: 28/7	Kommune (Fylke): Odda (Hordaland)
Askeladden ID:			
Fjernet:			

Størrelse: 4m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 1,2m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Rapport fra registrering i 1950 på Seim, Røldal s. og p. Hordaland. Topografisk arkiv- Bergen museum

Anlegg nr: 15	Gård: Seim	Gnr/Bnr: 28/1	Kommune (Fylke): Odda (Hordaland)
Askeladden ID:			
Fjernet:			

Størrelse: Lengden på sidene er 6,5m, 7m og 8m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: N, SV, SØ	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Rapport fra registrering i 1950 på Seim, Røldal s. og p. Hordaland. Topografisk arkiv- Bergen museum

Anlegg nr: 16	Gård: Sørheim	Gnr/Bnr: 36/12	Kommune (Fylke): Etne (Hordaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 6-8m mellom endene	Beskrivelse av anlegget: Anlegget består av noen store steiner ved kanten, og med mindre steiner i midten. Steinene var ikke lagt i en bestemt orden. Anlegget deler muligens en felles kant fra NV-SØ med anlegg nr 2 på Sørheim.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd i 1969 av Gro Mandt Larsen. De to anleggene (Fett 5/13 og 5/14) ble utgravd som ett anlegg da det var vanskelig å skille dem i fra hverandre.
Funn: Brannrop med jernnagler (mulig båtnagler), brent stein og kull og brente bein (formodentlig menneske).
Datering: Ca 720 e.Kr.

<p>Litteratur: Bergen museum, universitetet i Bergen, Dokumentasjonsprosjektet (08.09.2006)</p> <p><i>Førhistoriske minne på Vestlandet</i>. Tilgjengelig fra < http://www.dokpro.uio.no/arkeologi/fett/fett_ramme.html > Søkeord:Sørheim gnr 36, Hordaland. [Nedlastet 15.02.2013]</p> <p>Fett, P. (1963) <i>Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Etne prestegjeld</i>, s.17-21</p> <p>Mandt Larsen, G. (1970) <i>Innberetning om utgravning av gravhauger fk. nr. 5/13 og 5/14 17.6-2.7.1969</i>. Topografisk arkiv- Bergen museum</p>

Anlegg nr: 17	Gård: Sørheim	Gnr/Bnr: 36/12	Kommune (Fylke): Etne (Hordaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Deler en kant med anlegg nr 1 på Sørheim, fra NV-SØ.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd?	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd i 1969 av Gro Mandt Larsen
Funn:
Datering: Ca 720 e.Kr.

<p>Litteratur: Bergen museum, universitetet i Bergen, Dokumentasjonsprosjektet (08.09.2006)</p> <p><i>Førhistoriske minne på Vestlandet</i>. Tilgjengelig fra < http://www.dokpro.uio.no/arkeologi/fett/fett_ramme.html > Søkeord:Sørheim gnr 36, Hordaland. [Nedlastet 15.02.2013]</p> <p>Fett, P. (1963) <i>Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Etne prestegjeld</i>, s.17-21</p> <p>Mandt Larsen, G. (1970) <i>Innberetning om utgravning av gravhauger fk. nr. 5/13 og 5/14 17.6-2.7.1969</i>. Topografisk arkiv- Bergen museum</p>
--

Anlegg nr: 18	Gård: Apeland	Gnr/Bnr: 77 sameie, flere bruk	Kommune (Fylke): Bjerkreim (Rogaland)
Askeladden ID: 4846			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 14m	Beskrivelse av anlegget: Anlegget er skadet. Anleggets armer er til dels ødelagt av bilkjøring. Steiner danner ytterkanten av stjernen.
Høyde: 0,7m	Armspiss:
Himmelretninger: NV, NØ, S	Sentrum: Krater i midten. Nyere tid.
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, yngre jernalder

Litteratur: Andersen, S. B. <i>Rapport til fornminneregisteret om Apeland gnr 77.</i> Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger. Rolfsen, P. (1962) <i>Rapport om registrering på Apeland.</i> Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.

Anlegg nr: 19	Gård: Tangesdal	Gnr/Bnr: 81	Kommune (Fylke): Bjerkreim (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Ring av stein i midten, med mulig et kammer i midten.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt:

Utgravd av:
Funn: Øks av jern
Datering: Sen vikingtid

Litteratur: Skjelsvik, E. (1953) <i>Steinsetninger og steinlegninger i Norge – et bidrag til deres datering og forståelse</i> , s. 151, 181
--

Anlegg nr: 20	Gård: Alvastad	Gnr/Bnr: 11/1 11/2	Kommune (Fylke): Bokn (Rogaland)
Askeladden ID: 43837			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 27m	Beskrivelse av anlegget: Neumann nr 5
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum: Har hatt en steinsatt fordypning hvor en bautastein kan ha stått i anleggets sentrum.
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Neumann, J. (1842)b Oldtidsminder ved Boknesundet i Ryfylke. *Urda II: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift*, s.193-212

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted.* s.338

Anlegg nr: 21	Gård: Alvastad	Gnr/Bnr: 11/1 11/2	Kommune (Fylke): Bokn (Rogaland)
Askeladden ID: 43837			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Det var bare rester igjen etter anlegget da Neumann registrerte dette (nr 22). Neumann opplyser at anleggets vertikallinje var 19 skritt lang.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Usikker	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Neumann, J. (1842)b Oldtidsminder ved Boknesundet i Ryfylke. *Urda II: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift*, s.198

Anlegg nr: 22	Gård: Kro	Gnr/Bnr: 2	Kommune (Fylke): Bokn (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 22,5m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum: Det skal ha stått en bautastein i midten av anlegget, omgitt av en steinring.
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

<p>Litteratur: Neumann, J. (1847)a Oldtidsminder paa Kro i Ryfylket, <i>Urda III: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift</i>, s.94-98</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i> s.337</p>
--

Anlegg nr: 23	Gård: Kro	Gnr/Bnr: 2	Kommune (Fylke): Bokn (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: Ca 21m, 16,5m og 13,5m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum: Har stått en bauta inni en steinring
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

<p>Litteratur: Neumann, J. (1847)a Oldtidsminder paa Kro i Ryfylket, <i>Urda III: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift</i>, s.94-98</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s.337</p>

Anlegg nr: 24	Gård: Kvamme	Gnr/Bnr: 56	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: Ca 12m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: Ca 0,45m ved kantene, 0,9m i midten	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum: 0,6m dyp innsenkning
Form: Triangel	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted* s.329

Anlegg nr: 25	Gård: Soppaland	Gnr/Bnr: 138/1 138/2 138/6	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID: 14777			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 16m kordelengde, 9m armlengde	Beskrivelse av anlegget: Kantkjeden består av runde steiner. I midten av anlegget er det anlagt en liten trekant pekende i motsatt retning enn selve anlegget.
Høyde: 0,5m	Armspiss: Rund elvestein i hver armspiss
Himmelretninger: NV, NØ, S	Sentrum: Dypt søkk
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Kraft, J. (1842) *Stavanger Amt: topographisk-statistik beskrevet.* s.119-120.

Myhre, B. (1960) *a Registrering av Soppaland.* Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted,* s.330-331

Anlegg nr: 26	Gård: Nedre Valheim	Gnr/Bnr: 112/1 112/2 112/5 113/27	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID: 14772			
Fjernnet:			

Størrelse: 5m armlengde	Beskrivelse av anlegget: Anlegget har hatt fotkjede, men den er bare synlig enkelte steder nå. I tillegg har anlegget bestått av et tynt jordlag over sammenkastede steiner. Bjørn Myhres nr.5 Nedre Valheim.
Høyde: 0,6m	Armspiss:
Himmelretninger: N, VSV, SØ	Sentrum: Grop
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1865
Funn: Ingen funn
Datering: Relativ datering, vikingtid

<p>Litteratur: Floor, J. (1977) <i>Fornminneregistrering ved Nedre og Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B. (1960)b <i>Registrering ved Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B (1960)c <i>Registrering ved Nedre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s.801</p>
--

Anlegg nr: 27	Gård: Nedre Valheim	Gnr/Bnr: 112/1 112/2 112/5 113/27	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID: 14772			
Fjernet:			

Størrelse: ca 5,5m armlengde	Beskrivelse av anlegget: Anlegget består av et tynt jordlag over sammenkastede steiner. Enkelte steiner som ble funnet viste spor etter å ha blitt utsatt for ild. Bjørn Myhres nr 5. Nedre Valheim.
Høyde: 0,6m	Armspiss:
Himmelretninger: S, ØSØ, NV	Sentrum: Grop
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1865
Funn: Kull
Datering: Relativ datering, vikingtid

<p>Litteratur: Floor, J. (1977) <i>Fornminneregistrering ved Nedre og Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B. (1960)b <i>Registrering ved Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B (1960)c <i>Registrering ved Nedre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i> s.801</p>

Anlegg nr: 28	Gård: Øvre Valheim	Gnr/Bnr: 112/1 112/2 112/5 113/27	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID: 14772			
Fjernet:			

Størrelse: 5-6m armlengde	Beskrivelse av anlegget: Kantsatt. Bjørn Myhres nr.11 Øvre Valheim.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: VNV, NØ, S	Sentrum: Dypt hull
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1865
Funn: Ingen funn
Datering: Relativ datering, vikingtid

<p>Litteratur: Floor, J. (1977) <i>Fornminneregistrering ved Nedre og Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B. (1960)b <i>Registrering ved Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B (1960)c <i>Registrering ved Nedre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i> s.801</p>

Anlegg nr: 29	Gård: Valheim, Nedre og Øvre	Gnr/Bnr: 112/1 112/2 112/5 113/27	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID: 14772			
Fjernet:			

Størrelse: 5-6m armlengde	Beskrivelse av anlegget: Kantsatt med små stein. Bjørn Myhres nr.11 Øvre Valheim.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: SV, N, NØ	Sentrum: Dypt hull
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1865
Funn: Ingen funn
Datering: Relativ datering, vikingtid

<p>Litteratur: Floor, J. (1977) <i>Formminneregistrering ved Nedre og Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B. (1960)b <i>Registrering ved Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B (1960)c <i>Registrering ved Nedre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s.801</p>
--

Anlegg nr: 30	Gård: Valheim, Nedre og Øvre	Gnr/Bnr: 112/1 112/2 112/5 113/27	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID: 14772			
Fjernet:			

Størrelse: Ca 8m armlengde	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1865
Funn: Ingen funn
Datering: Relativ datering, vikingtid

<p>Litteratur: Floor, J. (1977) <i>Fornminneregistrering ved Nedre og Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B. (1960)b <i>Registrering ved Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B (1960)c <i>Registrering ved Nedre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i> s.801</p>

Anlegg nr: 31	Gård: Nedre Valheim	Gnr/Bnr: 112/1 112/2 112/5 113/27	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID: 14772			
Fjernet:			

Størrelse: 7m armlengde, 11m kordelengde	Beskrivelse av anlegget: Kantkjede. Bjørn Myhres nr.4 Nedre Valheim.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: N, SV, SØ	Sentrum: Grop
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd an Nicolaysen 1865
Funn: Kull
Datering: Relativ datering, vikingtid

<p>Litteratur: Floor, J. (1977) <i>Formminneregistrering ved Nedre og Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B. (1960)b <i>Registrering ved Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B (1960)c <i>Registrering ved Nedre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i> s.801</p>

Anlegg nr: 32	Gård: Valheim, Nedre og Øvre	Gnr/Bnr: 112/1 112/2 112/5 113/27	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID: 14772			
Fjernet:			

Størrelse: Ca 8,7m armlengde	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1865
Funn: Ingen funn
Datering: Relativ datering, vikingtid

<p>Litteratur: Floor, J. (1977) <i>Fornminneregistrering ved Nedre og Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>.</p> <p>Myhre, B. (1960)b <i>Registrering ved Øvre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Myhre, B (1960)c <i>Registrering ved Nedre Valheim</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i> s.801</p>
--

Anlegg nr: 33	Gård: Valheim, Nedre og Øvre	Gnr/Bnr: 112/1 112/2 112/5 113/27	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID: 14772			
Fjernet:			

Størrelse: Ca 5-6m armlengde	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1865
Funn: Ingen funn
Datering: Relativ datering, vikingtid

Litteratur: Floor, J. (1977) *Fornminneregistrering ved Nedre og Øvre Valheim*. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.

Myhre, B. (1960)b *Registrering ved Øvre Valheim*. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.

Myhre, B (1960)c *Registrering ved Nedre Valheim*. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted s.801*

Anlegg nr: 34	Gård: Viga	Gnr/Bnr: 71	Kommune (Fylke): Hjelmeland (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: Ca 13,8m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: Ca 0,3m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.330

Anlegg nr: 35	Gård: Audamotland	Gnr/Bnr: 18/5 18/10	Kommune (Fylke): Hå (Rogaland)
Askeladden ID: 61076			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 11,25m	Beskrivelse av anlegget: Kantsatt med steiner.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: ØNØ, VSV, NNV	Sentrum: Mulig steinring i sentrum.
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Jan Petersen og Oddmund Møllerop 1948 og 1949
Funn: Trekull, brent bein (dyrebein) og leirkarstykker
Datering: Senere enn romertid. Folkevandringstid?

<p>Litteratur: Myhre, B. (2005)a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. <i>Fra haug ok heidni</i>, nr 3, s.3-10</p> <p><i>Notat om Klauhaugane og Hanabergshagen på Ødemotland i Nærbø</i>, Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger</p> <p>Petersen, J. (1948) <i>Innberetning om gravinger på Klauhaugane</i>. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Petersen, J. (1949) <i>Innberetning om gravninger på Klauhaugane 6-15.7 1949</i>. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger</p>

Anlegg nr: 36	Gård: Hå prestegård	Gnr/Bnr: 91/1 91/2 91/3	Kommune (Fylke): Hå (Rogaland)
Askeladden ID: 24146			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 15m	Beskrivelse av anlegget: Anlegget består av en kantkjede, og enkelte steiner inni selve anlegget.
Høyde:	Armspiss: Oppreist stein i armspissene
Himmelretninger:	Sentrum: Har mulig stått en bauta i midten
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Oddmund Møllerop i 1954
Funn: Branngrav (dyrebein) og sekundærgrav (kvinne). I sekundærgraven ble det funnet en veveskje, et spinnehjul og et perlehalsbånd.
Datering: ca 700 e.Kr.

<p>Litteratur: Ellingsen, J. G. (2003) <i>Trekantede og stjerneformede anlegg i Trøndelag- en studie av symbolikk og funksjon</i>, s.26</p> <p>Myhre, B. (2005) a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. <i>Fra haug ok heidni</i>, nr 3, s.3-10</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i> s.293</p>

Anlegg nr: 37	Gård: Hå prestegård	Gnr/Bnr: 91/1 91/2 91/3	Kommune (Fylke): Hå (Rogaland)
Askeladden ID: 24146			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 10-15m	Beskrivelse av anlegget: Kantkjede av mellomstor stein
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Oddmund Møllerop 1954
Funn: Branngrav (kvinne)
Datering: 400-550/560 e.Kr.

Litteratur: Ellingsen, J. G. (2003) <i>Trekantede og stjerneformede anlegg i Trøndelag- en studie av symbolikk og funksjon</i> , s.26
Myhre, B. (2005) a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. <i>Fra haug ok heidni</i> , nr 3, s.3-10
Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i> , s.293

Anlegg nr: 38	Gård: Hå prestegård	Gnr/Bnr: 91	Kommune (Fylke): Hå (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Lå ved Håvågen
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt:

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i> , s.293
--

Anlegg nr: 39	Gård: Avaldsnes	Gnr/Bnr: 86	Kommune (Fylke): Karmøy (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Delvis			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Steinsetting. Antatt å ha bestått av tre bautaer orientert til hverandre i en trekantet form. I dag er det en hel bauta kalt "Marias synål" og deler av bauta nr to som står igjen.
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Triangel	Gravfelt: Nei

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Myhre, B. (2005)b Mer om trekantete steinsetninger. <i>Fra haug ok heidni</i> , nr 4, s.30-32
--

Anlegg nr: 40	Gård: Norheim	Gnr/Bnr: 148/31 148/85	Kommune (Fylke): Karmøy (Rogaland)
Askeladden ID: 34377			
Fjernet: Delvis. Bare bautasteinene står igjen.			

Størrelse: 18m	Beskrivelse av anlegget: Bautaene i anlegget sto på en trekantet røys med innsvingede sider.
Høyde:	Armspiss: Bauta
Himmelretninger: N, SØ, SV	Sentrum: To bautaer nær sentrum
Form: Treodd	Gravfelt: Nei

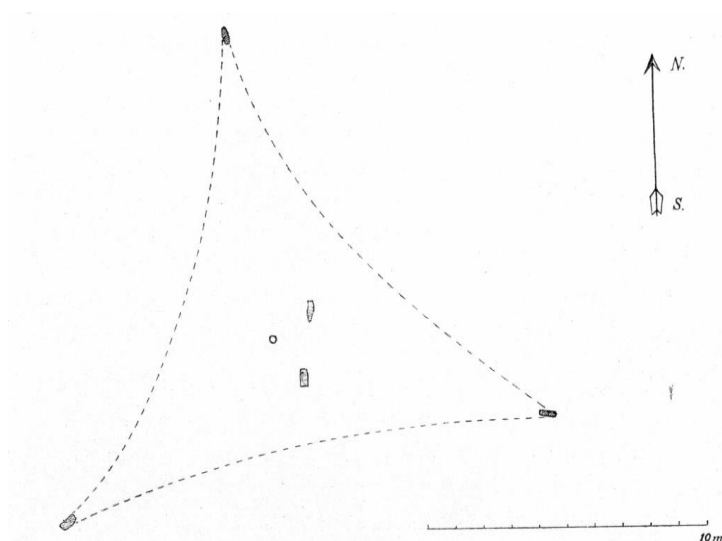
Utgravd av: Anlegget er ikke undersøkt av arkeologer, men det ble gjort funn i 1901.
Funn: Bronsevase med brente bein fra en mann og bjørneklør inntullet i tøy.
Datering: 300-400 e.Kr.

Litteratur: Haugesunds avis (1946) *Kvifor star dei 5 dårlege jomfruar ved Salhus*. 23.12.1946. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger

Informasjon fra kulturminneskiltet ved «De fem dårlige jomfruer». Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger

Myhre, B. (2005) a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. *Fra haug ok heidni*, nr 3, s.3-10

Shetelig, H. (1912) Vestlandske graver fra jernalderen. *Bergen museums skrifter; ny række bd. II nr. 1.*, s.29-30

Figur 19: Trekanten på Norheim, hentet fra Shetelig 1912:30

Anlegg nr: 41	Gård: Stava	Gnr/Bnr: 21/10 21/11 21/12	Kommune (Fylke): Karmøy (Rogaland)
Askeladden ID: 65525			
Fjernet: Delvis			

Størrelse: 13-16m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss: Bauta
Himmelretninger: N, SØ, SV	Sentrum: Søkk
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

<p>Litteratur: Neumann, J. (1842)a Oldtidsminder på Karmøen, <i>Urda II: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift</i>, s.214-218</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s.340</p> <p>Olsen, O.M. (2000) <i>Brev til Rogaland fylkeskommune og Arkeologisk museum Stavanger fra Karmøy historielag av Olav M. Olsen 2000</i>. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger</p>

Anlegg nr: 42	Gård: Stava	Gnr/Bnr: 21/10 21/11 21/12	Kommune (Fylke): Karmøy (Rogaland)
Askeladden ID: 65525			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 13m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss: Bauta
Himmelretninger: N, SØ SV	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

<p>Litteratur: Neumann, J. (1842)a Oldtidsminder på Karmøen, <i>Urda II: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift</i>, s.214-218</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s.340</p> <p>Olsen, O.M. (2000) <i>Brev til Rogaland fylkeskommune og Arkeologisk museum Stavanger fra Karmøy historielag av Olav M. Olsen 2000</i>. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger</p>

Anlegg nr: 43	Gård: Stava	Gnr/Bnr: 21/10 21/11 21/12	Kommune (Fylke): Karmøy (Rogaland)
Askeladden ID: 65525			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 13-14m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss: Bauta
Himmelretninger: S, NV, NØ	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

<p>Litteratur: Neumann, J. (1842)a Oldtidsminder på Karmøen, <i>Urda II: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift</i>, s.214-218</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s.340</p> <p>Olsen, O.M. (2000) <i>Brev til Rogaland fylkeskommune og Arkeologisk museum Stavanger fra Karmøy historielag av Olav M. Olsen 2000</i>. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger</p>

Anlegg nr: 45	Gård: Grude	Gnr/Bnr: 3/11	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID: 54078			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss: Stein i hver armspiss
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn: Kull og brente bein, og noen terningformede spillebrikker av bein (leire?), ble funnet under rydding.
Datering: Eldre jernalder

<p>Litteratur: Helliessen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. <i>Stavanger Museum årshefte for 1906</i>, s.56-59</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s.298-299</p> <p>Skjelsvik, E. (1953) <i>Steinsetninger og steinlegninger i Norge – et bidrag til deres datering og forståelse</i>, s.152</p>
--

Anlegg nr: 46	Gård: Grude	Gnr/Bnr: 3/11	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID: 54078			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss: Stein i hver armspiss
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn: Kull og brente bein
Datering:

Litteratur: Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*, s.56-59

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.298-299

Anlegg nr: 47	Gård: Grude	Gnr/Bnr: 3/11	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID: 54078			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss: Stein i hver arm
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn: Kull og brente bein
Datering:

Litteratur: Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*s.56-59

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.298-299

Anlegg nr: 48	Gård: Grude	Gnr/Bnr: 3/9	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID: 5267			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*, s.56-59

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.298-299

Anlegg nr: 49	Gård: Grude	Gnr/Bnr: 3/9	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID: 5267			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*, s.56-59

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.298-299

Anlegg nr: 50	Gård: Grude	Gnr/Bnr: 3/9	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID: 5267			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*.s.56-59

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.298-299

Anlegg nr: 51	Gård: Grude	Gnr/Bnr: 3/9	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID: 5267			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*, s.56-59

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.298-299

Anlegg nr: 52	Gård: Grude	Gnr/Bnr: 3	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet:			

Størrelse: 1m	Beskrivelse av anlegget: Uregelmessig trekantet haug
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*, s.56-59

Anlegg nr: 44	Gård: Hauge	Gnr/Bnr: 19/2 19/4 19/6	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID: 54113			
Fjernet: Nei			

Størrelse: Ca 15m	Beskrivelse av anlegget: Steinsatt langs med kanten
Høyde: 1,7m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1869
Funn: Kullag
Datering: Relativ datering, romertid

Litteratur: Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*, s.77-81

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.300-301

Nicolaysen, N (1870) Tillæg til "Norske fornlevninger". *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1869*, s.144

Anlegg nr: 53	Gård: Klepp prestegård	Gnr/Bnr: 23	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 21,5m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 0,7m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, vikingtid

Litteratur: Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*, s.89-91

Anlegg nr: 54	Gård: Sele	Gnr/Bnr: 51/13 51/23 51/243	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet:			

Størrelse: 29m	Beskrivelse av anlegget: Steinsatt i kantene. Muligens steinsatt inni.
Høyde: 0,7m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum: Opprotet
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Undersøkt av Helliesen i 1904
Funn: Ingen funn
Datering: Relativ datering, jernalder

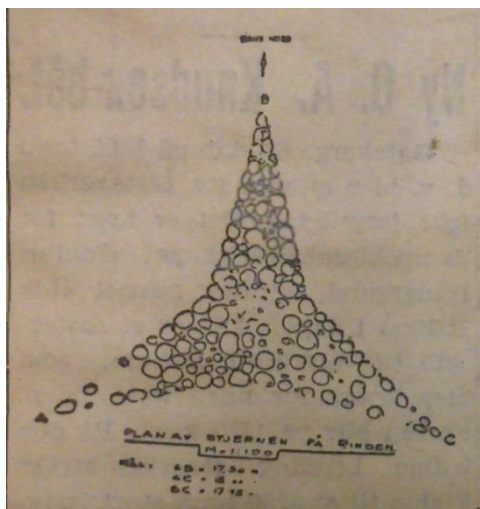
Litteratur: Helliesen, T. (1906) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1905*, s.80-89

Anlegg nr: 55	Gård: Sele	Gnr/Bnr: 51	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet:			

Størrelse: 25m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 0,7	Armspiss:
Himmelretninger: V, ?,?	Sentrum: Opprotet
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Helliessen, T. (1906) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. Stavanger Museum årshefte for 1905, s.80-89

Figur 20: "Stjernen på Selerinnen er en kultplass mener Professor Lindquist" fra avisen Stavangeren 1938, Top-ark, Arkeologisk museum Stavanger.

Anlegg nr: 56	Gård: Sele	Gnr/Bnr: 51	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet:			

Størrelse: 4m	Beskrivelse av anlegget: Steinhaug
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Helliesen, T. (1906) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg.
Stavanger Museum årshefte for 1905, s.80-89

Anlegg nr: 57	Gård: Sele	Gnr/Bnr: 51	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet:			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Steinsetning
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Helliesen, T. (1906) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg.
Stavanger Museum årshefte for 1905, s.80-89

Anlegg nr: 58	Gård: Sele	Gnr/Bnr: 51/77	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID: 34338			
Fjernet:			

Størrelse: 19m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 0,7m	Armspiss:
Himmelretninger: NNV, SSV, Ø	Sentrum: Svak uthuling
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Helliesen, T. (1906) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1905*, s.80-89

Anlegg nr: 59	Gård: Særheim	Gnr/Bnr: 16	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 21m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum: Har ligget en stor jordfast stein. Midtpartiet er utgravet.
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen i 1869
Funn: Kull
Datering:

Litteratur: Helliesen, T. (1907) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Kleps prg. *Stavanger Museum årshefte for 1906*, s.62-64

Myhre, B. (2005) a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. *Fra haug ok heidni*, nr 3, s.3-10

Nicolaysen, N (1870) Tillæg til "Norske fornlevninger". *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1869*, s.140

Anlegg nr: 60	Gård: Særheim	Gnr/Bnr: 16/1	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 1m	Beskrivelse av anlegget: Steinsetning bestående av kampestein
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: N, S, ?	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Undersøkt av Reidar Bertelsen 1969
Funn: Keramikkskår
Datering:

Litteratur: Bertelsen, R. (1969) <i>Rapport om undersøkelse av gravrøysen 514 D10 R14 i sommer 1969</i> . Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Anlegg nr: 61	Gård: Vik	Gnr/Bnr: 39/7	Kommune (Fylke): Klepp (Rogaland)
Askeladden ID: 72112			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 16,5m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Helliesen, T. (1909) Oldtidslevninger i Stavanger amt. <i>Stavanger Museum årshefte for 1908</i> , s. 7-10

Anlegg nr: 62	Gård: Bærheim	Gnr/Bnr: 66/2 66/11 66/12	Kommune (Fylke): Sandnes (Rogaland)
Askeladden ID: 14954			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 10-11m	Beskrivelse av anlegget: Anlegget er bygget av stein
Høyde: 0,5m	Armspiss:
Himmelretninger: NV, ØNØ, SSV	Sentrum: Omrotet
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Egaas, A., & Thesen, H. (1965) *Fornminneregistrering for Bærheim*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Anlegg nr: 63	Gård: Bærheim	Gnr/Bnr: 66/2 66/11 66/12	Kommune (Fylke): Sandnes (Klepp)
Askeladden ID: 14954			
Fjernet: Delvis ødelagt			

Størrelse: 8m	Beskrivelse av anlegget: Bygget av stein
Høyde: 0,3m	Armspiss:
Himmelretninger: ØSØ, V, NØ	Sentrum:
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Egaas, A., & Thesen, H. (1965) *Fornminneregistrering for Bærheim*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Anlegg nr: 64	Gård: Bærheim	Gnr/Bnr: 66	Kommune (Fylke): Sandnes (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet:			

Størrelse: 12,5m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 0,7m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum: Hull
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Helliesen, T. (1904) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Høilands prg. *Stavanger Museum årshefte for 1903*, s.39-40

Anlegg nr: 65	Gård: Sørbo	Gnr/Bnr: 45/39	Kommune (Fylke): Sandnes (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 7m tverrmål	Beskrivelse av anlegget: Steinsamling
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Nei

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Helliesen, T. (1904) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Høilands prg. *Stavanger Museum årshefte for 1903*, s.67-68

Anlegg nr: 66	Gård: Haga	Gnr/Bnr: 6/31	Kommune (Fylke): Sola (Rogaland)
Askeladden ID: 54289			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 8-16m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 0,5m	Armspiss:
Himmelretninger: NV, VSV, Ø	Sentrum: Omrotet, men har en jordfast stor blokk
Form: Treodd	Gravfelt: Nei

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Helliesen, T. (1902) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Haaland prg. *Stavanger Museum årshefte for 1901*, s.62-67

Myhre, B. (2005)a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. *Fra haug ok heidni*, nr 3, s.3-10

Anlegg nr: 67	Gård: Haga	Gnr/Bnr: 6/31	Kommune (Fylke): Sola (Rogaland)
Askeladden ID: 72325			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 25-27m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 0,5m	Armspiss: Det ligger en sten ved hver armspiss
Himmelretninger: NV, SV, Ø	Sentrum: Opprotet
Form: Treodd	Gravfelt: Nei

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Helliesen, T. (1902) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Haaland prg. *Stavanger Museum årshefte for 1901*,s.62-67

Myhre, B. (2005)a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. *Fra haug ok heidni*, nr 3, s.3-10

Anlegg nr: 68	Gård: Nord Kolnes	Gnr/Bnr: 11/2 11/27	Kommune (Fylke): Sola (Rogaland)
Askeladden ID: 24671			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 15-16m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 0,3m	Armspiss: Var bautastein ved hver spiss.
Himmelretninger:	Sentrum: Tidligere utgravd. Antydning til rundt kammer, med steinkant
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

<p>Litteratur: Helliessen, T. (1902) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Haaland prg. <i>Stavanger Museum årshefte for 1901</i>, s.75-76</p> <p>Myhre, B. (2005) a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. <i>Fra haug ok heidni</i>, nr 3, s.3-10</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s.307</p>
--

Anlegg nr: 69	Gård: Sør Kolnes	Gnr/Bnr: 13/19 13/20 13/21	Kommune (Fylke): Sola (Rogaland)
Askeladden ID: 72343			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 6m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 0,7m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Triangel	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

<p>Litteratur: Helliessen, T. (1902) Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Haaland prg. <i>Stavanger Museum årshefte for 1901</i>, s.76</p>

Anlegg nr: 70	Gård: Risa	Gnr/Bnr: 7	Kommune (Fylke): Sola (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: Ca 18,75m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Nei

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.306

Anlegg nr: 71	Gård: Ullandhaug	Gnr/Bnr: 24/320 24/343 38/299	Kommune (Fylke): Stavanger (Rogaland)
Askeladden ID: 5480			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 30m	Beskrivelse av anlegget: Kantsatt med steiner, og steinlagt inni.
Høyde:	Armspiss: Rund stein
Himmelretninger: SSØ, VNV, NØ	Sentrum: Rund steinsatt fordypning, hvor det muligens har stått en stein
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

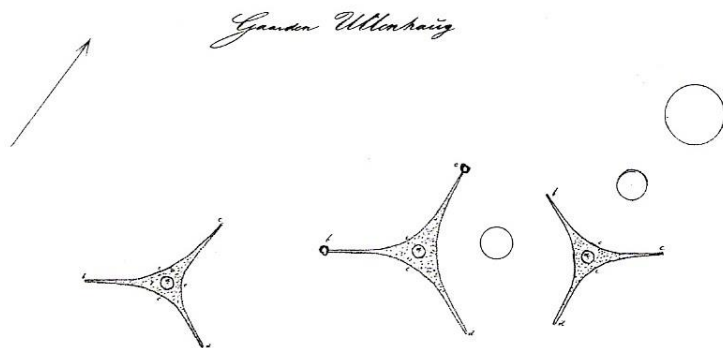
Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Dahl, B. (2006) *Oppdragsrapport: Arkeologisk undersøkelse i forbindelse med rekonstruksjon av stjerneforma anlegg på Jernaldergarden Ullanhaug*. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.

Helliesen, T. (1901) *Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Fure sogn, Hetlands prg. Stavanger Museum årshefte for 1900*, s. 44-46

Myhre, B. (2005)a *Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. Fra haug ok heidni*, nr 3, s.3-10

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.311

Figur 21: Tegning av "Krossane" på Ullandshaug av Lund, E. (1859). Hentet fra Myhre (2005a:1)

Anlegg nr: 72	Gård: Ullandhaug	Gnr/Bnr: 24/320 24/343 38/299	Kommune (Fylke): Stavanger (Rogaland)
Askeladden ID: 5480			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 34m	Beskrivelse av anlegget: Kantsatte sider, og steinlagt inni.
Høyde:	Armspiss: Stor stein i hver ende
Himmelretninger: N, SV, SØ	Sentrum: Rund steinsatt fordypning
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av: I 2006 ble det gjort undersøkelser på stedet hvor det var antatt at denne trekanten lå før 1959 da de var blitt fjernet.
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

<p>Litteratur: Dahl, B. (2006) <i>Oppdragsrapport: Arkeologisk undersøkelse i forbindelse med rekonstruksjon av stjerneforma anlegg på Jernaldergarden Ullanhaug</i>. Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Helliesen, T. (1901) <i>Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Fure sogn, Hetlands prg. Stavanger Museum årshäfte for 1900</i>, s. 44-46</p> <p>Myhre, B. (2005) <i>a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. Fra haug ok heidni</i>, nr 3, s.3-10</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s.311</p>

Anlegg nr: 73	Gård: Ullandhaug	Gnr/Bnr: 24/320 24/343 38/299	Kommune (Fylke): Stavanger (Rogaland)
Askeladden ID: 5480			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 30m	Beskrivelse av anlegget: Steinlegning, kantsatt med steiner
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: SV, NNØ, SØ	Sentrum: Rund steinsatt fordypning
Form: Stjerne	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

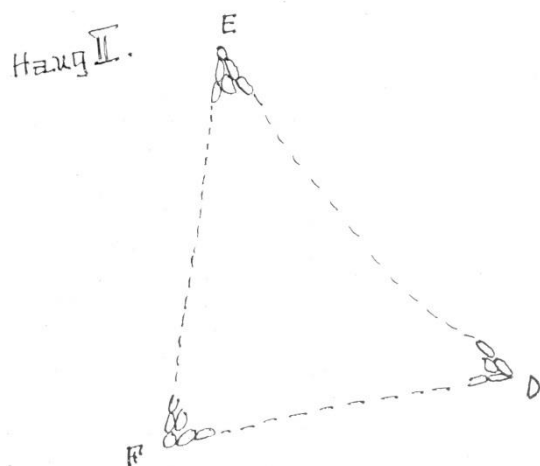
<p>Litteratur: Dahl, B. (2006) <i>Oppdragsrapport: Arkeologisk undersøkelse i forbindelse med rekonstruksjon av stjerneforma anlegg på Jernaldergarden Ullanhaug</i>. Topografisk arkiv-Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Helliesen, T. (1901) <i>Oldtidslevninger i Stavanger amt: med et kart over Fure sogn, Hetlands prg. Stavanger Museum årshefte for 1900</i>, s. 44-46</p> <p>Myhre, B. (2005) <i>a Krossane på Ullandshaug, Døds-sjøno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. Fra haug ok heidni</i>, nr 3, s.3-10</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s.311</p>
--

Anlegg nr: 74	Gård: Foldøy	Gnr/Bnr: 110/12	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID: 61270			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 6,7-8,5m	Beskrivelse av anlegget: Steinlegning
Høyde: 0,3m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Harald Egenes Lund 1935
Funn: Trekull
Datering:

Litteratur: Lund, H. E. (1935) <i>Innberetning fra Foldøy, Jelsa s. og p. 9-12 desember 1935.</i> Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger
---

Figur 22: Tegning av haug II utgravd av Harald Egenæs Lund. Hentet fra *Innberetning fra Foldøy 1935*, Topark Arkeologisk museum Stavanger.

Anlegg nr: 75	Gård: Foldøy	Gnr/Bnr: 110/12	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID: 61270			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 7,5-8,3m	Beskrivelse av anlegget: Steinlegning
Høyde: 0,4m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Harald Egenes Lund 1935
Funn: Klinknagler, spydspiss, øks, armring av bronse, jernstykker, brent bein, trekull, 2 glassperler, ravperle, bronsenål, oval spenne, spinnehjul av kleberstein. Ut fra funnene er det antatt at det er en mannsgrav og en kvinnegrav i trekanten.
Datering: 800-850 og 900-950 e. Kr.

Litteratur: Lund, H. E. (1935) <i>Innberetning fra Foldøy, Jelsa s. og p. 9-12 desember 1935.</i> Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger
---

Figur 23: Tegning av haug I utgravd av Harald Egenæs Lund. Hentet fra *Innberetning fra Foldøy 1935*, Top-ark Arkeologisk museum Stavanger

Anlegg nr: 76	Gård: Haugen	Gnr/Bnr: 60/13	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID: 34859			
Fjernet: Ja			

Størrelse: Ca 18-20m	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 2,5m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.333

Anlegg nr: 77	Gård: Hovtun	Gnr/Bnr: 29	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 8m armlengde	Beskrivelse av anlegget: Avrundede hjørner, omgitt med grøfter, som på midten av hver langside har en bro
Høyde: 1,8m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1870
Funn: Et stykke jern, kull og aske
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "*Norske fornlevninger*". *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870*, s.149-153

Anlegg nr: 78	Gård: Hovtun	Gnr/Bnr: 29	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Omgitt av grøft med to broer
Høyde: 0,6m	Armspiss:
Himmelretninger: Ø, ?, ?	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1870
Funn: Kullblandet aske
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "*Norske fornlevninger*". Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870, s.149-153

Anlegg nr: 79	Gård: Hovtun	Gnr/Bnr: 29	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 7,8m armlengde	Beskrivelse av anlegget: Anlegget har en grøft så vel som en bro på midten av hver side
Høyde: 0,6m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1870
Funn: Kullstumper
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "*Norske fornlevninger*". Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870, s.149-153

Anlegg nr: 80	Gård: Hovtun	Gnr/Bnr: 29	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 6,5m armlengde	Beskrivelse av anlegget: På anleggets ene langside var der en grøft og en bro
Høyde: 0,4m	Armspiss:
Himmelretninger: N, ?, ?	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1870
Funn: Kullstupmer
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "*Norske fornlevninger*". Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870, s.149-153

Anlegg nr: 81	Gård: Hovtun	Gnr/Bnr: 29	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: Ca 14m	Beskrivelse av anlegget: Anlegget var omgitt av en grøft. På den ene langsiden var der en bro.
Høyde: 1,5m	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Utadbøyde sider	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1870
Funn: Kullblandet aske
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "*Norske fornlevninger*". Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870, s.149-153

Anlegg nr: 82	Gård: Hovtun	Gnr/Bnr: 29	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: Ca 14m	Beskrivelse av anlegget: En bro på midten av hver langside
Høyde: 2m	Armspiss:
Himmelretninger: Ø,?,?	Sentrum: 0,6m under toppen ble det funnet en stor rund stein
Form: Utadbøyde sider	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1870
Funn: Munnbind av jern, kull og aske, brente bein, stykke av en langbryne, stykker av et sverd, økseblad, spydspiss og knivblad.
Datering: Yngre jernalder. Antagelig tidlig 900 e.Kr

<p>Litteratur: Ellingsen, J. G. (2003) <i>Trekantede og stjerneformede anlegg i Trøndelag- en studie av symbolikk og funksjon</i>, s.33</p> <p>Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "<i>Norske fornlevninger</i>". <i>Foreningen for norske fortidsminnesmerkens bevaring. Aarsberetning for 1870</i>, s.149-153</p> <p>Skjelsvik, E. (1953) <i>Steinsetninger og steinlegninger i Norge – et bidrag til deres datering og forståelse</i>, s.181</p>

Anlegg nr: 83	Gård: Hovtun	Gnr/Bnr: 29	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Anlegget var omgitt av en grøft og hadde en bro midt på hver side
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "*Norske fornlevninger*". Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870, s.149-153

Anlegg nr: 84	Gård: Hovtun	Gnr/Bnr: 29	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: SØ, V, ?	Sentrum:
Form: Triangel	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "*Norske fornlevninger*". Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870, s.149-153

Anlegg nr: 85	Gård: Hovtun	Gnr/Bnr: 29	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget: Omgitt av grøft
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "Norske fornlevninger". Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870, s.149-153

Anlegg nr: 86	Gård: Hovtun	Gnr/Bnr: 29	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 29m	Beskrivelse av anlegget: Anlegget var omgitt av en grøft og hadde en bro på den ene siden
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "Norske fornlevninger". Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870, s.149-153

Anlegg nr: 87	Gård: Ritland	Gnr/Bnr: 13	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 4,2m armlengde	Beskrivelse av anlegget: Steinsatt i kantene
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger: ØNØ, S, V	Sentrum: 50cm dyp
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen i 1896
Funn: Kull
Datering: Folkevandringstid/vikingtid

Litteratur: Lillehammer, A. (1986) Eit dalføre blir folkesett. *Fra haug ok hedni* bd.11 nr 2, s.39

Nicolaysen, N. (1897) Utgravninger i 1896. *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1896*, s.51

Anlegg nr: 88	Gård: Ritland	Gnr/Bnr: 13	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 8,5m armlengde	Beskrivelse av anlegget: Steinsatt i kantene. En bro på midten av hver side.
Høyde:	Armspiss: Liggende stein i hver armspiss
Himmelretninger:	Sentrum: 30cm dyp
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1896
Funn: Kull
Datering: Folkevandringstid/vikingtid

Litteratur: Lillehammer, A. (1986) Eit dalføre blir folkesett. *Fra haug ok hedni* bd.11 nr 2, s.39

Nicolaysen, N. (1897) Utgravninger i 1896. *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1896*, s.51

Anlegg nr: 89	Gård: Suldal prestegård (Vinjar)	Gnr/Bnr: 27	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.332-333

Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "*Norske fornlevninger*". *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870*, s.149

Anlegg nr: 90	Gård: Suldal prestegård (Vinjar)	Gnr/Bnr: 27	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.332-333

Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "*Norske fornlevninger*". *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870*, s.149

Anlegg nr: 91	Gård: Suldal prestegård (Vinjar)	Gnr/Bnr: 27	Kommune (Fylke): Suldal (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum:
Form:	Gravfelt: Ja

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder

Litteratur: Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s.332-333

Nicolaysen, N. (1871) Tillæg til "*Norske fornlevninger*". *Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1870*, s.149

Anlegg nr: 92	Gård: Store Oma	Gnr/Bnr: 13	Kommune (Fylke): Time (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse:	Beskrivelse av anlegget:
Høyde:	Armspiss:
Himmelretninger:	Sentrum: Anlegget kan ha hatt en steinring i midten, ut i fra Gustafsons tegning.
Form: Treodd	Gravfelt:

Utgravd av:
Funn:
Datering: Relativ datering, jernalder.

Litteratur: Tegning av Gustafson, G. (1897) hentet fra Myhre, B. (2007) *Lye i Time på Jæren i Sørvest-Norge – et glemt sentralsted fra eldre jernalder*, s.19

Anlegg nr: 93	Gård: Innbjoa	Gnr/Bnr: 255	Kommune (Fylke): Vindafjord (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet:			

Størrelse: Hver side er 12m lang	Beskrivelse av anlegget:
Høyde: 2m	Armspiss:
Himmelretninger: ØNØ, S, V	Sentrum:
Form: Tilnærmet trekantet (triangel?)	Gravfelt: Nei

Utgravd av:
Funn:
Datering:

Litteratur: *Fornminneregistrering 18.08.1970 Innbjoa gnr 55.* Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger

Anlegg nr: 94	Gård: Smedsvik	Gnr/Bnr: 170/11	Kommune (Fylke): Vindafjord (Rogaland)
Askeladden ID: 35169			
Fjernet: Nei			

Størrelse: 4-5m	Beskrivelse av anlegget: Steinsetning bestående av tre kanteiste heller. Mellom steinene er det fylt på med mindre steiner.
Høyde:	Armspiss: En kanteist helle i hver armspiss
Himmelretninger:	Sentrum: Søkk
Form: Triangel	Gravfelt: Nei

Utgravd av:
Funn:
Datering: Jernalder

Litteratur: Odland, J. (1920) *Brev til direktør Eyvind de Lange ved Stavanger museum.* Topografisk arkiv- Arkeologisk museum Stavanger

Anlegg nr: 95	Gård: Østre Eide	Gnr/Bnr: 81	Kommune (Fylke): Vindafjord (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 7,5m	Beskrivelse av anlegget: Neumanns nr.7
Høyde: 0,6m	Armspiss:
Himmelretninger: V, NØ, SSØ	Sentrum: Fordypning, mulig av borttagen bautastein
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1865
Funn: Kull
Datering: Mulig RT/FVT

<p>Litteratur: Fett, P. (1971)a <i>Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Ølen prestegjeld</i>, s.9-12.</p> <p>Kulturseksjonen regional utvikling Hordaland fylkeskommune (2000) <i>Kulturhistoriske registreringer, reguleringsplan for deler av Eide aust gnr 81 Ølen kommune september 2000</i>. Topografisk akviv- Arkeologisk museum Stavanger.</p> <p>Neumann, J. (1847)b <i>Oltidsminder i Aalunds sogn, Urda III: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift</i>, s.50-53</p> <p>Nicolaysen, N. (1866) <i>Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted</i>, s. 357, 808-809</p>

Anlegg nr: 97	Gård: Østre eide	Gnr/Bnr: 81	Kommune (Fylke): Vindafjord (Rogaland)
Askeladden ID:			
Fjernet: Ja			

Størrelse: 12-13m	Beskrivelse av anlegget: Neumanns nr.8
Høyde: 0,6m	Armspiss:
Himmelretninger: NNV, SV, Ø	Sentrum: Bautastein
Form: Treodd	Gravfelt: Ja

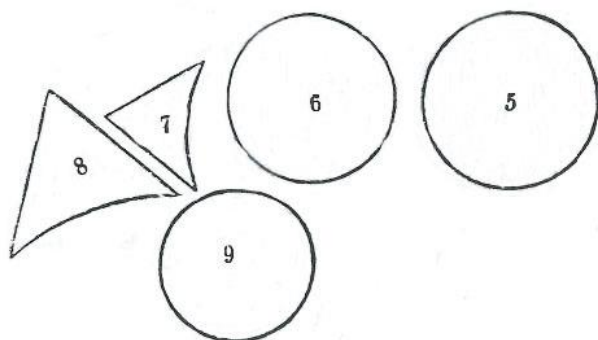
Utgravd av: Utgravd av Nicolaysen 1865
Funn: Kull og brent bein
Datering: Mulig RT/FVT

Litteratur: Fett, P. (1971)a *Førhistoriske minne i Sunnhordaland; Ølen prestegjeld*, s.9-12.

Kulturseksjonen regional utvikling Hordaland fylkeskommune (2000) *Kulturhistoriske registreringer, reguleringsplan for deler av Eide aust gnr 81 Ølen kommune september 2000*. Topografisk akviv- Arkeologisk museum Stavanger.

Neumann, J. (1847)b *Oltidsminder i Aalunds sogn, Urda III: et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift*, s.50-53

Nicolaysen, N. (1866) *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger. Ældre end reformationen og Henførte til hver sit sted*, s. 357, 808-809

Figur 24. Bildet viser en del av gravfeltet på gården Eide, med de to trekantene, Neumanns nr 7 og 8. Hentet fra Neumann, J. 1847:51.

Vedlegg B: Tabeller

Trekantlokalitet (nr)	Sted	Nærmeste middelalderkirke	Avstand
Gjerstad (1)	Osterøy	Gjerstad kirke	ca 361 m
Stend (2)	Bergen	Fana krike	ca 1450-1500 m
Flatabø (3)	Kvam	Øystesete kirke	ca 10500 m
Halsnøy kloster (4)	Kvinnherad	Halsnøy kloster	ca 690 m
Sjo (5)	Kvinnherad	Eid kirke	ca 1104-1206 m
Hillestad (6)	Kvinnherad	Eid kirke	ca 5967 m
Seim (7)	Odda	Rørdal kirke	ca 781 m
Sørheim (8)	Etne	Stødle kirke	ca 420-370 m

Tabell 4. Tabell for Hordaland som viser trekantlokalitetenes beliggenhet i forhold til middelalderkirker

Trekantlokalitet (nr)	Sted	Nærmeste middelalderkirke	Avstand
Apeland (9)	Bjerkreim	Bjerkreim kirke	2515 m
Tengesdal (10)	Bjerkreim	Bjerkreim kirke	ca 7325,9m
Alvstad (11)	Bokn	Bokn kirkested	934 m
Kro (12)	Bokn	Bokn kirkested	?
Kvamme (13)	Hjelmeland	Sæbø (Hjelmeland) kirke	1275 m
Mæle (14)	Hjelmeland	Årdal kirke	ca 2050-2490 m
Soppaland (15)	Hjelmeland	Årdal kirke	1760 m
Nedre og Øvre Valheim (16)	Hjelmeland	Årdal kirke	2385 m
Viga (17)	Hjelmeland	Sæbø (Hjelmeland) kirke	ca 4661 m
Audamotland (18)	Hå	Bø kirke	2063 m
Hå (19)	Hå	Njærheim kirke	1491 m
Avaldsnes (20)	Karmøy	Avaldsnes kirke	ca 1-5m
Norheim (21)	Karmøy	Bø kirke	1113 m
Stava (22)	Karmøy	Ferkingstad kirke	608 m
Grude (23)	Klepp	Bore kirke eller Klepp kirke	ca 2850-3140 m og 2068-2841 m
Hauge (24)	Klepp	Klepp kirke eller Krosshaug	2261 m og ca 185 m
Klepp prestegård (25)	Klepp	Klepp kirke	ca 1071 m
Sele (26)	Klepp	Bore kirke	3999-4600 m
Særheim (27)	Klepp	Klepp kirke	ca 2370 m
Vik (28)	Klepp	Orre gamle kirkested	ca 2162 m
Bærheim (29)	Sandnes	Soma kirke	1012 m
Sørbø (30)	Sandnes	Høyland kirke	1176 m
Haga (31)	Sola	Tjora kirke	3153-3180 m
Nord Kolnes (32)	Sola	Tjora kirke	1205 m
Sør Kolnes (33)	Sola	Tjora kirke	1592 m
Risa (34)	Sola	Tjora kirke	ca 1652-1838 m
Ullandhaug (35)	Stavanger	Madla kirke	2147 m
Foldøy (36)	Suldal	Jelsa kirke	3255 m
Haugen (37)	Suldal	?	?
Hoftun (38)	Suldal	Vinjar (suldal) kirke	ca 615 m
Ritland (39)	Suldal	Vinjar (suldal) kirke	ca 5070 m
Suldal prestegård (40)	Suldal	Vinjar (suldal) kirke	ca 119 m
Store Oma (41)	Time	Time kirkested	ca 1875 m
Innbjøa (42)	Vindafjord	Bjøa kirke	ca 390-690 m
Smedsvik (43)	Vindafjord	Smedsvik (Skjold) kirke	520 m
Øster Eide (44)	Vindafjord	Ølen kirke	ca 1170 m

Tabell 5. Tabell for Rogaland som viser trekantlokalitetenes beliggenhet i forhold til middelalderkirker

Sentralområde	Kommune og Fylke	Eldre jernalder	Yngre jernalder	Trekanter
Lindås	Lindås, Hordaland	X		
Voss	Voss, Hordaland	X	X	
Haus-Osterøy	Bergen og Osterøy,		X	X
Fitjar	Fitjar, Hordaland		X	
Røldal	Odda, Hordaland		X	X
Hæreid	Eidfjord, Hordaland		X	
Fjelberg-Halsnøy	Kvinnherad, Hordaland	X		X
Uskedal og Rosendal	Kvinnherad, Hordaland	X	X	
Etne	Etne, Hordaland	X	X	X
Karmsundet (Avaldsnes)	Karmøy, Rogaland	X	X	X
Bokn	Bokn, Rogaland		X	X
Hebnes	Suldal, Rogaland	X		
Foldøy	Suldal, Rogaland	X		X
Ritlandområdet	Suldal, Rogaland	X	X	X
Forsand	Forsand, Rogaland	X		
Sandeid	Vindafjord, Rogaland		X	
Markvik	Suldal, Rogaland		X	
Årdal	Hjelmeland, Rogaland		X	X
Strand	Strand, Rogaland		X	
Hove	Sandnes, Rogaland	X		
Vestre del av stavangerhalvøya (med gårdene Sola, Madla, Revheim, Jåttå, Gausel, Kolnes)	Sola og Stavanger, Rogaland	X	X	X
Erga	Klepp, Rogaland	X		
Lye	Time, Rogaland	X		
Hauge-høydedraget	Klepp, Rogaland	X		X
Kvia-Audemotland	Hå, Rogaland	X		X
Hå	Hå, Rogaland	X		X
Oberstad-Nærheim ved	Hå, Rogaland		X	
Egersund	Egersund, Rogaland		X	
Kvassheim-Horr-Øyren	Hå, Rogaland	X		
Hove-Hsukelandsmoen	Lund, Rogaland		X	

Tabell 6: Tabellen viser områder i Hordaland og Rogaland som er blitt karakterisert som sentrale. Informasjonen i tabellen er hovedsakelig hentet ut fra Sørheim 2010:100-267 og Ringstad 1986:305-309.